T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

IRAK-ERBİL YÖRESİ TÜRKMENLERİNİN SÖZLÜ KÜLTÜR ÜRÜNLERİ (İNCELEME-METİNLER)

Yüksek Lisans Tezi

Sinan TAHSİN

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Nevşehir

Mart 2014

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

IRAK-ERBİL YÖRESİ TÜRKMENLERİNİN SÖZLÜ KÜLTÜR ÜRÜNLERİ (İNCELEME-METİNLER)

Yüksek Lisan Tezi

Sinan TAHSİN

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Nevşehir

Mart 2014

“Anneme ve kardeşlerime…”

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Sinan TAHSİN

İmza:

Kılavuza Uygunluk Onayı

"Irak-Erbil Yöresi Türkmenlerinin Sözlü Kültür Ürünleri (İnceleme-Metinler)" adlı yüksek lisans / doktora tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Sinan TAHSİN

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanı

Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL

Yüksek Lisans Tezleri için "Kabul ve Onay" Sayfası

Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER danışmanlığında Sinan TAHSİN tarafından hazırlanan "Irak-Erbil Yöresi Türkmenlerinin Sözlü Kültür Ürünleri (İnceleme-Metinler)" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak

kabul edilmiştir.

24 / 03 / 2014

(Tez savunma sınav tarihi)

JÜRİ:

Danışman Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER ....

Üye Doç. Dr. Mehmet Gelibaş ....

Üye Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Yolcu ....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 14.04.2014 tarih ve 2014.15.191 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

24 / 03 / 2014

Doç. Dr. Alper Aslan

Enstitü Müdürü

ÖZET

IRAK-ERBİL YÖRESİ TÜRKMENLERİNİN SÖZLÜ KÜLTÜR ÜRÜNLERİ

(İNCELEME-METİNLER)

Sinan TAHSİN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Mart 2014

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER

Irak, tarihi süreçte Türk kültürü ve edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Özellikle Selçuklular ve Osmanlılar döneminde önemli kültür ve sanat merkezlerinden biri olan Erbil, Türkmen nüfusunun günümüzde de yoğun olarak yaşadığı bir coğrafyadır.

Irak-Erbil Türkmenlerinin sözlü kültür ürünlerinden masal, türkü, horyat, ağıt, ninni ve atasözlerini temel alan bu çalışma ile bu ürünlerin yaratım ve aktarım, içerik, şekil, yapı ve işlev özelliklerinin tespit ve tahlil edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda ilk olarak çalışma alanımız olan Erbil'in tarihî, coğrafî, demografik ve sosyal yapısı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Sonraki bölümlerde, Erbil yöresi sözlü kültür ürünlerinin "tür" ve "kavram" çerçevesinde tanımları, Türkiye'de Irak yöresi sözlü kültür ürünleri üzerine yapılan çalışmalar ve bu türlerin özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Her bölümün sonunda Erbil yöresine ilişkin sözlü ve yazılı kaynaklardan derlenen metinlere yer verilmiştir. Söz konusu metinlerde, yörenin ağız özellikleri korunmuş olup, bazı kelimlerin anlamları dipnotta verilmiştir. Sonuç kısmında,

çalışmanın diğer bölüm ve kısımlarından yapılan tespitler toplu olarak değerlendirilmiştir. Çalışma sözlü ve yazılı kaynaklarla tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimler: Erbil, masal, türkü, hoyrat, ağıt, ninni, atasözü

ABSTRACT

VERBAL CULTURAL PRODUCTS OF TURKMEN IN IRAQ-ERBIL REGION
(RESEARCH-TEXT)

Sinan TAHSİN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences
Department of Turkish Language and Literature, M. A. March 2014
Supervisor: Asst. Prof. Dr. Adem ÖGER

Iraq has important place in Turkish culture and literature in historical process. Erbil, which is one of the important cultural and art center in the periods of Seljukians and Ottoman, is now a geography where Turkmen inhabit intensely.

It has been aimed in this study based on the stories, folk song, Turkmen's poem, elegy, lullaby and proverb from the Iraq-Erbil Turkmen' verbal cultural products to be detected and analyzed the creation and transfer, content, from, structure and function characteristics of these products. In this regard, first of all, the brief information has been given about the historical, gegraphical, demographica and social structure of Erbil, being our field of study. In the next chapters, it has been tried to present the definitions of these verbal cultural products in Erbil region pursuant the "type" and "notion", the stuies on Iraqi verbal cultural products carried out in Turkey and the characteristics of these types.

The nexts collected from verbal and written sources concerning Erbil region have been included at the end of each chapter. The dialect of the region has been

protected in the aforesaid texts and the meanings of some words have been given in the footnote. The detections made in the other chapters and parts of this study have been evaluated collectively in the conclusion chapter. The study has been completed whith the verbal and written references.

Key Words: Erbil, story, folk song, Turkmen’s poem, elegy, lullaby, proverb

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
K.K.	: Kaynak Kişi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ

Türk dünyasının kültür ve edebiyatına ilişkin zengin ürünleri barındıran sahalardan biri de Irak'tır. Yüzyıllardan beri Erbil, Süleymaniye, Kerkük ve Musul gibi şehirlerde yaşayan Türkmenler, bu coğrafyada kültürel kimliğini bu ürünlerin aktarımı ile sağlamışlardır. Özellikle Erbil ve çevresi, Türkmen kültürüne ilişkin sözlü kültür ürünlerinin günümüzde de canlı olarak yaşatıldığı bir yöredir. Bu noktada yapmış olduğumuz çalışma, Irak-Erbil Türkmenlerine ait sözlü kültür ürünlerinden masal, türkü, horyat, ağıt, ninni ve atasözlerini içermektedir.

Çalışmamızın *Birinci Bölümün*de yani "*Giriş*" kısmında Irak-Erbil yöresinin tarihî, coğrafî, demografik ve sosyal yapısı hakkında bilgi verilmiştir.

*İkinci Bölüm*de, masal kavramı ve tanımları, masallar üzerine yapılan çalışmalar, masalların konu, yapı ve işlev özellikleri tespit ve tahlil edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde, Erbil yöresinde masal anlatma geleneği ve örnek masal metinlerine yer verilmiştir.

Irak-Erbil yöresinin türkülerini konu alan *Üçüncü Bölümde,* Türkiye'de ve Irak'ta türküler üzerine yapılan çalışmalar tahlil edilerek, Erbil yöresi Türkmenlerinin türküleri ve bunların özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

*Dördüncü Bölüm*de, Türkmenler arasında en zengin sözlü kültür ürünlerinden biri olan horyatlar ve özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, Erbil yöresinde horyat söyleme geleneği, bunların şekil ve işlev özellikleri incelenerek örnek metinlere yer verilmiştir.

Erbil yöresi Türkmenlerinin ağıtlarını konu eden *Beşinci Bölüm*de ağıt tanımları ve özelliklerine ilişkin görüşler değerlendirilmiştir. Ayrıca Erbil yöresi ağıtlarının özellikleri tespit edilerek örnek metinlere yer verilmiştir.

*Altıncı Bölüm*de, ninninin konu, yapı ve işlev özellikleri tespit ve tahlil edilmeye çalışılmıştır. Erbil yöresinde ağıt söyleme geleneği ve yöre ağıtlarının özellikleri değerlendirilerek metinler verilmiştir.

Erbil yöresi atasözlerini konu alan *Yedinci Bölüm*de, ilk olarak atasözlerinin özellikleri verilmiş, daha sonra da yörenin atasözlerinden örnekler sunulmuştur.

Çalışmamızın *Sekizinci Bölümünde* ise "Sonuç" bölümüdür. Bu kısmında, çalışmanın diğer bölüm ve kısımlarından yapılan tespitler toplu olarak değerlendirilmiştir. Çalışma sözlü ve yazılı kaynaklarla tamamlanmıştır.

Çalışmamda hiçbir yardımı esirgemeyen değerli Hocam Yrd. Dr. Adem ÖGER'e ve Araştırma Görevlisi M. Emin DEDE'ye teşekkürü bir borç bilirim.

1. GİRİŞ

1.1. Irak-Erbil Yöresinin Tarihi, Coğrafi ve Sosyal Yapısı

Erbil, Irak'ın en eski şehirlerinden biridir ve Türkmen nüfusu açısından Kerkük'ten sonra ikinci sırada yer almaktadır. Erbil, tarihî geçmişi ve dokusu açısından çok zengin bir yere sahiptir ve tarih boyunca çeşitli milletlere ev sahipliği yapmıştır. Bu kültürel birikim ve zenginlik günümüze kadar gelmiştir. Erbil ismine ilk olarak Akatlar döneminde rastlanmaktadır ve bu şehir, Eski Sümer döneminde Urbilim, Asurlular döneminde ise Arba ilo (Dört Tanrı) şeklinde adlandırılmıştır (Yaralı, 2008, s.8).

Erbil şehri, Tevrat'ta "Erbile", eski Fars yazılarında ise "Erbilla" adıyla yer almaktadır. Osmanlı imparatorluğu döneminde de şehrin ismi Erbil olarak devam etmiştir. Türkmenler bu şehri "Erwil" adı ile zikretmişlerdir (Fettah, 2000, s. 8).

Erbil şehri tarihi süreç içinde önemli olaylara tanıklık etmiştir. Bunlardan en önemlisi, Aşur Nasır Bal'ın kral Kerh'i öldürüp cesedini surlara asarak tören yapmasıdır (MÖ. 885-860). Diğer önemli bir olay ise Bastora vadisinden 20 km. uzunluğundaki kanallarla şehre su getirilmesidir (MÖ. 681). Bu su kanalları günümüzde de mevcuttur (Fettah, 2000, s. 8- 9).

Erbil şehri, Selçuklular ve Atabeyler döneminde ilim ve kültür alanlarında büyük gelişme göstermiştir. Özellikle Sultan Muzaffereddin Gökbörü zamanında bu şehir, devrinin en önemli ilim, ticaret, siyaset ve sanat merkezi olmuştur (Hüseyin, 2010, s. 27-28).

Erbil şehri çok sayıda tarihî yapıya sahiptir ve bunların başında Erbil Kalesi gelmektedir. Erbil Kalesi dünyanın en eski kalelerden biri olup günümüze kadar ilk

halini korumuştur. Yığma bir tepe üzerinde inşa edilen kalenin yapımında esirlerin çalıştırıldığı rivayet edilmektedir. Asur savaşlarında tutsak edilen esirler ile diğer milletlerden köleler kalenin inşasında çalıştırılmış ve bu kale savunma açısından çok güçlü bir yapıya sahiptir (Fettah, 2000, s. 9).

Kale, eski çağlarda önemli bir kenttir ve içinde çarşılar, evler, tapınaklar ve camiler bulunmaktadır. Erbil kalesinin yapılış tarihi tam olarak bilinmemektedir, ancak bazı kaynaklara göre 6000 yıl önce savunma amaçlı yapılmıştır. Kale, 19. yüzyıldan sonra ise yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. Kale üç mahalleden oluşmaktadır. Bunlar, Tophane, Tekke ve Saray'dır. Bunlardan her biri, birçok semt ve sokak içermektedir (Behali, 1991, s. 20).

Şehirde yer alan diğer önemli bir yapı "Erbil Minaresi"dir. Bu yapı, 1190 yılında inşa edilmiştir. Erbil'in eski yapılarından birisidir. Selahaddin Eyyübi döneminde inşa edilen Erbil Minaresi'ne "Çöl Minaresi"de denilmektedir. Bu minare üzerinde, minareyi inşa eden ustanın ismi olan "Muhammed" yazılıdır. Bu minarenin iki giriş kapısı ve 136 basamağı vardır (Behali, 1991, s. 20).

Erbil'in en eski mahalleleri ise şunlardır: Arap, Tacil ve Hanake. Bu mahalleler günümüzde de nüfusun yoğun olduğu yerlerdir. Bu mahallelerdeki kültürel doku günümüze kadar varlığını korumuştur.

Erbil'de yer alan Kayseri Çarşısı (Kapalı Çarşı), en eski çarşılarından biridir. Bu çarşıda kasaplar, terziler, marangozlar, bakkallar, bezirganlar, kuyumcular, aktarlar ve manavlar bulunmaktadır (Cambaz ve Berzinci, 2006, s. 27-37).

Erbil şehrinin kuzeydoğusunda Irak; güneyinde Kerkük ve Süleymaniye; batısında Musul; kuzeyinde Türkiye; doğusunda ise İran yer almaktadır. Erbil ili, önemli bir coğrafi konumuna sahip olup 35^0- 37^0 kuzey enlemleri ile 42^0- 45^0 doğu boylamaları arasındadır (Fettah, 2000, s. 1; İsmail, 1970, s. 5).

Erbil şehrinin kuzeyde Türkiye, batıda ise İran karayolları ile çevrili olması, bu şehrin geçmişten günümüze önemli bir ticaret merkezi olmasında etkin rol oynamıştır (Fettah, 2000, s. 1).

Davsın'ın bildirdiğine göre Erbil şehrinin yüzölçümü 16/600 km^2'dir. Fakat Alancılar Genel Müdürlüğünün verilerine göre 16/486 km^2dir. Dr. Ahmet Susa ise yüzölçümün 15870 km^2olduğunu söylemektedir (İsmail, 1970, s. 5).

Erbil şehri kurak bir iklime sahip olup yazın sıcak, kışın soğuk ve yağmurludur. Yağışların yarısı güz aylarında, yarısı da ilkbaharda görülmektedir. Erbil şehrinin iklimi ve yöredeki yağış miktarı da yılda yıla farklılık göstermektedir. Yağış durumuna göre şehir üç bölgeye ayrılır:

1- Az yağmurlu bölge: Şehrin güney bölgesini kapsamaktadır. Yağmur bir yılda (200 ml)'den azdır. Karaçuğ dağının güneyi ile Erbil şehrinin güneybatı sınırını içermektedir.
2- Uygun yağmurlu bölge: Bir yılda yağış (200- 400 ml) arasındadır. Erbil şehrinin güneyi ile Kelek, Karaçuğ dağlarının kuzey kısımlarını kapsamaktadır.
3- Çok yağmurlu bölge: Yağış miktarı (400 ml)'den çoktur. Tüm dağlık bölgeleri, Erbil şehrinin kuzeyinde yer alan Haci Omaran'dan Erbil'e kadar olan coğrafyayı kapsamaktadır. Erbil şehrinin yıllık sıcaklık derecesi 19/64 yüzde derecesidir (Kalati, 2009, s. 35).

Irak'ın nüfusu ve nüfusun yapısı konusunda rakamlar net değildir. Irak'ta dört defa resmi nüfus sayımı yapılmıştır. Birincisi 1927'de, ikincisi 1935'de, üçüncüsü 1947'de ve sonuncusu 1957'de yapılmıştır. 1957 yılı sayımının diğerlerine nispeten daha güvenilir olduğu kabul edilmektedir (Asafi, 2012, s.13).1957'den 1984'e kadar köy ve kasabalardan şehre insanlar göç ederek yaklaşık 240,000'den daha fazla kişi

Ebil’e yerleşmiştir. Bu göçler sonucunda Erbil’in nüfusu, 1957 yılına göre 14 kat artmıştır (Fettah, 2000, s. 12). Aşağıda yıllara göre nüfus dağılımı verilmiştir:

Yıl	Nüfus
1947	27036
1957	39913
1965	90320
1977	193588
1987	353248

Erbil’de bulunan planlama dairesinin 2012 istatistiklerine göre Erbil’in tahmini olarak nüfusu 1.552.574 olarak kayda geçmiştir (Nüfus Sayım Şubesi, 2013).

Erbil’in sosyo-kültürel yapısı zaman içinde büyük değişim yaşamıştır. Doğum, evlilik, ölüm ve halk hekimliği gibi sosyal hayatın içinde önemli yer tutan inanış ve adetler, gerek nüfus yapısındaki değişim gerekse teknolojik araç ve gereçlerin insan yaşamına girmesiyle bir değişim göstermektedir. Yazılı kaynaklarda yer alan bilgilerde ve kaynak kişilerle yaptığımız görüşmelerde, geçmiş ile bugünü mukayese eden insanların verdiği örnekler bu durumu gözler önüne sermektedir. Örneğin; doğum ililşkin olarak bir kaynakta şu bilgiler yer almaktadır:

Erbil’in geçmişteki kadınlarda şimdiki gibi kısırlık sorunu ya da doğum geçikmesi yoktu olsa da çok nadir görünen olaylardı, böyle bir durum olduğunda kız ve erkeğin ailesi kadını Hrıstiyan mezarı olan “Çırağ Kabiri”ne götürüp kadın su üzerinden üç defa atlar mezar etrafında dönerdi. Bunu da üç çarşamba günü üst üst yapardı, sonra (Şeyh Yuvarlağı) şimdiki Şaneder parkına götürüp ya da Çöl minaresine çıkıp kıyafetlerini ordan atardı. Bu çabaların sonunda kadın hamile kalırdı. Erbil halkının adetlerinden kız hamile kalırsa gelecek çocuğun çeyzini kızın annesi hazırlardı ve çocuğa en güzel ve en pahalı giyisileri alırdı. Kayınvalideler

önünde kızın başı dik olsun diye, çocuk doğduğundaysa kızın annesi kızına halhal, bilezik, küpe, zengula gibi takıları hediye ederdi. Şimdi modern yaşamın kadınları ise, teknolojinin öne çıkmasından dolayı çocuk olmama durumlarında bu adetlerini bırakıp, doktorların yeni keşif ettiği tüp bebek yolunu tutmuşlardır (Yaralı, 2003, s.19).

Erbil'in sosyo-kültürel hayatında halk hekimliği ve bu çerçevedeki uygulamalar da önemli bir yer tutmaktadır. Eskiden Erbil'de şimdiki gibi doktor yok imiş ve insanlar tedavi olmak için evliyaların mezarlarını ziyaret etmek, mezar taşına dua yazmak gibi yollara başvurmuşlardır. Bu ilaçlar günümüzdeki doktorlara bedelmiş, bazende (ot) bitkiden yapılmış ilaçlar kullanılmış ve bugün çoğu insanlarda bu bitkileri iyileşmek amacıyla kullanmaya devam etmektedir. Modern tıbbın ürünü olan ilaçlarla tedavi olamayan insanlar, geleneksel tıp ve onun etrafında oluşan uygulamalara başvurmaktadır (K.K.12). Mesela öksürük ve nefes darlığı gibi hastalıklar olduğunda "Cömerdi Kasap" adlı evliyanın mezarına gidip hastanın vücuduna mezarın toprağını sürerler ve mezarın yanında bulunan "Öksürme Delügü" denilen yere gidip kuru üzüm ve buğdayları hastanın iyileşmesi için mezar üstüne seperlermiş ya da berbere götürüp omuzunda küçük bir kesik yaptırıp kan çıkardıklarında öksürük iyileşirmiş aynı zamanda öksürüğün iyileşmesi için ılık suya bal ve tarçın katarak içermişler veya ağız yukarısına (damak) tuz sürüp şalgam suyu içerlermiş. Ayrıca öksürük için bir tane soğan yağda kavrulup yağı ile birlikte ekmekle yerler. Bunun haricinde bir tane soğanı suda kaynatıp sonra o suyla süt yapıp hastaya içirilir ve bir iki gün sonra hasta iyileşirmiş (K.K.12).

Eski zamanlarda köy hayatı yaşayan insanlarımızın kullandıkları tabaklar ya demir ya da çamurdandır. Bu tabaklarada (çini) denilmiştir. Kaşıklar da ağaçtan yapılmıştır ve üzerindede çeşitli nakışlar yapılmıştır.Tabakları içine koymak için

(sele) sepetler varmış. Yemek için kullanılan tabaklar: Fakir, Kara Gözlü, Sütlü Kazan, Teştök, Zincirli Kazan, İncana, Sarımasak Dögen, Serpoşlı Kazan gibi malzemeler kullanılmıştır. İnsanlar uzun yıllar sonra köyden şehir hayatına göç etiklerinde modern çağdaki yaşamlarında bu gibi malzemelerin karşısında şimdi herkesin evinde kullanılan malzemeler olmuştur: Teval tencereler, seramik tabaklar veya camlı, taşlı çaydanlıklar olmuştur (K.K. 14).

Osmanlı zamanında hatta günümüzden 30-40 yıl öncesine kadar Erbil'de taziye ölen kişinin defin işlemlerinin yapıldığı gün başlar ve 7 gün sürermiş. Yakın zamana kadar bu taziye 5 gün 3 gün gibi sürede yapılmaktayken bu günlerde 2 güne kadar inmiştir. Taziyeye çocuklar ve bekar kızlar gitmezdi, giden kadınlar da akşam namazından sonraya kadar taziyeden eve gitmezlerdi, erkekler ise sabah namazın yatsı namazı sonrasına kadar taziye yerinde olurlardı. Taziye sahipleri, taziyeye gelenlerin karşısında oturur, kendi yüzlerine, dizlerine, başlarına vurur, saçlarını yolarlardı, öyle ki, bazı kadınlar saçlarını açar, yolabildiği kadar saçını yolar onu da elinin kısmına dolarmış. Bazı kadınların avuç avuç toprak veya çamur alarak başına savurması, yüzlerine tırnaklarıyla parçalaması taziyede sıkıça rastlanan bir hadisedir (K.K. 14).

Taziye meclisi ise üç gün devam eder kadınların bazıları yara içinde kalır, bazıları yürüyemez duruma gelirler. Taziyenin üçüncü günü helva günüdür, bu günde helva, tahin, hurma ezmesini dağıtılar. Genç yaşta ölenlerin helvası ile amansız dertten ölenlerin helvasını gelenler pek yemez, yaşlı ve bu dünyada uzun hayat sürmüş kişilerin helvasını yemek daha makbuldur (K.K. 14).

Yapılan helva içinde yağ, ceviz, tarçın, badem, un, hurma. Yine üçüncü gün etraftan toplanan taşlar kabire götürülür. Vefatın ardından gelen ilk perşembe taziye, mezarlıkta yapılır. Üçüncü gün bolbol yemekler yapılır, duruma göre hayvanlar

kesilir, komşulara dağıtılır. Sonra ikindi üzeri yapılan helvayı da alarak mezarlığa gidilir.Yakın mezarların başuclarına helva konulur, o hafta ev sahibi evde yemek yapmaz taziyeye gelenler komşu akraba yemek yapıp elinde getirir veya şeker, un, pirinç, yağ, vs. alır gelirler. Son zamanlarda gelenler lokantalardan yemek sipariş edip getirmekte bunların başında kebap, döner gibi dökülmeyecek, zahmeti az olan yiyecek tercih edilmektedir. Cenaza yakınları bir yıl veya iki yıl hata yedi yıl siyah giyerler, bazıları kırık gün, bazıları da bir yıl boyunca televziyon ve radyo açmazlardı. Taziye evinde kırık gün çerez yenmez, çok sevdikleri kelepaça yemeği yapılmaz, damda yatılmaz, o evde kına yakılmaz. Kadınlar taziye süresince veya kendileri bir takvim belirler bu sürede ziynet eşyalarını takmaz, makyaj yapmazlar (K.K. 14).

Erbil’de kabir kabir ziyaretleri genellikle pazartesi, perşembe ve cuma günleri yapılır. Bazı anneler, kırkına kadar sabahtan akşama kadar kabirde beklerler, ellibirinci gün imam getirilir, yemeklik malzemeler alınır ve mezarlığa gidilirdi yemek mezarlıkta yapılır ve dağıtılırdı. Bu mezarlıkta yemek yapma adeti son yıllarda görülmez olmuştur. Ölünün yıl dönümünde bütün akraba ve komşu davet edilir, yemekler yapılır ve dağıtılır. Yine ölünün yıl dönümünde ağıt yakan dedikleri ağıtçı kadın getirilir. Tekrar ağıt meclisi kurulur, yalnız ilk günkü kadar şiddetli yapılmaz. Erbil’de ağıt yakan kadınların başında gelen kadınlar şunlardır: Hamdok (Hamdiye), Sıti, Hayriye (Hayroka), Haco Lebleb, (Hatica), Dayza Haçko (Hatice Teyze), Mala Nahida, Mala Avring (Asafi, 2012, s. 147).

2. MASALLARIN ÖZELLİKLERİ VE ERBİL YÖRESİ MASAL ÖRNEKLERİ

2.1. Masal Kavramı ve Tanımları

Anonim halk edebiyatı ürünlerinden biri olarak masal bir çok araştırmacının ilgi alanına girmiştir. Masal kelimesi Arapça kökenli olup Türkçe ve Osmanlıca sözlüklerde, masal sözcüğünün Arapça "mesel"in söyleniş ve anlam değişikliğine uğramasıyla ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Oğuz vd., 2011, s.146). Çalışmanın bu bölümünde öncelikli olarak masalın sözlüklerdeki tanımlarına yer verilecek, daha sonra ise araştırmacıların masal çalışmalarındaki tanımları aktarılmaya çalışılacaktır.

Masal, Kamus-ı Türki'de; "*Mesel, adab ve ahlak ve nasayihe müteallik küçük hikaye. Masal bundan galattır*"denmektedir (Sami, 1989, s. 1288).

Lügat-i Naci'de*;"Mesel, dasıtan, kıssa-i meşhure, (masal) bundan muharreftir"*(Naci, 1987, s. 950).

Masal için, Lehçe-i Osmani'de; "*Mesel, hala hikaye, dasıtan, menkabe manasına fikra ve kaziyyeden gayri*" denmektedir. (Oğuz vd., 2011, s. 146). Kitab-ı Müntahabat-ı Lügat-i Osmani'nin "masal" maddesinde masal; "*Ahlak ve adata müteallik olan kıssa ve hikaye ve rüya ki, uykuda görünür gibi manasına*" şeklinde verilmektedir (Oğuz vd., 2011, s. 146).

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük'te; "*Mesel, terbiye ve ahlaka faydalı, yararlı olan hikaye*"şeklinde tarif edilmektedir (Oğuz vd., 2011, s. 146). Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi'nde masalı şöyle tanımlanmıştır: "*Bütünüyle hayal ürünü olan, genellikle doğaüstü olaylara, zaman zaman da doğaüstü varlıklara (cin, peri, dev, ejderha) yer verilen, olayları çoğunlukla belirli olmayan bir yerde (Masal*

Ülkesinde), belirli olamayan bir zamanda (evvel zaman içinde) geçen ve ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa sürüp giden bir anlatı türü, bir ahlak dersi vermek için anlatılan alegorik öyküsüdür."(Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi, 1986, s. 7841). Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Büyük Türkçe Sözlük'te ise masal"*Genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebî tür*"(www.tdk.gov.tr) olarak tanımlanmıştır.

Araştırmacılar ise masalı şu şekilde tanımlamaktadırlar:

İgnacs Kunos, Türk Halk Edebiyatı adlı eserinde ise; "*Masal dediğimiz şey her milletin ayine-i devranıdır. Bu ayineye bakacak olursak hem eskilerin ibadetlerini, hem de kadim vakitlerimizin ahlakını görmüş oluruz*"der. (Kunos, 1925, s.131).

M. Halit Bayrı; "*Halk bilgisi kadrosu içinde masal mefhumundan anlaşılan mana, bilinmeyen bir zamanda, yine bilinmeyen bir yerde veya sahada bilinmeyen şahıslara ait faaliyetlerin hikayesidir.*" biçminde tanımlamaktadır (Oğuz vd., 2011, s. 147).

Saim Sakaoğlu; "*Masal, kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cerayan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyenleri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür.*" biçminde tanımlamaktadır (Sakaoğlu, 1973, s. 5). Vladimir Propp'dan aktaran Umay Günay ise masalı yapısal özellikleri dikkate alarak şöyle tanımlar: "*Masal hainlik veya eksik ile başlayan, ara fonksiyonlarla evliliği veya son olarak kullanılan diğer fonksiyonlara kadar ilerleyen bir tekamüldür. (...) Bu tip tekamüle hareket adı verilir*"(Günay, 1975, s. 40).

Pertev Naili Boratav; "*Nesirle söylenmiş dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törenden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına*

inandırma iddiası olmayan kısa bir anlatı" biçiminde tanımlamaktadır (Boratav, 1982, s. 75). Araştırıcı masalın diğer ayırıcı niteliklerini ise şu ifadelerle ortaya koymaktadır: "*Üslup ve anlatım, kişilere, yerlere değin bazı kurallar, konuda olduğu kadar biçimde de masala özgü nitelikleri belgilerler. Anlatı kısa ve yoğundur; hayvan masallarında hele fıkralarda bu kısalık ve yoğunluk son dereceyi bulur; olağanüstü ya da gerçekçi uzunca masallarda da, olayların çokluğuna, onların geçtikleri zamanın uzunluğuna bakarak anlatının kısalığı ve yoğunluğu göze çarpacak ölçüdedir. Özellikle olağanüstü ve uzunca gerçekçi masalların kuruluşlarında çok kez başvurulan "üçlü bakışım" kuralı önemli bir yer tutar; olaylar önemlerine göre sıralanarak üç süreli bir düzen içinde geçerler (...) Bazı dil özellikleri de onları öteki anlatı türlerinden ayırır: hızlı, kısa ve yoğun anlatım ile bağlı olarak sözlü gelenekte masal fillerin "-miş"li geçmiş zamanı ile, şimdiki zamanla ya da geniş zamanla analatılır; "-di'li geçmiş zaman kullanılmaz*" (Boratav, 1988, s.75-76).

Bilge Seyidoğlu şöyle tanımlar: "*Halk arasında yüzyıllardan beri anlatılmakta olan ve içinde olağanüstü kişilerin, olağanüstü olayların bulunduğu, bir varmış bir yokmuş gibi klişe bir anlatımla başlayan, belli bir uzunlluğu olan, sonunda yedi içti muratlarına erdiler yahut onlar erdi muratlarına biz çıkalım kerevetine, gökten üç elma düştü, biri anlatana, biri dinleyene, biri de bana gibi belirli sözlerle sona eren, zaman ve mekan kavramıyla kayıtlı olmayan bir sözlü anlatım türü*"dür (Seyidoğlu, 1985, s. 149).

Şükrü Elçin; "*Bilinmeyen bir yerde, bilinmeyen şahıslara ve varlıklara ait hadiselerin macerası, hikayesi*" olarak tanımlamaktadır (Elçin, 1986, s.368).

Suat Batur,"*Masal, anonim (ortaklaşa) halk edebiyatının en yaygın ürünlerindendir. Düz yazıyla oluşturulan, tümüyle hayal ürünü, gerçekle ilgisi*

bulunmayan, sunular evreni inandırma amacı gütmeyen kısa bir anlatı türüdür", diye tanımlar (Batur, 1998, s.349).

Saim Sakaoğlu masalın bir diğer tanımını şu şekilde yapmıştır: *"Kahramanlarından bazıları tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cerayan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türü"*dür (Sakaoğlu, 1999, s. 2).

Esma Şimşek ise masalı;*"Genellikle özel kişiler tarafından, kendine mahsus (olağanüstü) zaman, mekan ve şahıs kadrosu içerisinde yaşanılan; klişe sözlerle başlayıp yine klişe sözlerle biten hayal mahsulü, sözlü anlatım türüdür"*şeklinde tanımlamıştır (Şimşek, 2001, s. 3).

Hamdi Güleç;*"Masal sözlü halk verimlerinin en güzel edebi çeşididir. Masal günlük hayatın sınırlı, kuru gerçeği ile yetinmeyen halk muhayyilesinin tabiat ve gerçek dışı alemde yaşattığı kahramanların hikayesidir"*, diye tanımlar (Güleç, 2002, s. 67).

Özkul Çobanoğlu'nun tanımına da yer vermek gerekir. Her ne kadar doğrudan masalı tanımlamış olmasa da sözlü edebiyat türlerinin hepsini içine alan bir tanım yapması konumuzun incelenmesi açısından oldukça önemli bir yerde olduğunu söylemek mümkündür. Çobanoğlu *"sözlü edebiyat geleneği temsilcilerinin konuşma dilinde, şiir haricinde geleneksel tahkiye etme, teknik ve üsluplarını kullanarak meydana getirdiği, yüzyüze iletişim ortamlarında, anlatıcılarının, dinleyicinin tepkilerini de göz önünde bulundurarak teatral bir biçimde icra ettiği ürünlerin tamamına halk nesri"*adı verildiğini belirtir ve şu şekilde devam eder*"bu, anlatılacak olanların temalarına göre mit, hikaye, fıkra, masal, memorat, efsane gibi belli kurallara sahip söz veya duygu ve düşünceyi taşıyıp aktaran geleneksel sözel teknelojik araç kimliğindeki kalıplaşmış 'sunum' veya 'söylem'lere sahip türlerle*

yapılan teatral bir anlatım, bir iletişim biçimidir. Dahası, söz konusu türlerin her birisinin kendine has dış ve iç yapı özelliklerinin dışında anlatılacağı sosyo-kültürel bağlamı, dolayısıyla 'konuşma grubu'nu, 'konuşma olayı' ve 'durumlarını' bile belirleyen bir dizi kurallara yahut icra töresine sahip disiplinli ve gelenekli sözel sanatsal bir iletişim biçimidir." (Çobanoğlu, 2003, s.22).

Mustafa Arslan ise günümüze kadar yapılan masal tanımları ve çalışmalardan hareketle masalı"*Resmi olmayan bir ortamda ve günlük yaşama ilişkin mekanlarda, farklı kabiliyetlerdeki profesyonel olamayan anlatıcılar tarafından, kendine has hazırlanmış mekanizmasıyla oluşturularak, gelenekle içselleşmiş kurallara bağlı ve sade bir anlatım tekniğiyle, farklı özelliklere sahip dinleyicilere, söz dışında başka bir iletme vasıtası kullanmaksızın anlatılan; genellikle mensur olarak icra edilen, kalıplaşmış bir yapıya sahip, insan, hayvan ve olağanüstü varlıkların başından geçen hayal mahsulü olayların konu edildiği; sonunda iyilerin kazandığı ve kötülerin cezalandırıldığı; çeşitli işlevler üstlenmiş sözlü kültür ürünüdür."*şeklinde tanımlamıştır (Arslan, 2008, s.36). Bu tanım, masalın yaratım ve aktarımını, içerik, şekil ve yapı özelliklerini içine alan bir tanımdır.

2.2. Masalların Konu, Yapı ve İşlev Özellikleri

Bütün sözlü edebiyat türlerinde olduğu gibi, masalında kendine özgü bir mantıksal çerçevesi, konu aktarımı ve bunların biçimlendiği yapı ve işlev özellikleri vardır. Masalların en önemli özelliği olağanüstü olayların olağanüstü yerlerde, olağanüstü zamanlarda gerçekleşmiş olmasıdır. Masal kahramanı sıradan insanın günlük hayatta yapamadığı bir çok eylemi gerçekleştirebildiği gibi olağanüstü yerlerde de bulunabilir. Masal türünü oluşturan temel olay örgüsü iki zıt unsurun mücadelesidir. Umay Günay bu durumu şu şekilde aktarmıştır;

“Bütün masallarda iyilik ve kötülüğün, güzellik ile çirkinliğin, zenginlik ile yoksulluğun, bir başka deyişle olumlu ile olumsuzun mücadelesi anlatılır. Çok az istisna dışında, masallar, mutlu sonla iyilerin, güzellerin akıllıların kazanması ile biter. Masallarda talihsizlik ve aksilikler gerçek hayattan farklı olarak bir kerede veya birbirine bağlı olarak arka arkaya ortaya çıkar. Bunlar çözümlüğü sembolize eden taç ve evlilik bir daha zarar görmez. Türk masallarında ‘Onlar ermiş muradına, biz çıkalım tahtına’ tekerlemesi sonsuz huzuru, mutluluğu ve zenginliği ifade etmektedir” (Oğuz vd., 2011, 149).

Masallarda, anlatının akışına bağlı olarak gelişen ve değişen olağandışılık ve doğaüstülük, beraberinde bilinmezliği ve belirsizliği de getirmektedir. İşte bu noktada ileride açıklanacak olan *“bir varmış bir yokmuş, uzak diyarlarda bir padişah/kız/oğlan… varmış, evvel zaman içinde…”*gibi masalların girişlerinde bulunan formel ifadeler hem masalın belirsizliğini ifade eder hem de bir bilinmezlik oluşturmaktadır. Masal mekanları için de aynı durum söz konusudur. Bu noktada Halk Edebiyatı El Kitabı’nda şunlar belirtilmektedir.

“Mekan için “masal mekanı”ndan; zaman için ise “masal zamanı” ya da “masallara özgü zaman”dan söz etmek mümkündür. Hayal ürünü olan ve inandırılıcık gibi bir iddiası olamayan masallarda geçen mekanlar çoğu kez belirsiz ya da muhayyel mekanlardır (bazen de Hint, Çin ve Maçin gibi klasik masal mekanlarıdır) ;fakat bütün masallar için mekan tamamen belirsiz ya da muhayyel değildir. “Asıl halk masalları”kategorisine dahil edilen pek çok masalda, belirsiz ya da Çin, Maçin ve Hint gibi klasik masal mekanlarının yanı sıra, bilinen mekanlara da yer verilmektedir. Belli bir coğrafya üzerinde gündelik hayatını yaşayarak masalları yaratan anlatıcıların meydana getirdikleri bu tür ürünleride gündelik hayat unsurlarına ve tanıdık, bildik mekanlara yer vermesi beklenen bir şeydir.

Fakat yine de yer adlarının yerine başka yer adları konulduğunda, anlatının etkilenmediği görülecektir." (Oğuz vd., 2011, s. 150-151).

Genel itibari ile mensur olarak karşımıza çıkan masalların içerisinde kahramanların ağzından çıkan manzum parçalara da rastlanmaktadır. Masallar; her çeşit tasvir, benzetme usullerinden yararlanırlar. (*Adam bele etti bir pıçah çıharttı antika bir pıçahtı, Harun Reşit pıçahakaya bahtı bı pıçak kimse yanında yohtı çoh antika bir pıçahtı çoh güzel bir pıçahtı; Maymun birgün dile gelir dedi Ahmed niş filan reis vuzaranın kızını almısan, beyaz ilan sahirdi tembel Ahmed'i beline mindirdi bılasını apardı o yere; Adam getti o dağ bı dağ o köy bı köy Hıdır'ı kim tapar, Vali de dedi adama Hıdır'ı tapmasav getirmesev bılavü iki parça ederem kapıya asaram; Memleketten çıhtı yazıya oğlan yolda bahtı birdene kanşarına geldi her kolı bığada, O da fakir bahırı adama zıravu gediri korhısınnan dedi eh;Oğlan dedi baba men desem bılamçın adam öldürürler;Arvat bir mezraada işler toprağı kazar bir küp lira tapar ;Arvat narları denelediğinde narların içinden altun liralar çıhar;Tilki bahar kuşlar yerine bir beyaz güzel güvercin gelir harmanın istinde konar; Kartal balası asmana bahar bir kartal asmanda uçırı zatten aslında öz nenesidi; O hemen ceylanın donını çıhardar içinden aydan ve güneşten güzel bir peri çıhtı, Testiyi suva daldırır suva bahınca özünü ay çımın güzel görünce hemen kahar bı kadar güzelsem naçın hızmetçılıh edirem; Daştan olsın yüregi uşağ bahçalar gülü erkekte yev diregi, taptılar karı kız üz gözleri sarı kız*) gibi. Ayrıca, kendine has söz kalıpları ile kalıplaşmış deyişlere de sahiptirler.

Usta anlatıcılar; masalın "başı", "ortası" ve "sonu"nda, çeşitli "söz kalıplarını (formel)" kullanmışlardır. Masallarda görülen söz kalıpları, yukarıda da bellirtildiği üzere, "başlangıç/giriş formelleri (masal başı söz kalıpları, tekerlemeler)",

“bağlayış/geçiş/ formelleri”, “aynı olayın tekrar ortaya çıkışında kullanılan formeller” ve “bitiş formelleri” başlıkları altında toplanmaktadır.

Masallar yukarıda da görüldüğü üzere üç bölümden oluşur. Bunlar masal başı ve başlangıç tekerlemeleri/söz kalıpları/formelleri; ikincisi masalda olayın anlatıldığı kısım ve tekerlemeler/söz kalıpları/formeller; üçüncü ve en sonuncusu ise masalın sonu (bitiriş kısmı) tekerlemeleri/söz kalıpları/formelleridir.

Masal başındaki tekerleme veya söz kalıpları (formeli) birbiriyle pek ilgisi olmayan kelimelerin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiş kelime oyunlarından teşekkül etmektedir. Buradaki ifadeler konudan çok işlevle ilgilidir. Dinleyicinin ilgisinin çekilmesi, masalın başlayacağına ait bir işaret, dinleyenleri uyarma, araştırma anlamları taşır.

Erbil yöresi Türkmen masallarında kullanılan bazı giriş söz kalıpları/formeller şunlardır:

“Matal matal mat atar, bir kişi hurma satar, hurmanı geti men yiyim, bah kim borca batar;“Matal matal matına şeytan mindi atına, elinde kamçısı var, dolantırdı dolantırdı çaldı (Filan) go…ne;“Varıydı yohuydu yalan gerçekten çohuydu, yalanı koydular çuvala dayadılar duvara, gerçeği koydular kavluğa astılar kazuğa, aman zaman içinde, karbil saman içinde, deve dellegliğ eder eski hamam içinde, hamamçının tası yoh peştamalın ortası yoh”;“Davul tozu yol toprağı, davşan pohu legleg çırkıldatması, eleydih meleydih rahmetlinin görüne yollaydıh, yalan yalan olursa derelerden yel kimin tepelerden sel kimin, hamzeiy pehlivan idi, varıydı yohuydı darın dünyasında…”;“Varıydı yohuydu, yalan gerçekten çohuydu, yalanı koydular çuvala dayadılar duvara, gerçeği koydular maydan başına, evvel zaman içinde, karpıl saman içinde, hartan hortan yahası, karpuzdan düğmesi turuptan, deve lal iken, bire bakkal iken, sıçan dallal iken”;“Bir vardı bir yohuydu yalan gerçekten

çohuydu, yalanı koydular çuvala dayadılar duvara geçeği koydular kavluğa, astılar kazuğa aman zaman içinde karbil saman içinde, deve dallalığ ederi bireye vurdular palanı, otuz iki yerden çektiler kolanı, dedi; aşk olsun nece uydurduy bu yalanı…";"Varıydı yohuydu, yalan gerçekten çıohuydu,…."; "Varıydı yohuyduyalan gerçekten çohuydu, yalanı doldurdular çuvala dayadılar duvara, evvel zaman içinde, karpil saman içinde, deve berberliğ eder eski hamam içinde…";"Bir varmış bir yohmuş, yalan gerçekten çohmuş, yalanı doldurdular çuvala dayadılar duvara,…."; "Bir varmış bir yohmuş, yalan gerçekten çohuymuş, yalanı koydular çuvala dayadılar duvara, kamçıya kuvvet Muhammede salavat…";"Varmış yohuymuş, yalan gerçekten çohuymuş, derelerden yel kimin, tepelerden sel kimin hamzaiyi pehlivan kimin, bu dar dünyada".(Bayatlı, 2007, s. 37-38).

İkinci bölüm olarak adlandırabileceğimiz masalda geçen olayın anlatıldığı bölümde, masala konu olan esas olaylara, durumlara yer verilir. Masal başlangıcının (başlangıç tekerlemesinin) 1. teklik şahıs ağzından anlatılmasına karşılık, bu bölüm 3. teklik şahıs tarafından anlatılır. Bu kısım; "-mişli geçmiş zaman", "şimdiki zaman" ya da "geniş zaman"kipiyle anlatılır. Masalın bu bölümünde de formel ifadelere rastlarız. Bunlardan bazılarını şu şekilde çeşitli başlıklar altında sıralamak mümkündür:

Çeşitli formeller: Bir gün…; Eskiden…; Kamçıya kuvvet Muhammede salavat…; Adamın biri…; Vahtın birinde…; Günnerin birinde…; Günlerin bir gününde. Sade çıplak girişler: Bir denenin…; Bir patışah…; Bir çakkal…; Üç arhadaş varıymış…; Bir adamın…; Bir fakkir….Masaldaki olayı ve kahramanı değiştirme formelleri: Olu olmaz…; Ne halsa gözün açar…; Oğlana geleğ…; Valhasıl…; Neyse…; Ne halsa…; Gelin balığçı oğluna…. Dinleyicinin dikkatini yoğunlaştırmak için söylenen formeller: Birden bire yer ki parça olu; Birden bire serdabın divarı açılı; Abunca

yığlar abunca yığlar gözleri kıp kırmızı olu; Adam bir dekkede suva girdi çıhtı; Bahtı ne? ; Ebele kohu koudu yeddi konşu kohluru; Bir kereden üskeg sesten gülmeğe başladı; Dedi babav eyyi nenev eyyi, Allah hatırıçı peğember hatırıçı; Yekke bir adamdı adamı korhuturu; Arvad zenginliğe naz nimete alışıp; Bahtı ne bacısı yohtu; Dedi, ya Ali sene meded; Bu yan bahırı o yan bahırı; Adam geldi nece bir adamdı dev kimin yeke zahım bir adamdı; Kardaş koydu bir çigne, kızı koydu bir çigne; Dedi, dur Allah hatırıçı; Hiç korhmadı eyz eyzini bozmadı; Tumeze; Çal çalam abunca vururlar leş ediller; Ali de niyeti çoh saftı; Dedi, beşer tapsam ki lukma edirem eyzini; Üsküt üsküt eşirdi; Tuttular parça parça ettiler eyzini; Dedi, Allah hatırıçı; Hem hilak oldu hem ac oldu; Birden bire; Ac olsalar ac olmasalar ha yiller; Eşşeg get başıv koy bu ibrik içine; Dediler, melik deli olup; Dedi, indi me billem ne edirem ayzine; Hasan ege bilsev indi ne bekliri seni; Horuz hayır kaldı; Melik dedi, şert olsun men sene kızımı vereceğem; Havaları asmana yetişti; Mat oldu ağzına bahırı; Eyzinnen vay istiri öldürsün eyzini. Masal ortasında geçiş sağlayan formeller, Az gitmek'le başlayan tekerlemeler: Az getti çoh getti; Az getti çoh getti bir middet yol getti; Az gider çoh gider; Az gettiler çoh gettiler. Diğer formeller: Gün geldi geçti arada iller aylar geçti; Bir neçe günnen sora; Kahtı düştü bu dağ menim o dağ menim, o tepe menim; Get get, get bir middet yol tuttukar; Ay dolandı il dolandı; Gel zaman get zaman; Gün geldi geçti. Benzer Durumlarda Kullanılan Formeller, Konuşmalar: Horuz, dedi ağam men sene bir ricam var; eger etsev sene çoh yararam; Kurt dedi, emceğimde süt getirdim, boynumuzda ot getirdim; Dev dedi, Fatmahan men ettim sen etme; Sıçan diyer, atlılar, yehesi beratlılar, selevin Eli Beg'e düşsün ekserlerden öge dımbılasın döge, minsin altun atına, gelsin davzan hatuna; Dev, diyer, kız Allah hetiriçi peğember hetiriçi men ettim sen ettm; İlan dedi, ey, adamoğlu sen bu arvadı gönderdiy menimçin ğazab; Kurt dedi, hay seni dolam

dolam dolandıram. Tasvirler: Gözleri ceyrana benzer, kaşları kemana benzer, yanağı almas kimin; Ay kimin bir ammıs kızı var; Bele bir gözeldi yani dünyada özü kimin ne olub ne olacağdı; Kız çıhtı ondört geceliğ aya benziri; Bir nazik beden kızı var; Ha özüne bahılmaz abunca gözeldi; Bir şirin kızdı insan hezediri bahsın özüne; Bahtı gerçekten bir kızdı Allah'ın gevli olan gün yaranıb; Gelin de bele gözeldi bele gözeldi hiç bahılmaz özüne. Diğer Formeller: Yeddi gün yeddi gece yığladı; Yeddi gün yeddi gece davul zurna çaldılar; Yeddi gün yeddi gece bir toy ettiler; Yeddi gün yeddi gece dügün ettiler; Bir davarı üç gün üç gece ne su ne veriler ne yemeğ; Otuz dokkuz işliyenneri var bunuydan kırh; Yeddi gün yeddi gece toy dügün oldu; Yeddi gün yeddi gece meyter çaldırdı (Bayatlı, 2007, s. 38-45).

Üçüncü bölüm ise masalın bitirildiği bölümdür. Bu bölümde masal anlatıcısı, masalı kendine has, kendinden izler taşısın diye orijinal bir şekilde bitirmek amacıyla bir tekerleme, söz kalıbıyla bitirir. Masaldaki olayların, durumların gerçekten yaşanmış olduğu hissini uyandırmak amacıyla masalın sonunu süsler. Sanki anlattığı masaldaki olayları kendisi de görmüş, yaşamış gibi masalı bitirir. Bu son bölümde masal anlatıcısı, masalı mutlu sonla bitirmek, herkese aynı mutluluğu dilemek amacıyla masalı gerçekle hayal arası sözlerle bitirir. Wilfried Buch, çoğu masalın üç bölümden oluştuğunu ve idealistçe sona erdiğini belirtir. Bu idealistçe bitirişte kullanılan söz kalıpları (formelleri), anlatıların hayal ürünü olduğunu belirtmede kullanılan söz kalıpları olduğu kadar özlenilen/ideal sonu da belirtmesi yönünden önemlidir (Oğuz vd., 2011, s. 475).

Erbil masallarındaki bitiş ifadelerinden bazıları şunlardır: "*Men de gettim mene bir şey vermediler…; Men de gettim elime bir şey düşmedi…; Şad şükürle biten matallar… Asmannan üç elma düştü ile biten matallar…İç içe söylenen formeller; Şad şükür oldular. Olar erdiler muradlarına bize de bir şey vermediler…; Şad şükür*

ollu, men de gettim mene bir şey düşmedi…; Men de gettim asmannan üç alma verdiler biri matala biri matal diyene birini de kadriye yedi…; Men de gettim mene bir şey vermediler, asmannan üç elma düştü biri matala biri matal diyene biri cemate…; Men de gettim patışahın kürekeni yanına bir şey vermedi mene…; Şad şükür oldular, men de gettim bir şey vermediler, havadan üç alma düştü biri mene biri sabrryeye bir de matal diyene…; Şad şükür oldular, men de gettim mene bir şey vermediler…; Şad şükür oldular bize de bir şey vermediler…; Çeşitli Formeller: Herkes şad şükür oldu evine döndü…; Matal bitti ağzımı da şiirin etmediv…; Şad şükür oldular matal bitti…; Bu matal da bitti hele ağzımı şiirin etmediv…; Bu matal da belle bitti…; Bu matal da burada bitti adı ….; Bize de bir şey vermediler…; Tülkünün matalı işte buydu…; Mükafatlar ve Cezalar: Gece ağa geli istiri horuzu çalsın, köşkün kapısını açırı hup kuyuya düşürü…; Bunnan sora çakkal eyyi olu barabar yaşadılar….; Bir kilinç çaldı kızı ki parça etti öldürdü kisi de, dönderdi evin getirdi memlekete…; Dedi, benadam kızı madam sen bilemi bunca istediy men de bileyi isterem indiden ölene kadar…; Dedi, kah daha ekmegiv yohtu yanımda kavdu özünü…; Dedi, nağarta mal istersey verem bileye, bir sege deve…; Orda kızın kebinin kesti, aldı özün dede de yanarında kaldı…; Patışahın gözün eyyi oldu…; Kahtı kızın alnınnan öbtü, yeddi gün yeddi gece meyter çaldırdı, yengişten toy tuttu….(Bayatlı, 2007, s. 44-45).

Masalın yapı özellikleriden sonra işlevlerine bakmak gerekir. Sakaoğlu'na göre masalların başlıca işlevleri; insanlar, özellikle de çocuklara öğüt verirler, insanları iyi ahlaka, doğruya yöneltirler; insanların, özellikle de çocukların eğtiminde rol üstlenirler; kültürün ve değerlerin aktarımına aracılık ederler; insanlara hoşça vakit geçirtirler, onların eğlendirmelerini sağlarlar, kültürel öğelerin aktarılıp korunmasını sağlarlar (Oğuz vd., 2011, s. 153).

Umay Günay masalların işlevleriyle ilgili olarak; “Masal, birçok araştırıcının kabul ettiği gibi sadece eğlendirmek için anlatılan bir edebi tür değil, aynı zamanda okur-yazar olmayan halk içinde halkın romanı ve hikâyesi olmaktadır. Bugün hala Anadolu’da masal ve halk hikayesi anlatma ve dinleme geleneği canlı olarak yaşamaktadır. Masal, roman ve hikâyenin ilk şekli olarak kabul edilebilir.” diyerek masalların okur-yazarı olmayan toplumlardaki önemine vurgu yapar (Oğuz vd., 2011, s. 154).

Halk bilgisi ürünlerinin işlevleri konusunda çalışılmasını sağlayan ilk kişi Bronislaw Kaspar Malinowski’dir. “İşlevsel Halkbilimi Kuramı”nın teorik zeminini oluşturan Malinovski’nin görüşleri, William Bascom tarafından geliştirilir. Malinowski, işlevi bir ihtiyacın içinde insanların işbirliği yaptıkları, zanaatsal ürünleri kullandıkları ve malları tükettikleri bir etkinlikle karşılanması olarak tanımlarken, bir insani ihtiyaç arasındaki ilişkiyi tanımlama girişimindeki çözümlemeye “işlevsel çözümleme” adını verir (Arslan, 2008, s. 191).

William Bascom, halk bilgisi ürünlerinin dört işlev içinde toplamaktadır:

1. Hoşça vakit geçirme, Eğlenme ve Eğlendirme: Halk bilgisi ürünlerinin icra edilmesinde eğlenme, hoşça vakit geçirme önemli işlevlerden biridir. Fakat tek ve öncelikli işlev kabul edilmez; çünkü her gülme unsurunun altında daha derin anlamlar bulunmaktadır.
2. Değerlere, Toplum Kurumlarına ve Törelere Destek Verme: Halk bilgisi ürünleri içinde yer aldığı kültürlerdeki icraları yapanlara, seyredenlere toplumun kültüründeki değerlerin, toplumsal kurum ve törelerin onaylanmasını sağlayan işlevdir. Böylece toplumsal kurum ve değerlerin güçlenmesi, güncelleşmesi ve kökleşmesi sağlanır.

3. Eğitim ve Kültürün Gelecek Kuşaklara Aktarılması: Özellikle sözlü kültür ortamının hakim olduğu toplumlarda, kabul edilen bilgiler halk bilgisi ürünleri vasıtasıyla genç kuşaklara aktarılır ve böylece yeni nesillerin eğitimine katkı sağlanır. Bu bağlamda folklor ürünleri, kültürün bir aynası ve insanlara yönelik pratik kurallar ve kılavuz olarak düşünülmektedir.
4. Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma Mekanizmesi: Halk bilgisi ürünlerinin bir başka işlevi de toplum tarafından kabul edilen davranış kalıplarına uygun davranıyor olmak ve bu yolla toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmayı sağlamaktır (Arslan, 2008, s. 192).

Dünyada işlevsel kuramın masallara uygulandığı çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi de Macar halkbilimci Lind Degh'in "Masallar ve Toplum: Bir Macar Köylü Topluluğunda Hikâye Anlatımı" adlı eseridir. Degh, saha araştırmasına dayalı olarak tamamladığı çalışmasında ele aldığı toplulukta masal anlatımının sosyal rolünü ve kültürel değerlerini ortaya koymaktadır. Toprakların dağılmasından sonra zengin arazi sahiplerinin topraklarında çalışan işçilerin en fakir köylü sınıfına dönüşmesiyle, halk masalının eğlendirme işlevini kaybederek emelleri ve umutları anlatma işlevini yüklenmeye dönüşmesi ortaya konulmuştur (Arslan, 2008, s. 193).

Araştırmada ayrıca toplumsal yapıdaki değişiklikten kaynaklanan nedenlerle söz konusu masalları gayet iyi bilen kişilerin dahi dinleyicisizlik yüzünden vazgeçmeleri ve bu nedenle işlevsiz kalmaları ele alınmıştır (Arslan, 2008, s. 193).

Türkiye'de konuyla ilgili çalışmaların başında Muhsine Helimoğlu Yavuz'un "Masallar ve Eğitimsel İşlevleri" (Yavuz, 2002) adlı çalışması gelmektedir. Yavuz bu çalışmasında insanoğlunun kendi yaşam gerçeğini, çözüm önerilerini masal olaylarına ve masal kahramanlarına yüklediğini, bunları yüzyıllar boyu anlatarak bu

yolla gelecek kuşakları uyarmaya, eğitmeye, hayatın zorluklarına rağmen onları donanımlı kılmaya çalıştığını vurgular (Arslan, 2008, s. 193).

Anlatıcıların veya dinleyicilerin masalın icrası ile asıl maksadın hoşça vakit geçirmek olduğunu ifade etmiş olmalarına rağmen, icranın temel yapısı içinde bilinçli veya bilinçsiz farklı işlevlerin yerine getirildiği malumdur. Bascom, çoğu gülme ve eğlenme unsurunun altında daha derin anlamlar bulunduğunu belirtmektedir ki, masalın icrası da sadece hoşça vakit geçirme işleviyle sınırlı değildir. İşte bu noktada masala sadece eğlenme ve eğlendirme işlevi olan bir tür olarak değil bunun yanında eğitim işlevi olan bir tür olarak da bakmak gerekir (Arslan, 2008, s. 198).

2.3. Irak Türkmenlerinin Masalları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Masalları dünyada ilk defa sistemli olarak derleyenler, Grimm Kardeşler'dir. Grimm Kardeşler, Alman köylerini dolaşarak 200'den fazla masal derlerler ve 1812 yılında bu masallar "Kinder und Mausmarchen" (Çocuklara ve Ev Halkına Masallar) adıyla yayınlanır. Bu çalışmalarında Grimmler; masalın kaynağını sorgulayan görüşler ileri sürmekte ve notlar, açıklamalar, dipnotlar ilave ederek Alman masallarını başka ülkelerin masallarıyla karşılaştırmaktadırlar (Arslan, 2008, s. 64). Almanya'da Grimm kardeşlerden sonra masal araştırmacılarından Johann Gottfried Herder ve Theodor Benfey'i saymak gerekir. Bu iki araştırmacının masal üzerine ileri sürdükleri görüşleri, mukayeseli masal araştırmalarının başlamasında etkili olur.

İskandinav ülkelerinde masal araştırmaları dendiğinde ilk akla gelen kişiler "Tarihi-Coğrafi Fin Kuramı"nın kurucuları Julius Krohn ve oğlu Kaarle Krohn'dur. Krohn'lar çalışmalrında derlemelere önem vererek masalların sistemli bir sınıflandırmasını ortaya koymaya çalışırlar. Bu sisteme bağlı olarak yapılan ilk çalışmalar Anti Aarne'nin "The Types Of The Folktale" (Masalların Tip Kataloğu)

adlı çalışması ve Stith Thompson'un "The Motif İndex Of Folk Literature" (Halk Edebiyatları Yaratmalaranın Motif İndeksi) adlı çalışmalarıdır. Bu araştırmacılarının yanında C. W. Von Sydov'u ve Axel Olrik'i saymak gerekir.

Rusya'da ise masal çalışmalarının öncüleri A. Smirnof, Mark Azadovski, A. N. Afasanief ve Türkiye'de "Masalın Biçim Bilimi" adlı çalışmasıyla tanınan Vladimir Propp gelir.

Avrupa'daki bu çalışmalar Türkiye'deki masal çalışmalarına öncülük etmiş ve Türkiye'deki çalışmalar bu doğrutularda başlamıştır.

Türkiye'de yapılan masal çalışmaları arasında öncelikli olarak sayılması gereken isimler Pertev Naili Boratav, Mehmet Tuğrul, Saim Sakaoğlu, Bilge Seyidoğlu ve Umay Günay'dır. Bunlardan ilk olarak sayılması gereken Eberhard-Boratav Kataloğu'dur. Bilim dünyasında kısaca *TTV* olarak tanınan bu katalog hakkında Umay Günay şunları söylemektedir; *"Türkiye'nin bütün bölgelerinde anlatılan ortak masal hazinesi ilmi derleme usulleriyle tesbit edilmiştir. 1953 yılında Wolfram Eberhard-Pertev Naili Boratav, typen Türkisher Vollksmarchen Türk masalları Tıp kataloğunu yayınlamışlardır. 378 Türk masal tipini ihtiva eden bu çalışma Türk masal motiflerini ve tiplerini sınıflandırarak tanıtmak yanında diğer milletlerin masal motifi ve tipleriyle karşılaştırılmasına imkan sağlamıştır. Çeşitli millet ve kavimlerin halk edebiyatı motiflerinin indeksi olan Motif Index of Folk Literature'de Typen Türkischer Volksmarchen'in sonundaki motif listesi kaynak olarak kullanılmıştır. Eberhard-Boratav kataloğundaki 378 masal tipi bugün 400'ün üzerine çıkmış olmalıdır. Bu çalışmalardan sonra yapılan masal derleme ve incelemelerinde bu katalogda ve Antti Aarne, Stith Thompson, The types of the Folktale masal tipleri kataloğunda yer alamayan yeni masal tipleri tespit edilmiştir"*(Günay, 1992, s. 322).

Boratav'ın masalla ilgili olarak yaptığı diğer çalışmaları "Az Gittik Uz Gittik" ve "Zaman Zaman İçinde" dir. Türkiye'de masallar üzerine doktora düzeyinde yapılan çalışmalar içerisinde sayılması gereken isimler Mehmet Tuğrul, Saim Sakaoğlu, Bilge Seyidoğlu ve Umay Günay'ın çalışmalarıdır. Bu çalışmalar alanında derlenen metinlere dayalı çalışmalardır.

Saim Sakaoğlu'nun Gümüşhane Masalları-Metin Toplama ve Tahlili (1973) adlı doktora tezi, Gümüşhane ilinden derlenen 70 masal metni ve incelemesinden oluşur. "Giriş" kısmında masal kavramı ve masalın tür özellikleri, çeşitli ülkelerde masal kitapları, Türkçe masal kitapları ve halk masalları ile ilgili yayınlar hakkında bilgi verilmiştir. Üç bölümde, Gümüşhane'den derlenen masallar; kahramanlarına, temlerine ve motiflerine göre tahlil edilmiştir. Masalların yapısında önemli yer tutan başlangıç, geçiş, bitiş ve diğer söz kalıpları ile motifler hakkında bilgi ve örnekler verilmiştir.

Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar* (1975) adlı doktora tezi çalışmasında Erzurum'dan derlenen 72 masal metni vermiş ve bu masalların incelemesini yapmıştır. "Giriş" kısmında halk masalları üzerinde dünyada yapılan çalışmalar, halk masallarının kaynak münakaşaları, halk masallarını inceleme metotları hakkında bilgi verilmiştir. Türk masallarıyla ilgili çalışmalar birinci bölümde tanıtılmış, ikinci bölümde Erzurum masallarının genel özellikleri, bu masalların tipleri ve epizot özellikleri verilmiştir. Üçüncü bölümde 72 masalın motifleri tespit edilmiş, bunlar Stith Thompson'ın *Motif Index of Folk Literature'*de kullandığı metoda göre tasnif edilmiştir.

Umay Günay, *Elazığ Masalları: Metin-İnceleme* (1975) doktora tez çalışmasında, Elazığ'dan derlediği 70 masal metnini vermiş ve bu metinlerin Vladimir Propp tarafından hazırlanan yapısalcı yönteme göre incelemesini yapmıştır.

"Giriş" kısmında dünyada ve Türkiye'de masal derleme ve incelemeleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, masal incelemelerinde ve sınıflandırılmalarında kullanılan teori ve yöntemler hakkında bilgi verilmiş; Propp'un 1928 yılında Leningrad'da yayınladığı *Morfologija Skazki* isimli çalışmasının İngilizce tercümesi olan *Morphology of The Folktale* (1970) Türkçeye tercüme edilerek geniş bir şekilde özetlenmiştir. İkinci bölümde Elazığ'dan derlenen yetmiş masal metni, Propp yöntemine göre incelenmiştir. Üçüncü bölümde, bu incelemenin sonuçlarına göre Elazığ masallarının dünya masalları ile aynı yapıya sahip oldukları; ancak, Türk kültür birikimi ve inanç sisteminin etkisiyle yeni alt sınıflara gerek duyulmuş ve ekler yapılarak örneklendirilmiştir. Bu tespit, masallarda muhtevanın yapıyı etkilediğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu çalışmadan sonra, ayrı bir incelemede Türk masallarının diğer örnekleri de aynı yöntemle incelenmiş ve Elazığ masalları için varılan hükümlerin bütün Türk masalları için geçerli olduğu sonucuna varılmıştır" (Günay, 1992, ss. 323-324).

Necdet Yaşar Murat Bayatlı, "Irak Türkmelerinin Masallarında Motif ve Tip İncelemesi" adlı çalışmasında Irak Türkmen masalları üzerine yapılan çalışmalar üzerine şunları belirtmiştir. "*Bugüne kadar Türk dünyasında bulunan Türk Cumhuriyetleri ve Türk topluluklarında halk edebiyatı üzerine birçok bilimsel çalışmalar, yüksek lisans, doktora, doçentlik ve profesörlük tezleri yapılmıştır. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı Irak Türkmenlerinin halk edebiyatıyla ilgili böyle bilimsel ve kapsamlı çalışma olmamıştır. Oysa bölgemiz Türk dünyası çapından en zengin Türk halk edebiyatı mahsullerine sahip olan Türk topluluklarındandır ve Türk kültürünün varlığını en canlı şekilde sürdürebilenlerdendir*" (Bayatlı, 2007, s. 19).

Irak Türkmenlerinin masallarıyla ilgili bugüne kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Ancak genel olarak Irak Türkmenlerinin folkloruyla ilgili yapılan

çalışmalar arasında masal türü ele alınmış ve masallar hakkında birkaç sayfalık bilgi verilmiştir.

Yazar ve araştırmacı İbrahim Dakuki; *Funün Eledeb Elturkumani* adlı Arapça kitabın ikinci bölümünde masalların metinlerine yer vermeden masal türü hakkında kısa bilgi vermiştir.

Iraklı Folklor araştırıcısı Şakir Sabır Zabit, eski yazıyla hazırladığı *Kerkük'te İçtimai Hayat* ismli kitabında masal türünü ele almış ve ağız özelliğini kaybetmiş yedi tane masalı örnek vererek masal hakkında üç sayfalık bilgi vermiştir.

Yazar Kasım Muhammet Tevfik Sarıkahya, eski yazıyla hazırladığı *Irak Türkmen Edebiyatı Tarihi* adlı kitabında; masalı ele almış, masal ve masal üslubu hakkında birer sayfa bilgi verdikten sonra, Cengiz Ketene tarafından derlenen *Gül ile Bülbül* isimli masalı örnek olarak göstermiştir; ancak bu masal bölge ağız özelliğini kaybetmiştir.

Kerküklü ünlü folklor araştırıcısı Avukat Ata Terzibaşı, bir Kerkük hanımından derlediği *Arzı Kamber Matalı* (masalını) eski yazıyla 32 sayfalık bir kitapçık haline getirip yayınlamıştır.

Suphi Saatçi tarafından hazırlanan *Kerkük Çocuk Folkloru* adlı çalışmada, masal konusuna değinilmiş, ağız özelliğini koruyan yedi tane çocuk masalı örnek olarak verilmiştir. Bu masallar; *Kurttan koyun Matalı, İnad Horuz, Title Bitle, Keçeloğlan Matalı 1, Keçeloğlan Matalı 2, Davzankurtağı ve Ki Keçel Matalı'*dır.

1987'de Azerbaycanlı Gazenfer Paşayev tarafından Kiril alfabesiyle hazırlanan *Kerkük Folkloru Antolojisi* adlı kitapta "Nağıllar" ve "Dastanlar" başlığı altında yedi masal metni; Çocuk (Uşağ) Folkloru başlığı altında sekiz masal metni yer almaktadır. Ancak bu metinler Kerkük ağız özelliğiyle değil, Azerbaycan ağız özelliğiyle yazılmıştır.

1990’da Cengiz Ketene’nin hazırladığı *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler* isimli kitapta, sahadan derlenmiş masal metinleri mevcuttur. Bunlar, Kırk Dev Matalı, Title Bitle, Kurt Matalı, Kaynneene ile Gelin Matalı, Cincili Mola Matalı, Davzan Hatun ile Sıçan Matalı, Haci Bazvan Matalı, Paşanın Kızı Matalı, Altın Tavuğ Yumurtası Matalı başlığını taşıyan masal metinleridir.

2000 yılında Azerbaycanlı Prof. Dr. Gazenfer Paşayev’in profesörlük tezi olarak hazırladığı *Irak Türkmen Folkloru* isimli eser, daha sonra Prof. Dr. Mahir Nakip tarafından Türkiye Türkçesine aktarılıp kitap haline getirilmiştir. Paşayev; kitapta epik türlerden bahsederken masal türünü de ele almış, masalları “Hayvanlarla ilgili Masallar, Perilerle İlgili Masallar, Tarihi Masallar ve Hayatla ilgili Masallar” diye dört başlık altında sınıflandırarak bu masallar hakkında örnek vermeden bilgi vermiştir.

Türkiye Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, 6. Cilt Azerbaycan ve Kerkük Türk Edebiyatı* isimli antolojide Kerkük edebiyatından bahsedilirken, masal türü ele alınmış dört tane masal örneği verilmiştir. Bu masallar; Arzı Kamber Matalı, Altı Kardaş Bir Bacı Matalı, Pinadız Matalı, Gözel Avrat Ahtaran Oğlan isimli masallardır.

Bunlarla birlikte çocuk masalları başlığı altında 7 tane masal metni verilmiştir. Bu masallar daha önce Suphi Saatçi tarafından hazırlanan *Kerkük Çocuk Folkloru* isimli çalışmasında da yayınlanmıştır.

2005 yılında *Türkmeneli Edebiyatı* adlı kitap Şemsettin Küzeci tarafından hazırlanmış olup, eserde bölgenin ağız özelliğini kaybetmiş yirmi üç masal metni bulunmaktadır.

Bugüne kadar Irak Türkmenlerinin masalları üzerine yapılan mustakil ilk ve tek çalışma Necdet Yaşar Murat Bayatlı’nın “Irak Türkmenlerinin Masallarında

Motif ve Tip İncelemesi” adlı çalışmasıdır. Çalışmanın amacı, Irak Türkmenlerinin masallarında mevcut olan motif ve tipleri incelemektir. Çalışma giriş, beş bölüm ve ek kısmında verilen yetmiş masal metninden oluşmaktadır.

Bu çalışma dışında, Irak Türkmelerinin masallarından örnekler bulunan iki çalışma vardır. Bu çalışmalardan ilki İstanbul Üniversitesi’nde Prof. Dr. Muharrem Ergin’in danışmanlığında Hüseyin Şahbaz Hasan tarafından hazırlanan *Kerkük Ağzı* başlıklı doktora tezidir. Bu çalışma her ne kadar bir dil çalışması olsa da içerisinde 20 tane Irak Türkmenlerine ait masal metni vardır. Diğeri ise yine İstanbul Üniversitesi’nde hazırlanmış olan bir doktora çalışmasıdır. *Irak Türkmen Ağızları* adlı çalışma da 25 tane masal metni mevcuttur.

Irak Türkmenlerinin masallarıyla ilgili bugüne kadar maalesef ciddi ve bilimsel bir makale yazılmamıştır. Ancak Irak’ta basılmış olan bazı süreli yayınlarda birkaç satırlık veya birkaç sayfalık yazılar bulunur. Bu yazıların isimlerini aşağıda belirtiyoruz: Beşir Gezetesi, Birlik Yolu Dergisi, Bohça Dergisi, Doğru Düşüncesi, Doğuş Dergisi, Çiçek Çocuk Dergisi, Kerdeşlik Dergisi, Türkmen Gazetesi, Türkmeneli Gazetesi, Türkmeneli Dergisi, Kerkük Dergisi, Gögbörü Dergisi, Fuzuli Bülteni adı geçen süreli yayınlarla birlikte, 1994 yılında Türkiye Başbakanlık Dokümantasyon Dairesi tarafından hazırlanan *Irak Türkleri Bibliyografyası* yayımlanmıştır. Adı geçen bibliyografyada konumuzla ilgili az da olsa birkaç yazının künyesine işaret edilmiştir.

Irak Türkmenlerinin masalları üzerine yapılan çalışmalardan sonra yörede masal anlatma geleneği hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Irak Türkmen bölgesi Türk halk edebiyatı bakımından çok zengin bir hazineye sahip olan Türk bölgeleri arasındadır. Atalarımızdan kalan bu hazine, milli bir miras olarak kuşaktan kuşağa ve sözlü olarak dilden dile çeşitli zorluklara

katlanarak kendi özelliği ve güzelliğini kaybetmeden günümüze kadar gelmiştir. Ancak, bugüne kadar bu milli mirasımızın hazinesi yeterince değerlendirilmemiştir. Atalarmızdan kalan bu miraslardan biri de masallardır. Irak Türkmenleri arasında sevilen ve çok büyük önem taşıyan türlerin arasında yer alan masallar, günümüzde bazı Türkmen köylerinde ve kasabalarında canlılığını sürdürmektedir. Bu güzel gelenek son zamanlarda teknolojinin gelişmesinden dolayı insanlar tarafından ihmal edilmiş bir duruma gelmiştir. İnsanlar artık televizyonun programları izlemekten kendilerini alamıyorlar ve zamanlarını bunlarla veya teknolojinin diğer ürünleriyle geçiriyorlar. Buna rağmen, bazı Irak Türkmen köylerinde, masal anlatma geleneği bugüne kadar canlı bir şekilde devam etmektedir. Irak Türkmenleri arasında masal anlatma geleneği yüzyıllardan beri mevcuttur. Geçmiş dönemlerde, çekirdek aileye geçmeden önce geniş aile yapısı içinde 2-3 kuşak aynı evde oturabiliyordu. Erkekler sabahın erken saatlerinde çalışmaya giderlerdi, kadınlar ise evin temizliği ve yemeğiyle günlerini geçirirlerdi. Erkekler akşam eve dönüp yemeklerini yedikten sonra kahvehaneye (çayhaneye) giderler, kadınlar ise bir akraba veya bir komşunun evinde toplanırlardı. Evlerde halı üzerinde sarı tepsiye konulan sarı semaver, kömür közüyle dolu mangal etrafında herkes sessiz sessiz oturup büyük nineye kulak verirlerdi. Büyük nine de onları daha fazla coşturmak, daha fazla teşvik etmek ve onların dikkatlerini masala daha da çekmek için klişe sözlerle masalı anlatmaya başlardı. Bu klişeler çoğu zaman aşağıdaki örneklerden idi:

“Varıydı yohuydu yalan gerçekten çohuydu, yalanı koydular çuvala, dayadılar duvara, gerçeği koydular kavluğa, astılar kazuvğa, aman zaman içinde, ğarbil saman içinde, deve berberliğ eder eski hamam içinde. Hamamçını tası yoh peştamalın ortası yoh. Bireye vurdular planı, otuz ki yerden çektiler kolanı. Dedi: aferrim nece uydurdu bu yalanı” veya “Matal matal mat atar, bir kişi hurma satar,

hurmanı geti men yim, bah kim borca batar” veya “Matal matal matına, şaytan miner atına, kamçısını dolantırdı dolantırdı, çaldı Yaşar gö…ne”

Masalcı, masalın ortasında da yine bazı kalıplaşmış sözler (formeller) kullanırdı. Sözgelişi; uzun bir mesafenin kısa zamanda aşıldığını anlatan “derelerden sel kimin, tepelerden yel kimin veya uzun sözün kısası “ne başıvızı ağırdım” veyahut bir kızın güzelliğini uzun uzun anlatmak yerine “ge meni gör kahrımnan öl” gibi tekerleme ve deyimler kullanırdı (Saatçi, 1984, s. 99-100).

Masalın sonunda ise "Men de gettim mene bir şey vermediler, havadan, asmannan üç elma düştü, biri matala, biri matal diyene, biri de Kedriye yedi” veya “matal bitti kimse ağzımı şirin etmedi” ya da “men de gettim elime bir şey düşmedi” sözleriyle anlatı son bulurdu.

Irak Türkmenleri için masal milletin sermayesidir. İnsanlara şeref, namus, ahlak, terbiye gibi kavramları öğretmeyi; hür yaşamayı; yoksullara ve muhtaçlara yardım etmeyi; zulüm ve baskıya karşı koymayı; Türk milletinin gelenek göreneğini gelecek kuşaklara aktarmayı hedeflemektedir (Bayatlı, 2007, s. 29-30).

2.4.Irak-Erbil Yöresi Masallarından Örnekler

Masal-1

Birgün günlerden Harun Reşid, Behlül’ü ister. Dedi odı gellem o dakka çıhtı yazıya bir adam girdi içeriye dedi konağuvam Behlül. Behlül dedi adama gözüm izerine buyrın ottı. Behlül, adamı otırttı bılasına[1] yemeh verdi şeymey verdi yediler içtiler. Behlül, adama dedi baba men gedirem Harun Reşid yollıyıp arcımca sen gedirsev Allah’a amanat. Adam, Behlül'e dedi bavnen[2] gellem, ohh!!. Adam, Behlül'e çelp[3] oldı. Behlül'de adama dedi babam ge bas[4] bir şartten ge kimseyden

[1] Bılasına: Kendisine.
[2] Bavnen: Senle.
[3] Çelp: Yapıştı.
[4]Bas: Ama.

seleşmiyesen[5] hatta bavden sual sormasalar öz özüden seleşme kimseyden adam dedi eh. Behlül, adama dedi yerüvde harda[6] otırdu yerivü kimseye vermiyesen adam dedi eh. Valla gettiler Harun Reşid yanına bir yahada[7] otırdılar adam, Harun Reşid'in yanaşasında[8] otırdı o yahada da Behlül otırdı. Bir vezir geldi adam yerini verdi bılasına[9] getti o yana. Behlül dedi bah men bına ne dedim bah neynedi. Bir ğeyir[10] vezir geldi bir ğeyir mesül geldi olaştı kondıra yanına adamaka. Olaştı kondıra yanına Behlül dedi indi birdene[11] sorsa mene dese bı kimdi diyim menim konağımdı diyer konağüv koyıpsan kondıra yanına!. Behlül dılmedi[12] he otırdı müteesiridi alemkahtı hamsı bıttı getti kimse kalmadı bas Harun Reşid, Behlül, adam kalıp o da orda otırıp. Harun Reşid dedi bir karpız getirin, karpız getirdier pıçah[13] getirmemiştiler. Harun Reşid dedi karpız getiripsiz ba hanı pıçah? Adam bele etti bir pıçah çıharttı antika[14] bir pıçah Harun Reşid'in eline verdi. Harun Reşid pıçahakaya bahtı bı pıçah kimse yanında yohtı çoh antika bir pıçahtı çoh güzel bir pıçahtı. Harun Reşid dedi Behlül, Behlül dedi Allah her nadı kardaş? Harun Reşid dedi, bı pıçahtan 12 pıçahımız çalınıp bir kasadan. Behlül dedi Lahavle vela kuvvete ila billah Ali'ü azim. Harun Reşid dedi çağırın hakımı çağırdılar hükm ettiler adamı idam etsinler pıçağınnan ötillı[15] Harun Reşid dedi neyse idam edağın. Behlül dedi babam bı manim konağımdı koy bugün yanımda olsın gece, sebbeh getirrem başını idam edavün eh. Behlül dedi bı kardaşım ölsün men mına[16] bir heket demem. Harun Reşid dedi eh. Behlül'den adam çıhtılar yazıya Behlül selaşmırı bılasıyden kızıptı

[5] Seleşmiyesen: Konuşma.
[6]Harda: Nerde.
[7] Yaha: Taraf
[8] Yanaşasında: Yanında.
[9] Bılasına: Ona.
[10] Ğeyir: Başka.
[11] Birdene: Birisi.
[12] Dılmedi: Hiçbirşey konuşmadı.
[13] Pıçah: Bıçak.
[14] Antika: İlginç.
[15] Ötillı: Dolayı.
[16]Mına: Buna.

yevde yattılar sebbeh tez kahtı Behlül getti bir eşek bir yannan getirdi adamın kanşarına. Adam da orda otırıptı. Behlül dedi eşşek oğlı eşşek, Behlül eşşekkeye diyiri eşşek oğlı eşşek men sene demedim kimseye yerivü vermiyesen? Sora men sene demedim hatta bevden sual sormasalar kimseyden seleşme? Öz özüden pıçahı çıhartsan cebüvden Harun Reşid'in elline versen hatta bılava bele etsin. İndi gederih yanına eşşek oğlı eşşek senüvnenem seleginen[17] menim babamı bı pıçahtan öldürüpler men çohtandı gezirem ordan bırdan birdene desin bı pıçah menimdi yani sen babamı öldürüpsen ispat oldı diysen pıçah menimdi çalınıp sen babamı öldürüpsen bı pıçah babamın kabırı içindeydi Behlül eşşekkeye dedi anladüv ne diyirem? Eşşek dedi balı, Behlül onıydan seleşmiri eşşekkeyden seleşiri. Behlül dedi eşşekkeye kah gedeh eşşek oğlı eşşek Behlül'den adam gettiler Harun Reşid yanına. Harun Reşid dedi cellad ge. Adam, Harun Reşid'e dedi dur baba dur ne celladı menim babamı bı pıçahtan öldürüpler madam diyisen pıçah menimdi sen menim babamı paraydan öldürmeğe veripsen bı pıçahta senüvdi sen mesulsen babamnan men babamın hakkını isterem. Behlül diyer doğru diyiri. Harun Reşid dedi Behlül bınadı[18]?. Behlül diyer Vallahi bı kardaşım olsın men mına bir kelime dememişem seleşmemişem (K.K 1).

Masal -2 (Tembel Ahmed)

Varıydı yohıydı vahtın birinde Basra'da bir Ahmed varıydı. Bı Ahmed hayatında kahmıyıp [19] bırdan oraya kadar illa eger ebdesthanaya. Birgün, Ahmed'in nenesi onınçın baş yahırı onınçın aspap[20] yahırı, onınçın ekmek ediri para mara yığmıştı mıçka[21]. Ahmed'in nenesi dedi oğlım bir bahire[22] gedirdi onda bahire ve

---

[17]Seleginen: Söyle.
[18]Bınadı: Bu nedir.
[19] Kahmıyıp: Kalkmamış.
[20] Aspap: Elbise.
[21] Mıçka: Biraz.
[22] Bahire: Gemi.

belem[23] gederdi ticarette Ürdün'e, Suriye'ye ve Lübnan'a dedi oğlım gel gedeh bemnen men ihtiyaram diyiller tacirler gediller ticarete gedeh bahah bı belemin reisi kimdi? Bı paranı verim bılasına bılamızçın cıncıhmıncıh[24] arvatlar boyunbağı üzükmüzük getirsinler özmızçın satarıh belki iki ane[25]kazanarıh. Oğlan, nenesiden getmedi arvat fakir naçar parakanı bahır[26] kınarına aparar. Nenesi dedi babam bahirenin mesulu kimdi? Dediler filandı. Bahirenin mesulune dediler valla babam bir arvat gelip seni istiri ihtiyardı. Adam geldi arvada dedi ne istisen? Arvat dedi valla diyirler getsiz sefere bamçı bı dört anem var başku[27] bılamçın bir tembel oğlım var beslirem basini heyrüv olur bılamçın şeymeye verginen oğlım daş izerine daş koymırı tembel Ahmed' dı adı. Adam diyer eh gözüm izerine, arvat parakanı verir bılasına. Adam gece gelir yeve sebbeh çıhtılar adam paranı yadınnan[28] çıhardar yevde, yerirler yola düşerler gideller bah neçe gün 5 gün 10 gün bir ay tamam yol gideller adam belle eder diyer ulan ho men bı arvadın parasını yevde bırahtım bı amanattı men neyniyim? Diyer mıçka döneh geriye amanatı getireh. Birisi dedi hara dönsen, nağadadı paraka biz hammiynen[29] yığarığ parakanı verrih. Dediler valla güzel hakattı herkes mıçka birşey koydı zavayıtta[30] oldı. Valla gettiler şeymey aldılar bir memlekette bahire mesulu bahtı bir adam 2-3 maymun elinde, bir maymun bir daş kaldırrı vurru sahabının kulahı dibine adam arcınca kaçırı maymun kaçırı birde maymun gelli bir daş vurru kulahı dibine birde kaçırı hayzarannan[31] maymunun arcınca hiçbir tehır[32] durmırı. Bahire mesulu dedi belle iyidi men bı maymunu alım bı tembel Ahmed'çın belki igit olır maymun daş vursun kaççın tembel Ahmed

---

[23] Belem: Yat.
[24] Cıncıhmıncıh: Goncuk boncuk.
[25] Ane: Eskiden paraya ane denirdi.
[26]Bahır: Deniz.
[27] Başku: Belki.
[28]Yadınnan: Unutur.
[29] Hammiynen: Hepimiz.
[30] Zavayıtta: Fazlada.
[31] Hayzarannan: Cellatların kullandığı kamçı.
[32] Tehır: Şekil.

arcınca, valla bahire mesulu maymunu alır. Para çohkalır cıncıhmıncıh aldı üzük aldı arvatlar gerdenliği aldı hammı şey aldı arvatlar tahmahı. Bahire mesulu aldıhları şeyleri getirdi geldi dedi ihtiyar arvada bı maymunda senüv oğluçındı bı maymun oğluvu zordan işledir. Arvat dedi mammnun olam bele olsa. Arvat maymunu elinde apardı yeve şeymeylerinde verdi paralarınıda verdi birçüme oldı. Maymun daş atırı Ahmed'e vurru' Ahmed'e tesir[33] ediri bılasına kahmırı, deydey vurvur sora Ahmed ahirda canına tak etti kahtı maymun arcınca kaçtı, maymun vurdu gene Ahmed arcınca kaçtı vurdu maymunu, maymun kalbın yüngül etti. Maymun bir gün dile geldi dedi Ahmed filan reis vuzaranın[34]kızını niş almısan? Ohh!!. Ahmed dedi neynen alım? Men acımnan öllem. Maymun dedi yerı al ne isteseler yakut, gevahir ve zümrüt men verrem. Ahmed dedi eh. Tembel Ahmed, maymuna dedi yeri birşey getti hatta bılım murtah olım. Maymun dedi dur. Sendeme maymun sahirdi[35] getti maymun birçüme altun ve gevahir getirdi.Tembel Ahmed dedi eh inandı. Tembel Ahmed getti kız istemeğe, dediler olur birçüme altun bığada gevahir istediler dediler yıhamızdan olsın bı hardan bizim kızımızı alabilir. Tembel Ahmed dedi tamam verdim. Dediler neynen veresen?. Tembel Ahmed dedi bahın. Valla tembel Ahmed getti maymun yanına maymun hamsını getirdi bılasçın. Tembel Ahmed apardı adamların öglerine koydı. Adamların elli kırıldı boyunlarıda kırıldı tembel Ahmed hammı şey getirdi, hamsı gevahir ve yakut. Dediler kızı verdih bılava[36] bas bir pıçahtan bir horıç[37] verrih bılava bı horıç bı kızındı sahirdi bı pıçahtan bı horıcı kesmiyesen mukayat ol. Tembel Ahmed dedi eh. Niş maymun aldatmadı tembel Ahmed'i bir gün horıcı pıçahtan kesti tembel Ahmed rahat sahir beter oldı kızın babasıda sahiryidi. Sen deme bı maymun bı kıza aşıktı maymun sahiridi. Bı hallda

[33] Tesir: Etki.
[34] Reis vuzra: Başbakan.
[35] Sahirdi: Sihir yapan.
[36] Bılava: Sana.
[37] Horıç: Horoz.

maymun kızı kaptı. Tembel Ahmed delli oldı düştü çöle neyneyim havar havar mal getti arvat getti bahtı iki ilan vuruşurlar biri kara bir bayaz bir daş attı tembel Ahmed kara ilanakanı öldürdü beyaz ilan dile geldi dede bah neynedüv bına sen bını öldürdü ne istisen bılavçın yapım.Tembel Ahmed dedi valla menim başıma bı hal gelip bilmirem hara kaçayım gideyim maymun arvadımı kapıp. Beyaz ilan dedi ooo...filan sahirdi bı büyük sahirdi bı maymun filan dağdadı yeride filan yerdedi. Beyaz ilan dedi bılavu aparram irahtan[38] görsederem bılava dedi get özüçün arvadüvü gizli kap gettir. Beyaz ilan sahiridi tembel Ahmed'i beline mindirdi bılasını apardı o yere hatta olaştı dedi o dağın dibinde yevleri ahtar gizli hatta arvadüvü tapasan sora arvadüvü kap. Bayaz ilan dedi maymunakada sahirdi olur sahirakanın sihrini batal edesen. Dedi çoh muhim sahirdi. Valla tembel Ahmed getti hatta maymunun sahrakasını batal etti anan arvadını kaptı geldi. Anan tembel Ahmed oldı gevahir taciri. Hahsı[39] bir muhim yakut muhim bir zümrüt isteseydi o satardı tembel Ahmed'ten alardılar (K.K 1).

Masal -3 (Hıdrizinde)

Birgün günlerden vali dalal[40] çağırırdı dedi rahmet babasına kim Hıdrizinde'ni getiren 10 lira alsın validen devletten. Bir fakir halda ekmeki yoh aç hilak mal veran aç susuz dedi, bah bı delli valiya kimse Hıdırı görüp hatta getirsin acayip. Adam dedi men giderem bı 10 liranı allam bıleme neyner. Adam getti dedi men getirrem. Birisi orda dedi ge vali yanında sele 10 liranı al. Adam dedi eh. Valiye dedi adam men Hıdır'ı getirrem. Vali dedi valla hıdır'ı getirsen?. Adam dedi he men Hıdır'ı getirrem. Adam 10 liranı aldı getti bir dam aldı yevinin herşeyini temin[41] etti ekmekleri yohiydi arzak aldı, örtük aldı uşahlarıçın aspap aldı, dedi arvat men

---

[38]İrahtan: Uzaktan.
[39] Hahsı: Hangisi.
[40] Dalal: Herkese seslenmek.
[41] Temin: Garanti.

gedirem kim meni sorsa sele gedip köylere gelmiyip. Arvadı dedi eh. Adam getti o dağa bı dağa o köye bı köye Hıdır'ı kim tapar. Valide dedi adama Hıdırı tapmasav getirmesav bılavü iki parça ederem kapıya asaram ohh!!. Adam korhısınnan gelebilmiri düştü bir sahraya bir çöle aç susuz yorğın otırdı yığladı dedi men özüme neynedim yev uşağımdan oldım arvadımdan oldım nene babamdan oldım kesimden[42] oldım yığlırı amma yığlamağ. Allah bılasına rahm etti valla ğaflattan Hıdır gelir kim bilir bı hıdır kimdir dedi adama bı neynisen bırda? Seni ne getirip bıra sen neynisen bırda?. Adam dedi nediyim bılava hal hakat bığada para almışam validen Hıdrizinde'ni aparım hıdrizinde'ni kimse görüp? Hatta men aparım. Hıdır diyer oğlım men bılavu aparram azad ederem. Adam, hıdır'a dedi yeri durma ögümde yeri bılamı idama aparrı diyiri bılavu azad ederem dedi sene nece inanaram bılamı vali idam eder iki parça eder. Hıdır, adamın ellini tutar kahtı hazır oldular aparır adamı vali yanına. Adamnan, Hıdır gideller içeriye sebbehidi iki üç vezir otırıp vali otırp. Vali, adama dedi hanı Hıdır? Adam diyer tapmadım. Vali bir vezire diyer bını neyniyeğ? Bı bizden 10 lira aldı Hıdrizinde'çın diyiri tapmadım. Vezir dedi basını parçalarıhkazana koyarıh kelle paçaçımın kaynadarıh bılasını. Hıdır bına dedi(Aslahu[43]). Vali obir vezire diyer neyniyeğ bılasın bı bizden 10 lira aldı yalan kırdı bize hile etti neyniyeğ?. Vezir dedi basını kimeye vurruhkima ederih basın şişe vurruh kabab ederih. Onada Hıdır dedi(Aslahu). Sora bir çayçı çay getirdi vali dedi ge gettme çayçı bı adam bizden 10 lira alıp Hıdrizinde getirsin getirmiyip 10 liranıde yip bılamıza kaşmarlığ[44] edip. Çayçı dedi ya paşam büyük adam hanadan adam asıl adam her vahıt adamını aff eder halat[45] verir. Hıdır onada dedi(Aslahu). Vali dedi Hıdır'a senüv nevdi ona aslahu bına aslahu?.Hıdır diyer onun babası kelle satandı

[42] Kesimden: Akrabadan.
[43] Aslahu: Arapça bir kelime. Aslısı gibi demektir.
[44] Kaşmarlığ: Alay.
[45] Halat: Ödül.

alemçın kelle paça ettsin kaynatsin, onun babası kababçıydı istiri alemi şişe vursun kabab etsin, bının babası senüv kimin paşaydı aslahu. Vali dedi Hıdır'a affiye sora dedi mende Hıdır'am fimallah[46]. Hıdır itti[47] adam kurtar oldı (K.K 1).

Masal -4

Varıydı yohıydı bir vali varıydı, büyük devlet valisi idi hastaydı. Vali getti duhtora[48] . Duhtor diyer valiye bir balıh[49] var bı bahırda kim tutsa getirse bı balığı onidan vali iyi olır. Memleket hamsı getti bahra, bahra gettiler bı balığı tutsunlar bir fakir arvadında bir oğlı var yettim bekas[50] o da getti bahra dedi nene mende gedirem, dediler kim tutsa bı balığı vali bılasına birçüme lira verir. Niş uşah tutmadı balığı bırahtı birde suva. Gettiler dediler valiye filan uşah yettim bekas nenesinin bas bı oğlı var balığı tuttu bırahtı. Valide dedi oğlanı getirin. Oğlanı getirdiler vali dedi balığı nişin bırahtuv? Oğlan dedi üregim yandı balığakaya bırahtım. Vali dedi bı memleketten bı oğlanı kavün kalmasın, öldürmevün günahtı bas bı memleketten kavün bılasını. Memleketten çıhtı yazıya oğlan yolda bahtı birdene kanşarına[51] geldi her kolı bığada dedi oğlana hara gediysen? Oğlan dedi kavulmışam memleketimden gedirem fakirlığa bir ekmek tapım. Adam oğlana dedi men gellem bılavudan işlerih ne kazandıh şarıçlı[52] .O da fakir bahırı adama zıravu[53] gediri korhısınnan dedi adama eh. Valla gettiler orda bırda işlediler mıçka maşğul oldılar bir memlekete gettiler otırdılar o memlekette. O memleketin paşası ölmüşti istiller bir deneni paşa etsinler bir kızı kalıp paşanın kızakanı verirler bılasına yerinde paşa ediller bılasını babasının yerine. Her kim kızdan yatırı ölürü. Adam dedi bız istırıh bı kızı koy öleh. Alem

---

[46] Fimallah: Arapça bir kelime.Allah'a ısmarladık demektir.
[47] İtti: Kayıb oldu.
[48] Duhtora: Doktor.
[49] Balıh: Balık.
[50] Bekas: Kimsesiz.
[51] Kanşarına: Karşısına.
[52] Şarıçlı: Ortak.
[53] Zıravu: Ödü kopıyor.

mat[54] oldı, dediler baba üç dörttene ölüp adam dedi bızde olah beş. Gettiler kızı aldılar helhele çakpın kızı getirdiler ahşam oğlan dedi kıza gir içeriye adam dedi mende gellem, oğlan dedi necayi[55] gelsen? Adam dedi ba şarıç degilem? Oğlan dedi balı, dedi mende gellem. Adam girdi içeriye bilsin nadı bı hikmet. Oğlan oturdılar arvattan, adamda ordan mırakaba[56] ediri bahsın nadı bı. Oğlan bahtı bir ilan geldi çalsın bılasını adamaka tuttu ilanı yere vurdu ilanı öldürdü. Oğlan küreken[57] oldı, oldı oların reisi(paşası). Ananı geldiler memleketlerine şad oldular birbirlerine oğlan, adama dedi hardan sen geldüv menimçın? Adam dedi men o balığam ki bılamı tuttu bırahtu bıda iyilıhalaruvdı elüve verrem (K.K 1).

Masal -5

Varıydı yohıydı, darın dünyasında bir adamın bir oğlı varıydı. Oğlanaka çph para serf ederdi aleme. Baba dedi oğlım sen 10 deneni beslisen aspapıydan yemeğiyden nece belle olur sen bı paranı hammı aleme yedirdisen. Oğlan dedi baba men desem bılamçın adam öldürürler. Baba dedi ne diysen?!! Oğlan dedi desem bılamçın adam öldürürler. Baba dedi eh. Baba düşündü bir polis çağırdı caddede polise dedi bı 5 liranı verrem bılava yeri oğlım filan çayhanada otırıptı cahıllar[58] içinde bı aspabı giriptı bı boyıdı bı üzıdı kaldır bılasın sele filan kimdi diyerler bıdı sele senni dairede istiller şaktan[59] apar hatta olaşır daireye orda bırah sele bılavu aff ettim babav hatırıçın, polis dedi tamam. Polis getti çayhanaya bahtı oğlan otırıp ortalarında büyük seleşiller. Polis dedi filan kimdi? Bahtı tanıdı oğlanı, oğlan dedi menem. Polis dedi buyrun ogüme[60] düş yalla kah, tak bir zılla[61] vurdu oğlana bı alem içinde birdene demedi sen bına niş bı zıllanı vurdu, ahır bızımnen otırıp

---

[54]Mat: Şaşkın.
[55] Necayı: Nasıl.
[56] Mırakaba: Arapça bir kelime olup “takip etmek” demektir.
[57] Küreken: Damat.
[58] Cahıllar: Gençler.
[59] Şaktan: Tekme.
[60] Ögüme: Önüme.
[61] Zılla: Tokat.

sebehhtendı ne vuruşıp, ne taada edip, ne ğadır edip sen mını naçın vursan? Naçı mını aparsan? Bahah nadı mesele. Valla oğlanı yahasınnan çeker kimse dilmedi. Valla oğlanı, polis apardı sıcın[62] yanına kadar orda diyer sen filanın oğlısan? Oğlan dedi balı, polis dedi yeri babav hatırıçın bılavu aff ettim get. Oğlan ahşam geder yeve babası diyer ha oğlım ne varıydı bugün? Oğlan dedi baba valla birdene geldi polisiydı bılamı zıllaydan kahırttı kimse demedi naçın bele edisen. Baba dedi oğlına ba dedüv bılamçın adam öldürürler köpekoğlı hanı adam öldürenekeler? Valla oğlan dedi toba baba daha kimseye malıvu yedirtmem (K.K 1).

Masal -6 (İyi Arhadaş)

Matal matal mat atar, bir dene hurma satar, hurmanı getti men yiyim, bah kim borca batar. Günlerin bir gününnde, beş altı arhadaş çöle çıhallar biri içlerinde çoh akılıyidi sora ahşama yahun[63] olır biri bir hoyrat diyer, diyer hoyrataka diyiri:

Ahşam oldı vay gene
Yüküm düştü tay gene
Yevliler yeve getti
Yevsizlere vay gene

Arhadan biri akılaka diyer gelin otırın hamsı otırır mının bı horyatın manası bıdı dedi herkesin yevi var menimde bir yevim yohtı. O arhadaş dedi otırın naçın senüv yevü yohtı? Dedi yo valla. Akıl arhadaşaka diyer cemaat şahad olın men indiden bacım bına verdim. Akıllaka diyer obir arhadaşlarına sende kaç bir dam tut diyer sen mını eylle sen bını eylle herşey aldılar arhadaşakalarıçın bılasın yev ettiler (K.K 2).

---

[62] Sıcın: Cezaevi.
[63] Yahun: Yakın.

Masal -7 (Kör Kurt Çımın) [64]

Varıyıdı yohıydı bir köyde tembel bir dene varıydı. Bı tembel hiçbir işe kahmazıydı. Arvadı her nağada [65] bılasıyden uğraştıysa hiç çare etmirdi. Halları harap oldığından çaresiz arvat köyün ağasından başka bir yol tapmadı. Arvat, ağa yanına gider diyer aman ağam halımız çohharaptı adamıma bir iş tap belki halımız mıçka iyi olır. Ağada diyer arvada gelsin adamuv birsürü koyını aparsın otlatsın. Zordan da olsa tembel adama sürü koyını teslim edeller. Adamı otlatmaya gönderirler. Birinci gün ahşam vaktı köye döndığı zaman sürü koyınları sayar bahar bir koyının eksik oldığını anlar. Tembel adam ses çıhartmaz. Yarın aynı şekilde sürü koyınları köyün yazısına [66] otlatmaha aparır gene ahşam vaktı köye döndüğünde sürü koyınlardan bir ğeyir [67]koyının daha eksik oldığını fark eder. Bına şaşıran tembel adam üçüncü gün sürü koyınları mırakaba [68] eder ğaflattan koyının birisi sürüden ayrılır yahunda olan mağaraya girer bahar bir kör kurt, koyında kör kurttın ögünde otırıptı. Kurt, koyını yemeğe başlar tembel adamaka hemen döner sürü koyınları köye getirir. Sürü koyınları ağanın yevine teslim eder tembel adam diyer kör kurt çımın, ordan ayrılır. Tembel adam yevine gelir arvadı sorar diyer; naçın döndü? Tembel adam bas diyer kör kurt çımın başka bir söz demez. Çaresiz arvad mecbur olır özü işlesin. Arvad bir mezraada [69] işler toprağı kazar bir küp lira tapar, istini [70] örter gelir adamına diyer, diyer; ge işledığım mezraada bir küp lira altun taptım, onı çıhardağın. Tembel adam diyer; kör kurt çımın'den başka bir şey demez. Arvad gider köyün mallasına [71] durumı anlatar. Tamaha kapılır malla küpün harda oldığını arvattan sorar, arvatta altun küp liranın yerini diyer. Malla, arvada diyer sen get

---

[64] Çımın: Gibi.
[65] Nağada: Ne kadar.
[66] Yazısına: Dışarısına.
[67]Ğeyir: Başka.
[68] Mırakaba: Takip etmek.
[69] Mezraada: Tarla.
[70] İstini: Üzerini.
[71] Mallasına: Mullasına.

yevüe men mıçkadan sora gellem adamuva aldadaram. Arvat mallanın yanınan yeve gedennen sora malla mezraaya gider altun lira dolı küpeni ister çıhartsın, toprağı kazdıhtan sora küpü tapar bas küptte altun lira yohtı, kızıl arısı var. Bına malla çohkızar küpün başını kappadar getirir tembel adamın damına çıhar, damda olan dellükten[72]kızıl arıları tembel adamın izerine boşaltmağa başlar, boşaltınca altun liralar tembel adamın başına tökülür. Tembel adam arvadına diyer; men sene demedim kör kurt çımın, işte kör kurt çımın oldı (K.K 3).

Masal -8 (Gevil Seven Sultandı)

Günlerin bir gününde bir köyde çoh tembel bir dene varıydı. Birgün o köyün kervanı öbir köye gedince olara tesadüf eder. Uzun bir mesafa gettıhten sora suları kalmaz, yolda olan bir kuyıya geliller. Toluğı kuyıya batırırlar su çekmek isterler ancah tulıh bir daha sudan çıhmaz. Aralarında bir dene kuyıda ne olıp olmadığını bilmeğçın kuyıya ener[73] o da bir daha kuyıdan çıhmaz. Uzahtan bir dene gelir diyer; bı kuyıdan uzahlaşın bı kuyıda bir dev var insanları yer. Bını eşiden tembeleke diyer zaten men canımdan bezar[74] olmışam bı menimçın en iyisidi. Tembel adam hemen kuyıya ener görer bir köşede bir dev otırıptı sağ dizinde bir maymun sol dizinde de bir güzel kız otırıp. Dev sorar tembelekeye diyer, sen korhmaduv[75] bıra geldüv? Tembeleke de diyer; yo korhmadım men suçın[76] bıra geldim. Dev diyer, madam sennen bir sual sorram eger bildiysav sene hem su hemde başka armağanlar verrem. Tembeleke diyer eh. Dev diyer tembelekeye dizimde otıran bı maymun güzelldi, yan bı kız güzelldi? Sora tembeleke öz gevlinde düşüner diyer her nahsını desem bı dev meni öldürer. Tembeleke, deve diyer en iyisi gevil seven sultandı. Cevabını begenen dev tembelekeye (5) nar verir, narları alır ve ayrıcada tulığını sudan doldırır kuyıdan

[72] Dellüktem: Delikten.
[73] Ener: İner.
[74] Bezar: Bezmişim.
[75]Korıhmaduv: Korkmadın mı?
[76] Suçın: Su için.

yazıya çıhar. Yeve döndüğünde tembeleke arvadına diyer, bı narları denele yeğın. Arvad narları deneledığında(Kestiğiğnde) narların içinden altun liralar çıhar (K.K 3).

Masal -9 (Tilkiden Güvercin)

Varıydı yohıydı bir gün tilki bir harman yanında tala[77]koyar diyer bıra kuşlar gelir konar bahım bir kuş tutmam elime bir kuş düşmez, karnımı toh edayim. Tilki bahar kuşlar yerine bir bayaz güzel güvercin gelir harmanın istinde konar. Vala tilkiyeke diyer iyidi ellime bir iyi şey geçti bı kılav[78] güvercin belle güzel güvercin, valla nece bayaz güzel güvercineke konar tilkiyeke özünü atar istine. tilki, özün atar bayaz güvercineke istine bılasını tutar, tilki ister bayaz güvercini yesin. Güvercin, tilkiye diyer; dur bılamı neynisen? Tilki diyer, valla bılavçın[79] tala kurmıştım valla iyi elime düştü. Kuşlardan iyi elime düşüpsen koy bılavü bugün yeyim özümü toh edayim. Güvercin, tilkiye diyer; iyidi men belle asand[80] ellüve düştüm iki elüvü kaldır asmana duaa ede Allah'tan ke men belle asand elüve düştüm bılamı yisen, olmaz şükür edesen Allah'a hamd edesen?. Valla tilki iki elini kaldırı hamd etsin, düz bayaz güvercin elinden uçar gider o yanda konar. Güvercin bir ağacın dalında konar, tilki diyer ay güvercin sen mennen yamantır çıhtuv elime düşmedüv bılavu yim bahnece kaçırtuv özüvü. Güvercinde tilkinin cevabın verer diyer, kör olsun o gözler ke öz ğaribini tanımaz yani kör olsun o gözler ke öz düşmanını tanımaz (K.K.4).

Masal -10

Varıydı yohıydı, yalan gerçekten çohıyımış. Birgün bir çoban yevi dağ kırağınaydmış[81]. Çoban bahar birgün kartal etrafta geziri, diyer bahım bı kartal nadı etrafta geziri. Çoban gider bahar kartal bir yuva koyıptı iki yımırta yuvaka içindedi.

---

[77] Tala: Pusu.
[78]Kılav: Şişman.
[79] Bılavçın: Senin için.
[80] Asand: Kolay.
[81] Kırağındaymış: Kenarındaymış.

Özü kartalın bir tabiatı[82] var iki balası olanda bir balasını öldürır. Yani çoh nadirdi yüzde yüz bırahsın her ikisi yaşasın yani kartal bir balasını öldürır bir balasını bırahar. Kartal neyner kahar bir yımırtasını kaldırır yuvadan. Valla çoban, kartalın yımırtasını kaldırır. Sora çoban koyınları dağ karağınan endirennde yımırtanı aparır hasarına kahar gider kazın altına bı kartal yımırtasını koyar. Kaz altında da yımırta var mınıda[83] olardan yerleştirir. Bir neçe günnen sora bı kazın yımırtaları çıhar, o da olardan sora çıhar, kartal balası çıhar. Kartalın balası kaza benzemiri. Olar he su içine gediller o su içine gedebilmiri, oların yediğlerini kartal balası yemiri. Nece olmış bı kartal balası olar çımın özını toh ediri. Kartal balası gevli uçmah istiri uçabilmiri, istiri su içine girsin girebilmiri. Kartal balası asmana bahar bir kartal asmanda uçırı zatten asılda öz nenesidi. Kartal balası bahar asmandakı kartala, kaz diyer; sen menim dögisen zatten asıldan begenmemiştim bılavu sen büyükiydüv yımırtalar içinde sen doğrıdan bı asmandakı kartalınsan. Menim sahibim seni altıma kurdı, sen ge uç bı asmandakı kartal çımın. O kaz balaları ke kartal balasıydan büyük olıplar ke bacı kardaş olıplar bılasıydan oğada[84] mıhavala edeller kartal balası uççın uçabilmez. Kartal balası diyer; men süzüvden büyük oldım o ğiret[85] yohtı mende uçabilim. Bı kartal balası hatta ölünce uçabilmedi he gözü asmanda kaldı (K.K.3).

Masal -11 (Abdulhıyar Kızı)

Günlerin bir gününde bir paşanın oğlı atıydan bazardan geçınce atı bir ihtiyar arvadın beline sürtüner arvad yere düşer. Arvad onı yere düşüren paşanın oğlı oldığını görünce sese gelir diyer, paşa oplı men sene beddua basmam, bas yeri Abdulhıyar kızı nasibüv olsın. Paşa oğlı evvelden bı söze aldırmaz yolına devam eder gider, sora arvadın sözüne dalar. Gün geçtihçe de paşanın oğlı bı söz fikrinde

[82] Tabiatı: Huyu.
[83] Mınıdaç: Bunuda.
[84] Oğada: Çok.
[85] Ğiret: Cesaret.

dolaşır hissini kurcalamağa başlar. Acaba Abdulhıyar kızı kimmdi? Neyin nesidi ve haralıdı[86]? Bı suallerden öz özüyden mınakaşaya[87] başlar.

Babası oğlının bı halde görünce, diyer oğlım bir derdüv var? Sele mene. Seni belle dalğın ve bayğun gördığımde ğam yirem diyer bılasına. Paşa oğlı da başına ne geldiğini babasına anlatar. Babası diyer, oğlım o ihtiyar arvad kimmdi? Onı tanısan?. Oğlı diyer yo baba tanımıram. Onnan sora o ihtiyar arvadı her nağada ahtarsalar[88] hiç tapmazlar. Onınçın babası diyer bı işe bir çare tapahın gerek. Paşa düşünır taşındıhtan sora aklına bir fikir gelir ve oğlına, sarayın öginde bir havuz yaptır ve içini baldan doldır, memleketteki herkesin bı havuzdan bal almağıçın ferman eder. Paşa, oğlına diye; o zaman sen de saray ögindeki havuzdan bal almağa gelenleri bir bir takip edesen ve oların arasından o ihtiyar arvadı tapasan. Oğlan da babasının dedihlerinin yerine getirir ve sarayın ögünde olan havuzdan bal almağa gelenleri mırakabaya başlar. Havuzda bal bıtığınceye kader mırakabadan bezar olmaz. Ahirde[89] ihtiyar arvad havuzun başına gelir ve havuzun dibinde kalan bal katralarını[90] yığıştırmağa başladığında paşa oğlı saraydan seslenir diyer, işte o dı ahtardığım ihtiyar arvad, işte o dı ihiyar arvad, bas o esnada kimse sesini eşitmez, hemen saraydan ener acele havuza doğrı kaçar ihtiyar arvad gider. İhtiyar arvad, paşa oğlının ona doğrı geldığını görünce, ona seslenir diyer; naçın menim payımı bırahmaduvuz? Kuvvetsiz oldığımçın havuzdan bal almağçın tahir oldım. Gene ihtiyar arvad diyer; paşa oğlı men sene beddua etmem ancah get Abdulhiyar kızı nasibüv olsın. Bı kere paşa oğlı ihtiyar arvattan vazgeçmez diyer ge ne istersev sene verrem, ancah sen mene vaktında ve indi de dedüv get Abdulhiyar kızı nasibuv olsın. O gündendi seni her yerde ahtarram. Paşa oğlı ihtiyar arvada diyer; ge bıleme bıldır

---

[86] Haralıdı: Nerelidir?
[87] Mınakaşaya: Tartışmak.
[88] Ahtarsalar: Ararsalar.
[89] Ahirde: Sonunda.
[90] Katralarını: Damlalarını.

ke Abdulhıyar kızı kimdi? Kimin kızıdı ve yeri hardadı?. İhtiyar arvad mat[91] gözleriden başını kaldırır diyer, oğlım o peri padişahının kızıdı. Paşa oğlı diyer ancahsen olır mene yerini bıldıresen. İhtiyar arvad diyer, oğlım men bılmem bas vaktında babam mene anlatmıştı. Paşa oğlı diyer; o zaman bı kız hakkında babavun sene anlattığını mene anlat. İhtiyar arvatta diyer, babam dedi ke günlerin birinde ava çıhmıştım. Avda iki ceylan avladım. Ceylanları getirendem yolda başım istinde bir neçe tabur güvercin dolaşırdı, her nağada yerisemde başımın istinnen getmediler. O dakkada ceylanın biri dile gelir diyer, eger bizi bırahmasav bı güvercinler gözlerüvü oyarlar. İhtiyar arvadın babası ceylana diyer o zaman men, seni bir şarttan bıraharam, o da ceylan donı[92] istüden çıhart seni göreyim dedim. O hemen ceylanın donını çıhardar içinden aydan ve güneşten güzel bir peri çıhtı. Onı görer görmez bayıldım. Üç gün üç gece habersiz kaldım. Her neyse meni ayıltılar olardan yola düştüm memleketlerine kadar gettim. Orda kız babasına, bı adam meni kurtardı, dedi. Onunçın mene üç şey verdiler. Dediler mene eger bından sora bir işüv olırsa yanımıza gelmez istesev, geldığuv zaman ilk kere kara dağa olaşandav[93] o şeylerin birini alıştırasan yolu işiğ olır, yeriyendevde orta dağa olaşandav ikinci şeyi alıştırasan. Bı kere açuğ olır, yolda olan herşey hayvan sene yol gösterir ve en ahirde aşağı dağa olaşınca üçüncüyı alıştırasan. Orda bizim adamlar seni bizim memlekete getirirler. İşte babam Abdulhıyar kızını mene bele anlatmıştı.

Paşa oğlı döner ihtiyar arvada sorar; acaba babav o üç şeyi neynedi?. İhtiyar arvad cevap verer o üç şey hele mende durrı, diyer. Paşa oğlı, o üç şeyi mene verirsev, ne istersev senüvçın yaparam, diyer. Beylece paşa oğlı paşa oğlı ihtiyar arvadçın bir yev yapar bütün isteklerini yerine getirir. İhtiyar arvatta o üç şeyi paşa oğlına verir. Bir neçe gün sora paşa oğlı sefer eşyalarını hazırlar yola düşer. Uzun

---

[91] Mat: Şaşkın.
[92] Donı: Kılık kıyafet.
[93] Olaşandav: Ulaşınca.

gider düz gider bı dağ menim bı dere senüv kara dağa olaşır. Birinci şeyi alıştırar, ögünde dünya hamsı birden işiğ olır. Dağı geçtıhten sora bir mesafe daha yeriyer orta dağa olaşır, ikinci şeyi de aynı şekilde alıştırar ve dağı geçer, aşağı dağa olaşıncaya kadar yerimeğe devam eder. Orda da üçüncü şeyi alıştırar ve dağı geçer, mıçka yeriyince padişahın adamları paşa oğlını görünce onnan sorarlar; sen bıralarda ne yapsan?. Padişahımız seni bıralarda görerse hemen öldürır, diyeller. Paşa oğlı, yoh sizin padişahınız meni tanır. Vaktında babam bıralardan gelip ve onın babama verdığını o üç şeyden men bıralara gelebildim, indi meni padişahuvüzın yanına aparın, diyer. Onı padişah yanına aparallar. Padişah, bıraya naçın gelipsen? Bir şey istisen mennen? Diyer ve ondan sorar. Paşa oğlı bahçavuzdan hıyar almaya gelmişem, diyer. Padişah, ona üç tene[94] hıyar verin ve onı yolcı edin emrini verir. Padişahın adamları ona hıyarları verirler onı yolcı edeller. Paşa oğlı bir mesafe yeridihten sora hıyarın birini ikiye böler, içinden güzel bir kız çıhar, kız su isteyince paşa oğlı su verir, ekmek isteyince, paşa oğlı yoh diyince kız hemen ölür. Paşa oğlı yoluna devam eder bir mesafe daha yeridihten sora ekmek tapar ikinci hıyarı ikiye böler. Onann da güzel bir kız çıhar, ekmek ister, verir sora su ister, paşa oğlı yoh diyince o da ölür. Bı kez paşa oğlı bir mesafe yeriyer ekmek ve suvu tapmahtan sora üçüncü hıyarı ikiye böler içinden çoh güzel bir kız çıhar, su isteyince su verir, ekmek isteyince de ekmem verir, beylece kız hayatta kalır. Paşa oğlı kızı atına alır memleketine doğrı yola çıhar. Memleketine yahun bir göz başında durar, kızı gözün başında olan ağacın izerine bırahır ve diyer ki, babama gideyim olıp bitenleri anlatayım ve toy dügün hazırlıhlarını sana döneyim. Paşa oğlı memleketine gider. Kız ağacın istinde otırıp paşa oğlını bekliri. O çevrede olan bir köy ağasının kara tenli kıvrıh[95] saçlı bir kız hızmetçisi gözden su almağa gelir. Testiyi suva daldırır

[94] Tene: Tane.
[95] Kıvrıh: Kıvrık.

suva bahınca özünü ay çımın güzel görünce hemen kahar men bı kadar güzelsem naçın hızmetçilik edirem, diyer ve hemen su testini yere çalar. O vakıtta ağacın izerine olan Abdulhiyar kızı gülmeğe başlar, o sen degisen menem, diyer. Hızmetçi kız bı güzel kızı görince şaşar ne edeceğını bilmez. Sen kimsin? Bırda neynisen? Diyer. Men paşa oğlının adahlısıyam[96] ve bırda onın gelmesini beklirem, diyer. O zaman hızmetçi kız beleyse meni yanına al, diyer. Nece alım? Diyer. Sen mene zülfıvü uzat, mende senüv zülfıvü tutayım ve ağaca çıhım, diyer. Kız uzun zülfını uzatar, hızmetçi kız da zülfını çeker onı ağaçtan düşürer, kız hemen su kenarında bir nergize dönüşer. Hızmetçi kız ağaca çıhar ve orada otırır bekler. Paşa oğlı toy dügün hazırlıhlarını tamamladıhtan sora davul zurnalı bir taburden kıza gelir. Ağaç istinde kız bele çirkin bir halde görünce şaşar sorı sormağa başlar. Neçin üzü[97] bele karalandı? Güneş yandırdı?. Neçin saçüv bele kıvrık oldı, karğalar[98] dimdiklerdiler?. Ya gözlerüvde olan bı yaş izleri ne? Seni gözlemehten bele olıp?. Ya barmahlaruv naçın bığada uzun edipler, yollara işaret edip ha bı yoldan gelir ha o yoldan gelir demehten? Diyer kızı ağaç izerinden alı ata mindirir ve o lahzada[99] gözü göz başında olan nergiz gülüne tahılır onı kupardar yahasına tahar. Yolda yeriyendeler kız, bı yahava tahtıhuv gül nedi? Onı fıllat[100] diyer. Paşa oğlı nergiz gülünı yahasından çıhardar fılladar nergiz gülü bir ceylana dönüşer ve olardan beraber yerimeğe başlar. Toy dügün yapılır paşa oğlı hızmetçi kızdan evlener. Ceylan da saray bahçasında he dolaşırı durırı. Bı sürede hızmetçi kız hamile olır ve gevlim ceylan eti istiri diyer paşa oğlından ceylanın kesmesini ister. Paşa oğlı emir verer ceylanı keserler. Ceylanın yere düşen damla kanından bir tüt[101] ağacı çıhar. Hızmetçi kız da bütün

[96] Adahlısıyam: Nişanlısıyım.
[97] Üzü: Yüzün.
[98] Karğalar: Kargalar.
[99] Lahzada: Anda.
[100] Fıllat: Att.
[101] Tüt: Dut.

bıları gözetliri. Uşah doğdıhtan sora, hızmetçi kız bı ağacı kesin ve bı ağaçtan uşağımçın beşik yapmasını ister. Ağacı keserler ve onnan uşahçın beşik yapallar. Hızmetçi uşağın yanında olmadığı zaman beşik özünnen sallanardı. Ağacı kestikleri zaman ağacın bir parçası paşa sarayının yahununda ihtiyar bi arvadın yevine düşer. İhtiyar arvad yevden yazıya çıhar yev isteklerini almağa gedince kız öz donına döner yevi paklardı düzenlerdi ve bir daha kendi donına dönerdi. Bı yevde bı olup bitenler bir neçe kere olunca ihtiyar arvad şüphelenmeye başlar ve bı işin ne olduğunu bilmek ister. İhtiyar arvad fikrine birşeyler kurar her günler gibi birgün aynı yevden çıhar, ancak hemen yeve döner ve özünü bir köşede sahlar. Bahar ki ekmek tandürü [102] dibinden bir kız çıktı, evvel kere yevi temizlemeye başladı sora yevdeki her şeyi düzenledi, bı sırada ihtiyar arvad sahlandığı yerden yazıya çıhar ve hemen kızı tutar. Sen kimsen? Sen neyin nesisen? Diye onnan sorar. Kız her ne yapsa da ihtiyar arvadın elinden kurtar olmaz. Sana ancak bir şarttan diyerem ke menim başıma gelenleri kimseye olmaz diyesen. İhtiyar arvad ona söz verer. Kız da başına gelenleri evvelinden ahira kadar ihtiyar arvada anlatar. İhtiyar arvad, kızın başına gelenlerinden çoh ğem yer, bir fırsat tapar yevden çıhar hemen paşanın sarayına gider. Saray kapıcıları ihtiyar arvattan ne istediğini sorduhlarında paşa oğlunu istirem ona mühim bir şeyler söylemem gerekiyor, diyer. Durumun muhim olduğunu anlayan kapıcı hemen paşa oğluna haber gönderir. Paşa oğlu da içeri girmesine izin verer. İhtiyar arvatta olup bitenleri tamamiyden paşa oğluna anlatar. Paşa oğlu kız indi hardadı sorunca, kız menim yevimdedir diyer hemen paşa oğluydan ihtiyar arvad, ihtiyar arvadın yevine giderler ve kızı orda tapar. Kızı saraya getirir herşeyden evvel hızmetçiyi tuttırar onı iki deli ata bağlanmasını ve her atın bir tarafa kaçmasını emir eder. Atların her biri bir tarafa kaçtığı zaman hızmetçi kızı ikiye ayırd ederler.

[102] Tandürü: Tandırı.

Aynı zamanda paşa oğlu onnan olan çocuğu da öldürmesine emir verer. Gene Abdulhıyar kızına kavuşur ve onidan mutlu bir hayat yaşamağa başlarlar (K.K.3).

Masal -12

İki oğlan bir nene
Sıhılmışlar can cana
Nene her yerden sordı
Arvat büyük oğlana

Bir akıl kızı gördü
Konşılarınnan sordı
Cevap sizden beklirem
Bir iki hafta durdı

Nene dedi arvat al
Yeter bunca yalğuz kal
Sende bı alem kimin
Biraz keyf safaya dal

Nene bilmez kastımnan
Yük kaldıran istimnen
Men arvat istemirem
Ders almışam dostumnan

Happı arvat bir degi
Daştan olsın yüregi

Uşağ bahçalar gülü

Erkekte yev diregi

Küçük kardaş açtı dil

Oldı bir şeyda bülbül

Ne istisiz abemnan

Siz tapın mene bir gül

Erittim gözde yağım

Yahın edin irağım

Bı karanlığı dünyamçın

Alıştırın çırağım

O kızda nesip yohtı

Aktarın sorun çohtı

Her kes bı derdi bilmez

Arvat almağ ne ohtı

Ahtarın başka gelin

Eşidin meni dalın

Abem arvat almırı

Barıh menimçin alın

Dört beş kız taptılar

Armağanlar kaptılar

Oğlan gözü kunşıda
Ona cadı yaptılar

Taptılar bir karı kız
Üz gözleri sarı kız
Kızın nenesi dedi
Güzeller serdar kızı

Küçük kardaş bağlandı
Üregi tez bağlandı
Konşı kızına dedi
Neynim gevlüv bağlandı

Oğlançın kız alındı
Davul, zurna çalındı
Kayın nene şad oldı
Kız yevinde gelindi

Gelin geldi ne geldi!
Yalğuz odada kaldı
Üzü turş summak satar
On dakkada bir daldı

Kahar gelmez nefesi
Kalıp kuru kefesi

Yev oldı ona zindan

Gezmehte var hevesi

Nene gilin istedi

Çünkü bugün hastadı

Kimse onı annamaz

İşi asta ustadı

Birgün başı ağırır

Başkası gün sağırı

Şeyh mollaya getmirem

Nenem gelsin bağırır

İki günde bir küser

Mecliste dalar susar

Nestele kek yemezse

Yediğin hepsin kusar

Gah yığlar gah naz eder

İstese kış yaz eder

Gevline göre olsa

Eğri şeyi düz eder

Altun hicil apardı

Buhtan sözler yapardı

Nene gile getmeğçın

Yüz buhane yapardı

Tatsız duzsuz sözü var

Kolbakalı gözü var

Bildiğinnen vaz geçmez

Çoh bir kayyım üzü var

Eli yırtık arvattı

Yevi olan servattı

Herşeyden dört tür alır

Bı nece bir mirvetti

Adam parmağ dişledi

Öz yarasın şişledi

Arvada yetirmiri

Sebbeh akşam işledi

Miskin oğlan bezardı

Gör nece bir bazardı

Kayın nene dinmiri

Gevlinde azardı

Küçük kardaş tuş oldı

Hayallar boş oldı

Arvadının elinde

Yaralı bir kuş oldı

Arvad dedi adama

Daha girmem odama

Nenev gilde otırmam

Gideğ başka bir dama

Arvadın saçı bayaz

Boyağa vurar kışla yaz

Yaz günü yarı gece

Damda çaldı tambur saz

Sokak gece bezenir

Bir tel üste düzenir

Kül o adam başına

Bele arvad kazanır

Küstü o bile bile

Oğlanı salsın dile

Ya ayrı dam isterem

Ya gelmem nenev gile

Kardaş kulağ asmadı

Nenesini basmadı

Arvadın boş söziyden

Çürük tahta basmadı

Kaldı nenesi gilde

Hakatı bütün dilde

Getmediler ardınca

Arvadın sözü yolda

Kardaş yerir dalardı

İş başarmaz salardı

Arvad kef safasın da

Adam beşik belerdi

Üç ay küsülü kaldı

Arvad vayına daldı

Hanadan kayın nene

Arvadın gevlin aldı

Arvad razı olmadı

Oğlan sabrı kalmadı

Gelmezse boşanıptı

Başka bir yol kalmadı

Dedi mene kisevis

Mende yerem yesevis

Degmeden dingilderem

Küserem mık desevis

Arvat nenesi bir dev

Beyle olmaz kızım gev

Biz dedik üç günlük küs

Soradan adamuv sev

Arvad dedi bilmedim

Yol itirip bulmadım

Karimnen çatlamışam

Eyi degi ölmemişem

Neçar döndü üz kara

Bağrına doldı yara

Geldi yevime döndü

Baş kahmaz bahar yere

Kardaş yandı dad etti

Oğlanlığın yad etti

Döndü kardaşa dedi

Her ne etti arvad etti

Uzatmıyım sözümü

Kırıldı gör dizimi

Hepsi öz ettiğimdi

Dağladım öz özümü

Arvad almağ kumardı

Kan gezdiren damardı

Akıl arvad adamın

Aybine göz yumardı

Söz demerem kulağa

Dostlar kahın ayağa

Düşünün arvad alın

Batmıyasız boyağa

Kimse kimseni sormaz

(Esat)'de gevil kırmaz

İş yapmadan düşünün

(Son pişmanlığ el vermez)

Yaşıldı hele dalım

Yar tutmam olır zalim

Gördüğümü yazmışam

Hakkım degi salt kalım (Eerbil, 2004, s. 167-169).

Masal -13 (Bir Oynaklı Sevda)

Dinnevün meni güzel

Açım size bir masal

Hayatta olmuşdu

Demevün kilüv kal

Bir genc onbeş yaşında

Durup bulağ başında

Tüvist panturun girip

Bir hokka yağ başında

Ğaflattan buldu bir kız

Getti tarafına duz

Gevli dedi özüne

Kimsede yohtu bu göz

İstediğime vardım

Nece anladım derdim?

Bu kıza olaşıncam

Olur mn alım yardım

Bir getti birde geldi

Kızın atrafın aldı

Kalabalığ içinde

Durdu gözüne daldı

Genc oğlan bele kaldı

Kız başın yere çaldı

Hatta bir göz kaldırdı

Ancağ daş dile geldi

Oğlan az kaldı yansın

Bulağ başınnan ensin

Bilmedi kızı koysın

Yohsa gevline kansın

Allah'ın adın dedi

Bir iki sakız yedi

Altı kız avlamışam

Bunuydan olur yeddi

Oğlan:

Merhaba güzel sana

Macal var bir az mene

Bir iki söz diyerem

Gel gedeğ biz bir yana

Kız:

Buyrun efendi sele

Ne istersev gel dile

Ama burda konuşma

Alüv ver gedeğ bele

Kızla oğlan gettiler
Göz o günnen ittiler
Konuştular baş başa
El elde tuttular

Kız:
Yalla burda konuş gel
Ver sözüvü, sözüm al
Harap niyetüv varsa
Yeri, meni burda sal

Oğlan:
Gözlerüv karasine
Vuruldum arasına
Darman ol güzelim
Gevlimin yarasına

Kız:
Yarav timar ederem
Salsav meni nederem
Sende yaram timar ett
Yohsa vaydan gederim

Oğlan:
Bes sen mene razı ol

İşlerime kazı ol
Kaytan dudağ, al yanağ
Gevlimin bir sazı ol

Kız:
Menimde bir sözüm var
Bir hocada gözüm var
Hatta mektep bitirrem
Derslerde yüzüm var

Oğlan düşündü bir az
Yalğuz kalacağ bu yaz
Bu avı boşa getti
Kız ediri ona naz

Kız oğlana anlattı
Ağladı göz kannattı
Yalançı pilanila yalğuzlığtan
İki horuz bannattı

Oğlan tez kızı saldı
Hocada arvad aldı
Kız bele yalğuzlığtan
Gör yana yana kaldı

Yevde kaldı yaslandı
Demir kimin paslandı
Konşulara dağıldı
Kızın adı pislendi

Kader kapı çalmadı
Kimse kızı almadı
Yaş olaştı elliye
Kızda nefes kalmadı

Eşidin oğlan kızlar
İbreti alın sizler
Böyle yol sonu boşttu
Uzağ ol gülsün yüzler

Men demem size selevün
Kıza akıl dilevün
Olun hakim hükm edin
Buda kalam elavün (Erbil, 1985, s. 73-76).

3. TÜRKÜLERİN ÖZELLİKLERİ VE ERBİL YÖRESİ TÜRKÜLERİ

3.1.Türkü Kavramı ve Tanımları

Türkülerin kaynak kişisi, icracısı ve dinleyicisi durumundaki insanların kültür hayatımızdaki yeri, Türk kültürü açısından sıradan sözcüklerle ifade edilemeyecek kadar büyüktür. Birçok araştırmacı tarafından şiiriyet, incelik ve güzellik, hikmet dolu türkülerin dünyasının Türk insanının fikir ve his kainatının bütün dokularını verecek derinlikte olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle türküler, Türklerin duygu dünyasının kültürel kodlarını ortaya koyan ürünlerin başında gelmektedir.

Türkü terimi; konusu, ezgisi ve şekil özelliği ne olursa olsun ezgi ile yaratılan pekçok anonim manzumeyi içine alabilecek olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. M. Öcal Oğuz , türkü kavramı hakkında şunları belirtmiştir:*"Anonim halk şiirleri arasında yeralan türküyü ele aldığımız zaman kafiye örgüsü nazım birimi, vezin ve hacim gibi dış unsurlar bakımından belirli bir şekilde karşılaşmamaktayız. Aynı şekilde türküler de türlerin belirlenmesinde bir ölçü olarak kullandığımız konu ve ezgi beraberliği de yoktur. Bu bakımdan türkünün de Türkmani, varsağı, bayatı, şarkı kelimeleriyle birlikte değerlendirilip izahının yapılması kaçınılmaz olacaktır"* (Oğuz, 2001, s. 16).

Türkü metinleri, bölge ve konumlarına göre ya da ezgi ve sözlerinin çeşitlenmesine göre şarkı, deyiş, deme, hava, ninni, ağıt ve horyat gibi başka başka isimlerle de adlandırılmıştır. İşte bu noktada türkü nazım türü, Türklerin yaşadığı birçok coğrafyada aynı tür olmakla beraber farklı şekillerde adlandırılmıştır.

Irak Türkmenleri arasında yaygın bir terim olan "beste" terimi karşılığında Iraklı Araplar umumiyetle beste, Türkiye'de halk türküsü ıstılahını kullanıyorlar

(Terzibaşı, 1980, s. 70). Türkü kavramı Irak Türkmenlerinin yaşadığı yerlerde çeşitli adlarla bilinmektedir. Bunlardan bazıları *"mani", "şarkı","hoyrat"* vb.dir. Bu noktada konunun daha iyi anlaşılması açısından araştırmacıların yapmış olduğu türkü kavramı ve tanımlarına yer vermek gerekir.

Kamus-ı Türki'de türkü şu şekilde tanımlanaktadır: "Türki, asıl Türklere mahsus ezgili (lahende) şarkı" (Sami, 1992, s. 400). Divanü Lügati't-Türk'te, türkü için 'ır' ve 'yır' terimleri kullanılmaktadır (Atalay, 1992, s. 3). Yeni Türk Lügati'nde türkü, "Hece vezniyle yazılmış ve hususi makamlarıyla söylenen şarkı (Alaettin, 1930, s. 1153) olarak tanımlanmaktadır. "Edebiyat Terimleri Sözlüğü"nde türkünün, müzikli Türk halk şiiri türlerinden olduğu, hece ölçüsüne uyduğu ve türkülerin çoğunun anonim olduğu söylenmektedir (Akalın, 1966, s.168-169). "Edebiyat Lügati"nde türküler; "Çoğu 11'li hece ile nazım edilmiş ve umumiyetle Anadolu'da bestelenip söylenmeye başlanmış olan milli nağemeli şarkılardır" (Kürkçüoğlu, 1973, s. 176) şeklinde tanımlanır. "En Yeni Büyük Türkçe Sözlük"te türkü, "Hece vezniyle yazılmış ve halk besteleri ile bestelenmiş müzik parçasıdır." (Devellioğlu, 1975, s. 1207) şeklinde tanımlanmaktadır. Şükrü Elçin, türkünün tanımını yaparken şu ifadeleri kullanmıştır; "*Sözlü ve yazılı edebiyatımızda duyulan, söylenen veya görülen türküler, atalar sözü, masallar, bilmeceler ve maniler gibi yaygın mahsullerdir. Umumiyetle herkesin anlayabileceği ortak, sade ve tabii bir dille, hece vezniyle söylenmekte veya yazılmakta. Hece vezniyle yaygın türküler ise mani ve koşma tiplerine bağlı, muhtelif şekil hususiyetleri gösteren nakaratlı, nakaratsız lirik manzumeler olarak başlangıçta ferdi birer yaratma eseridir; zaman ve muhite bağlı olarak anonimleşirler* (Elçin, 1981, s. 189)."Yeni Tarama Sözlüğü"ne göre türkü kelimesi yak- fiili ile beraber açıklanmış; "-yakmak: Türkü düzmek, türkü bestelemek; yırlatmak: Türkü çağırtmak"tır (Dilçin, 1983, s. 215). Öztuna ve

Kutlu’nun çalışması “Büyük Türk Sözlüğü”nde ise türkünün tanımı şu şekildedir: “Türk halk musikisinin en yaygın formu ki, klasik musikinin şarkı formuna karşılıktır”(Öztuna; Kutlu, 1988, s. 1194).”Edebiyat Bilgileri Sözlüğü”nde “türkü sözcüğü, Türk sözcüğünden Arapça ‘i’ ekiyle yapılmıştır. Türki (Türk’e özgü olan) halk ağzında türkü biçimini almıştır” (Özdemir, 1990, s. 286). Türk Dili Sözlüğü’nde türkü; “Hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş koşuk. Türk işi şarkı” (Hançerlioğlu, 1992, s. 485). “Türkçe Sözlük”te türkü, Türk’e Arapça nispet ‘i’si getirilerek ‘Türklere özgü’ anlamında kullanılmaktadır (Püsküllüoğlu, 1995, s. 1532-1533).

Türk Dilinin Etimolojisi Sözlüğü’nde “türkü kelimesinin Türk kelimesinden türediği, türkünün Türk işi, Türke özgü olduğunu” açıklamaktadır (Eyuboğlu, 1995. S. 679). Osmanlıca-Türkçe Lügat’te ise türkü kelimesi ‘Türki’ olarak geçmektedir ve Türk’e mensup, Türk ile ilgili şeklinde açıklanmaktadır (Devellioğlu, 1997, s. 1115). Mehmet Özbek; ‘ır/yır’ terimlerinin karşılığı olarak ‘ezgi’, ‘türkü’, ‘nağme’, ‘hava’ kelimelerinin kullanılmakta olduğunu açıklamaktadır (Özbek , 1998, ss. 95-207). “İslam Ansiklopedisi”nde, Türk kelimesinin sonuna nispet eki eklenerek ‘Türki’ kelimesinin ele edildiği ve bu kelimenin de zamanla ses uyumuna uyarak ‘türkü’ şeklini aldığını söylenmektedir (İslam Ansiklopedisi, 1998, s. 673). Türkü teriminin kaynağı, Türk sözcüğüdür. Türk sözcüğünün sonuna nispet eki kullanarak türki elde edilmiş, bu sözcük zamanla türkü biçimine girmiştir. Öteki halk şiiri türleri gibi türkünün de en büyük ayırımı, ezgisindedir. Mani ve koşma tipindeki şiirler, ezgilerin değişmesiyle, türkü olur. Türküler kişisel ya da toplumsal olaylarla ilgilidir. Türkülerin üç bakımdan sınıflaması yapılabilir (Emnalar, 1998, s. 183). Türk sözünün sonuna nispet “i”si de denilen “i” ilgi eki ulanarak Türki sözü elde edilmiş, bu sözcük zamanla türkü biçimine girmiştir (Yardımcı, 1998, s. 56). “Türk Dili ve

Edebiyatı Ansiklopedisi"nde türkü teriminin Türk kelimesinden geldiği ve bu kelimenin sonuna nispet eki eklenerek 'Türki'nin elde edildiğini söylenmektedir (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedesi, 1998, s. 447). Türkçe Sözlük'te; "Hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgisiyle bestelenmiş manzume." (Parlatır, 1998, s. 2267-2268). "Türk Halk Müziği Terimler Sözlüğü"nde türkü, "Hece ölçüsüyle yazılmış, çok defa kavuştaklı olan bir halk şiiri biçimi, bu biçimdeki şiirle özel ezgisinin oluşturduğu bir bütün." olarak tanımlanmıştır (Özbek, 1998, s. 188). Mehmet Özbek ise; "Folklor ve Türkülerimiz" adlı eserinde, sözlü folklor ezgilerinin her çeşidi için en çok türkü teriminin kullandığını ve türkü teriminin Türk kelimesinden geldiğini söyler. Ayrıca türkünün, Türk halkının ortaklaşa yarattığı sözlü ve ezgili ürünler olduğunu söylemektedir (Özbek, 1994, s. 63). Türkü kavramını yeteri kadar anlayabilmek için türkü hakkında bilgi veren kaynaklardan hareketle bazı araştırmacıların görüşlerine yer vermeyi uygun gördük. Doğan Kaya; Türküyü şu şekilde tanımlamaktadır: "*Halkın ruh halini, derdini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı hadiseleri yansıtan; hece ölçüsüyle, bir veya dört mısralı bentlere çoğu defa bağlantıların getirilmesiyle söylenen; manzum ve ezgili anonim ürünlere türkü denir.*"(Kaya, 1999, s. 132). Diğer "Büyük Türkçe Sözlük"te türkü, "Türk halk şiirinde ve musikisinde bir şekil (form)." (Doğan, 2001, s. 1330). "Müzik Sözlüğü"nde ise türkü "Halk müziğimizde geniş bir yaratma alanını temsil eden, en tanınmış, köklü, diri yaygın biçim." (Say, 2002, s. 545). Türk halk edebiyatında önemli bir yere sahip olan "türkü" kavramı, elbette sözlüklerimizde de yerini almaktadır. "Türkçe Sözlük"te türkü; "hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume" şeklinde tanımlanmaktadır. (Türk Dil Kurumu, 2005, s. 202).

3.2. Türkülerin Konu, Yapı ve İşlev Özellikleri

Irak coğrafyasında değişik il, ilçe ve köylerde yaşayan Türkmenlerin türkü geleneğinde beste, şarkı, neşide, mani, yir, horyat gibi terimlerin yer aldığı görülmektedir.

Kerkük Türkmenlerinde türkünün karşılığı olarak "beste" kavramı kullanılmıştır. Bestelerin konularını aşk, gurbet, ölüm, tabiat vb.temalar oluşturmaktadır. Irak Türkmenlerinde, oyunlarda ve törenlerde söylenen türkülerin yanı sıra esnaflarla ilgili türküler de bulunmaktadır. Olay veya kahramanlık türkülerine "şarkı" veya "neşide" adı verilmektedir.

Kerkük türkülerinde yaygın olarak kullanılan nazım şekli manidir. Mani bilinen yaygın biçimi ile yedi heceli dört dizeden oluşan "aaba" biçiminde kafiyelenen bir nazım şeklidir. Tek dörtlük içinde anlam bütünlüğü olmak zorundadır.Yedili manilerin mısralarından başka sekizli, on birli, on ikili veya on dörtlü türkülere de rastlanmaktadır.

Kerkük türkülerinde mani tarzında yazılan türkülerin önemli bir yeri vardır. Horyat adı verilen çeşitli dörtlükler bir araya getirilerek türküler oluşturulmuştur. Şekil olarak mani şeklinde kurulan bu şiirler muçila, kesük, yetimi, muhalif, bayat ve yolcu gibi çeşitli makamlarla söylenmektedirler (Yakıcı, 2007, s. 331).

Irak Türkmenleri arasında bütün besteli şarkılar ve türküler için me'ni ve beste terimleri kullanılmaktadır. Türkü söylemek için "me'ni çağırma", "me'ni deme", "me'ni seleme" gibi terimler kullanılmaktadır (Yakıcı, 2007, s. 333).

Terzibaşı bu konu hakkında şunları belirtmiştir: *Kerkükte tegani olarak "Mani" teriminin horyattan daha şumullu bir anlamı vardır. Nitekim mani sözünü ağız olarak hem hoyrata hem de halk türküleri ve öteki havalara teşmil ettirmek mümkündür. Halk deyişi ile "filan, güzel mani çağırır" dediğimizde horyat*

söylemeyi ifade etmiş "mani diyer" sözüyle de daha çok halk türküleri okumayı kastetmiş oluruz. Ayrıca bir mani "sele/söyle" sözüyle de yine türkü ve benzeri havaları söylemeyi ifade etmiş sayılırız (Terzibaşı, 1975, s. 70).

Irak Türkmenlerinde karşımıza çıkan bir diğer türkü biçimi de horyattır. Horyatı Terzibaşı şu şekilde tanımlamaktadır: *"Kerkük Türk halk edebiyatının en önemli türlerinden birisi olan horyat, Türk hece veznine dayanır ve çok defa yedi heceden (3+4), (4+3), (2+5) oluşur. Kafiye ise üç veya dört heceden meydana gelir. Aynı zamanda kafiye birinci, ikinci ve dördüncü mısralarda tekrarlanır. Horyat kanatları arasında bir dereceye kadar mana bağı bulunan, cinaslı ve birinci kanadı ayrı kalmak üzere her kanadı yedi heceden kurulu, dört veya çift olmak şartıyla daha fazla kanatlardan kurulmuş bulunduğu takdirde de ferdi kanatları kafiyesiz olmak üzere vezinli ve kafiyesi en çok cinaslı klasik unsurlarla işlenmiş derin anlamlı, ahenkli bir çeşit düzme biçimidir ki kendine has yerli ezgilerle tek kişi tarafından söylenir."* (Terzibaşı, 1975, s. 60).

Horyat kelimesi anlam olarak halk edebiyatının ve halk musikisinin şekil, konu ve ses kalıpları bakımından gösterdiği özelliklere göre bir çeşit ezgili dörtlüğe sonradan verilmiş bir isim olarak kullanılmıştır (Terzibaşı, 1975, s. 54).

Kerkük'te karşılıklı horyat, mani söyleme geleneği yoğun bir şekilde icra edilmektedir. Kerkük'te bu karşılıklı horyat söylemeye "kanşar" veya "kanşarın vermeğ"adı verilmektedir.

Önce bir; çağırıcı (horyat ustası, horyatçı) meclisteki meslektaşını düelloya davet etmek maksadıyla çok defa;

Kebab yandı köz ister

Sürme yandı göz ister

Köz köze gözüm göze

Ustav durup söz ister

horyatını söyler. Bunun üzerine karşısındaki usta horyatçı da hemen şu horyatla cevap (kanşarın) verir:

Kebab yandı köz çek

Sürme yandı göz çek

Köz köze gözüm göze

Usatav geldi öziv çek

Bunun arkasından sırasıyla cevap vermek şeklinde horyatlar söylenir. Mecliste bulunan diğer horyat ustaları da bazen yarışmaya katılırlar. Bazen de ortamın gerginliğinden uzaklaşmak maksadıyla işi tatlıya bağlamaya çalışırlar ve bu arada hep birden neşeli beste, mani, söylerler (Terzibaşı, 1975, s. 198). Bu horyat düellosu bazen saatlerce sürerdi. Hatta bir defa eski iki rakip sayılan Mustafa Kalayı ile Küle Rıza'nın akşamdan sabaha kadar karşılıklı horyat söylediklerine şahid olanlar, bu hadiseyi tafsilatıyla anlatırlar (Terzibaşı, 1975, s. 198). Ancak, ikinci dünya savaşından birkaç yıl sonra azalıp gün geçtikçe halk tarafından unutulmaya başlanmıştır. Bu durumun sebebi ise, 1951'de bazı kahvehanelerde radyo ve televizyon gibi araçların çoğalmasıdır (Tezibaşı, 1975, s. 198; Bayatlı, 2007, s. 37-39).

3.3.Irak Türkmenlerinin Türküleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yazar ve araştırmacı Ata Terzibaşı, eski yazıyla hazırladığı iki ciltlik *Kerkük Havaları* adlı kitabında Irak Türkmen türküleri hakkında geniş bilgi vermektedir. Ayrıca, 178 türkü metni vermiştir. Salih Turhan ve Abdulrahman Kızılay'ın hazırladıkları; *Kerkük Türküleri* adlı kitapta 172 türkü, horyrat, ninni, ağıt ve leyleli sazlama metinleri ve notaları verilmiştir. Ayrıca Irak Türkmen türküleri hakkında genel bir bilgi eklenmiştir.Yazar ve araştırmacı Suphi Saatçi; *Kerkük'ten Derlenen*

Olay Türküleri adlı kitabında; Kerkük'te günümüze kadar yaşanmış olayların türkülerini anlatmış ve kitapta 20 türküye yer vermiştir. Ayrıca eserde, türkülerin Türk dünyasında benzeri varyantlarını belirtilmiştir. *Kerkük'ün Çok Sevilen Mani ve Türkülerinden Örnekler* (Kerkük Kızı ve Abdulrahman Kızılay), eserinde Irak Türkmen türkülerinden ve manilerinden birçok metin bulunmaktadır. Bu eser iki cilten oluşmaktadır. Mahir Nakip *Kerkük Türk Halk Musikisinin Tasnif ve Tahlili* (Nakip, 1991, s. 158) adlı kitabında Kerkük türkülerini konularına ve bazı türkü yapılarına göre tasnif etmiş ve türkülerin Anadolu coğrafyasındaki türkülerle olan bilhassa makam (hava) yönünden benzerliklerini tespit ederek göstermiştir. İncelediği Kerkük türkülerinde ise bazılarının notalarını da vermiştir.

Ege Üniversitesi Devlet Türk Müziği Konservatuvarında Orhan Öztürk'ün hazırladığı; *TRT Repertuarındaki Kerkük Yöresi Türkilerinin Tür ve Biçim Yönünden İncelenmesi* konulu yayınlanmamış yüksek lisans tezinde Kerkük yöresinden derlenen türküleri tür ve biçim yönünden incelemiştir. Şehnaz Altınküpü'nün bitirme tezi olarak hazırlamış olduğu *Gazanfer Paşayev'in Kerkük Folkloru Antolojisi Kitabı ve İncelenmesi* isimli çalışmasında 34 türkü metnine yer verilmiştir. 1986 yılında Canan Akkoyunlu'nun hazırlamış olduğu *Kerkük Türkülerinde Hoyrat Geleneği* isimli yüksek lisans tezinde; horyatlar daha çok makam yönünden incelenmiştir.

Suphi Saatçi, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi'nde sunduğu *Kerkük Folklorunda Düğün Geleneği* konulu bildirisinde Kerkük Türklerinin düğünden önce başlayan ve "toy günü"ne kadar süren eğlencelerinin başlangıcını ifade eden kına geleneğini de anlatmış ve bir kına türküsüne yer vermiştir (Saatçi, 1987, ss. 322-323).

Ali Yakıcı'nın hazırladığı *Halk Şiirinde Türküler* (Tanım- Tasnif- İnceleme) isimli eserinde Irak Türkmen türküleriyle ilgili kısa bilgi verilmiş, ayrıca birkaç türkü

metni örnek olarak aktarılmıştır. 1999'da Doğan Kaya tarafından hazırlanan *Anonim Halk Şiiri* (Kaya, 1999, ss. 224-225) adlı çalışmada, Irak Türkmen türküleri hakkında kısa bilgi verilmiş, ayrıca birkaç türkü metni de örnek olarak verilmiştir. Yazar ve araştırmacı İbrahim Dakuki'nin *Irak Türkmenleri* (Dakuki, 1970, s. 83) adlı kitabında türkü hakkında kısa bilgi verilerek birkaç tane de örnek türkü verilmiştir. Kültür Bakanlığı; *Türkiye Dışında Türk Edebiyatı Antolojisi*, Suphi Saatçi'nin hazırladığı 6. C. "Irak (Kerkük) Türk Edebiyatında, Irak Türkmenleri" türküleri ile ilgili bilgi ve metin örneği vermiştir. Cengiz Ketene'nin hazırladığı *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler* eserinde 10 türkü metni örnek olarak verilmiştir. Enver Yakupoğlu'nun yazdığı *Irak Türkleri* kitabında türkülerden örnek verilmiş, ayrıca türkü, türkü icracıları ve icra ortamlarıyla ilgli kısa bilgiler verilmiştir.

Yazar ve araştırmacı Ata Terzibaşı eski yazıyla ilgi hazırladığı iki ciltlik, *Kerkük Havaları* adlı kitabında Irak Türkmenleri türküsü hakkında geniş bilgi vermektedir, ayrıca 178 tane türkü metni vermiştir. Esat Erbil'in hazırladığı *Yüz Güfte ve Yüz Beste*, 2003 yılında Türkmen Kardeşlik Ocağı tarafından yayınlanan kitabında 99 tane Erbil şehrine ait türkü bulunmaktadır. Bu kitap Arab harfleriyle yazılmıştır. Esat Erbilli'nin hazırladığı *Kara Gözlüm* adlı bir diğer eserinde; 13 tane türkü notalarıyla birlikte verilmektedir. Esat Erbil'in hazırladığı *Aşkım Anlattım* adlı bir diğer eserinde ise; 15 tane türkü metni notalarıyla birlikte verilmiştir. Bu türküler Erbil Yöresine aittir. Hıdır Gece Yılmaz'ın 1974 senesinde Kerkük'te hazırladığı, *Her Bahçeden Bir Gül* kitabında Irak Türkmen türkü icracıların hayatlarını kısa bir şekilde anlatmış, ayrıca bu sanatçıların söyledikleri bazı türküleri örnek olarak vermiştir. Ahmet Mehmet Kerküklü'nün hazırladığı; *Esvat La Tunsa* (Unutulmayan Sesler) Arapça kitapta, Irak Türkmenlerinin önemli sanatçılarından bir olan Mehmet Kalayı'nın hayatını anlatmış, ayrıca sanatçının söylediği bazı eserlere notalarıyla

birlikte örnek vermiştir. Mehmet Merdan'nın hazırladığı *Ağani ve Tukus El-Turkman* (Irak Türkmenlerinin Türkü ve Usulleri) Arapça kitabında; birkaç türküyü Arapça'ya çevirerek yer vermiş, ayrıca icra ortamlarından da söz etmektedir. Behcet Gamgin'nin eski harflerle yazdığı *Öten Bülbüller* kitapcığında; 29 tane türkü metnine yer vermiş, ayrıca birkaç Irak Türkmen sanatçısının hayatını anlatmış.

Irak Türkmenlerinin türküleriyle ilgili bugüne kadar ne yazık ki ciddi ve bilimsel bir makale yazılmamıştır. Ancak yayımlanan bazı makalelerde birkaç sayfalık bilgi verilmektedir. Irak Türkmen türküleri üzerine yazılan makalelerinin hangi dergilerde ve gazetelerde yayımladığını aşağıda vermek istiyoruz: Kardeşlik Dergisi, Beşir Gazetesi, Kerkük Dergisi, Türkmen Gazetesi, Birlik Yolu Dergisi, Bohça Dergisi ve Türkmeneli Dergisi.

1995 yılında Abdullatif Benderoğlu'nun hazırladığı *Irak Türkmen Folkloru* eserinde; Irak Türkmen türkülerin icra edildiği yerlerden söz etmiş, ayrıca birkaç türkü metnini örnek olarak göstermiştir. Abdulvahit Küzecioğlu; *Küzecioğlu'ndan Hoyrat ve Besteler*, Belediye Basımevi, Kerkük –Irak, 1966.

Türkü, ince bir sanat olarak tanımlarken, insanoğlunun ilkel hayatlarından beri onunla başlamış, onunla gelişmiştir, Eski Iraklılar ise en kökenli uygarlardan sayılarak, sanattan en fazla zevk alan ve etkilenen insanlardandır. Bu yüzden müzik ve türkülere çok önem vermişlerdir. Buna da elimizde en canlı ve somut kanıt, musiki katılımlarından, en eski müzik aletlerinden gitar, Irak Müzesi'nde bulunmaktadır.

Türkmen türküleri, Irak türkülerinin çeşitleri arasında yerini koruyarak eski atalardan kalma bir sanat ve bunun en başında Kerkük ardından Erbil, Tazehurmatu, Altunköprü, Kızlarbat, Kuştepe, Hanekin, Kifri ve Telafer gelmektedir.

Erbil yöresi Türkmenleri de türkülere büyük önem vermişlerdir ve günümüzde de türkülere verilen önem devam etmektedir. Irak Erbil yöresi Türkmenlerinin türküleri icra ettiği ortamlar ise; törenler, geziler, düğünler, radyo ve televizyondur.

3.4. Irak-Erbil Yöresi Türkülerinden Örnekler

Türkü -1

Elinde ayağında Acem hınası

Gedip gelin getirsin oğlan nenesi

(vay vay) Neyniyim bilmem

Sevdim terk edebilmem

Öldüm ögretebilmem

Gedip cigerin getirsin

Elinde ayağında Acem hınası

Gedip gelin getirsin oğlan nenesi (K.K.1)

Türkü -2

Suva gider su ceresi elinde

Sudan gelir yaş etegi belinde

Menim yarım cümle alem dilinde

Cihanda bilir men bu yara mecburam

Alemde bilir men bu yara mecburam

Suva gider su ceresin doldurur

Sudan gelir aşk ataşın söndürür

Anav bilse babav seni öldürür

Cihanda bilir men bu yara mecburam

Alemde bilir men bu yara mecburam

Bir daş attım pencereye tik dedi

Anası çıhtı kızım yevde yoh dedi

İnanmırsav çıh yuharı bah dedi

Cihanda bilir men bu yara mecburam

Alemde bilir men bu yara mecburam (K.K.1).

Türkü -3 (Güzel Kız Gel Yanıma)

Güzel kız gel yanıma

Ellerüv ver elime

Koy bağları gezeğin

Aşk odun söndüreğin

Güzel kız gel yanıma

Aşkuv meni yandırıp

Uregimi ezdirip

İçerden yaralıyam

Aklim fikrim kalmıyıp

Güzel kız gel yanıma

Sevdim seni ezelden

Derde düştüm içerden

Çok zamandı beklirem

Yaralıyam cigerden

Güzel kız gel yanıma (Erbilli, 2010, s. 49).

Türkü -4 (Esmer)

Esmer hallısan [103]

Dili ballısan

Derin yaramı

Neden ellisen

Esmer yanıma

Kime canıma

Esmer baharsan

Sen mene yarsan

Gevlim içinde

Birtek sen varsan

Esmer yanıma

Kime canıma

Esmer çiçeksen

Cemalı paksen

Güller içinde

[103]Hallısan:Benlisin .

Eşsizsen teksen

Esmer yanıma
Kime canıma
Esmer menimsen
Ruhum canımsan

Damarlarımda
Gezen kanımsan
Esmer yanıma
Kime canıma (Erbil, 2003, s. 16).

Türkü -5

Maşine [104] ver meni
Maşine mindir meni
Maşiçine ver meni
Maşine mindir meni
Beş altun fazla verrem
Erbil'e yetir meni

Develer çölde kaldı
Yüküm Erbil'de kaldı
Oğlanı derd öldürüp
Dermanı kızda kaldı
Ay şüfer apar meni

[104]Maşine: İran Azerilerinden gelen bir kelime araba demektir.

Erbil'e yetir meni

Beş altun fazla verrem

Erbil'e yetir meni (K.K.1).

Türkü -6 (Kalanın Dibinde)

Kalanın dibinde

Bir daş olaydım

Gelene gidene gidene

Yoldaş olaydım

Ahlakı güzele

Kardaş olaydım

Ahlakı güzele

Yoldaş olaydım

Atma bı daşları daşları

Men yaralıyam

El alem ağ girmiş

Men karalıyam

Kalanın dibinde

Üç ağaç incir

Elimde bilekçe

Boynında zincir

Kollaruv sallama

Bellerim incir

Kollaruv sallama

Ellerim incir

Atma bı daşları

Men yaralıyam

El alem ağ girmiş

Men karalıyam.(K.K.1)

Türkü -7 (Hacı Farac'ın Kızısan)

Hacı Farac'ın kızısan gözlerüv sürmeli

Göster gözlerüv mene men alım seni

Kız:

Get get get gözel oğlan gözümü neynisen

Dağlarda bala ceyran hiç görmüyüpsen?

Oğlan:

Hacı Farac'ın kızısan dudağuv görmeli

Göster dudağuv mene men alım seni

Kız:

Get get get güzel oğlan dudağım neynisen

Kazzaz da kırmızı kaytan hiç görmüyüpsen?

Oğlan:

Hacı Farac'ın kızısan saçlaruv sırmalı

Göster saçlaruv mene men alım seni

Kız:

Get get get güzel oğlan saçımı naynisen

Bahçada şa'ri-benat [105] görmüyüpsen?

Oğlan:

Hacı farac'ın kızısan yanağuv görmeli

Göster yanağuv mene men alım seni

Kız:

Get get get güzel oğlan yanağım neynisen

Bağlarda yevel alma hiç görmüyüpsen?

Oğlan:

Hacı Farac'ın kızısan köbegüv görmeli

Göster köbegüv mene men alım seni

Kız:

Get get get güzel oğlan köbegim neynisen

Kahvede bayaz fincan hiç görmüyüpsen? (Dibisli, 2006, s.162-163).

[105] Şa'ir-benat:Arapça bir kelime bir tür şekerlemedir.

Türkü -8 (Zeynelim)

Zeynel'e yaptırdım altunnan kaşığ

İstine yazdırdım men sene aşığ

İstedim size gelim yollar dolaşığ

Zeynelim zeynelim bala bala Zeynelim

Kollaruv boynıma dola dola Zeynelim

Zeynel'e yaptırdım altunnan kaşığ

Tara kahküllerüv bir yana bırah

İstedim size gelim yollar çoh irağ

Zeynelim Zeynelim bala bala Zeynelim

Kollaruv boynıma dola dola Zeynelim

Yevlerinin ögü bahta daraba

Oğlan işlediğini verri şaraba

Şarabçının yevi olsın haraba

Zeynelim Zeynelim bala bala Zeynelim

Kollaruv boynıma dola dola Zeynelim (Dibisli, 2006, s. 163-164).

Türkü -9 (Berber Tukanında)

Berber tukanında

Vay taraş eder elleri gülden imşağ

Altun ibrik gümüş legen su sıcağ

Sabun sürter sende safasına bah

Berber tukanında vay aynasına

Tarağına yağına kolasına

Astar vurmadan ögce hazır eder

Döner boyağın sürter destesine (Dibisli, 2006, s.153).

Türkü -10 (Ay Dolanaydı)

Ay dolanaydı

Gün dolanaydı

Yarin tek tek yerişi [106]

Mende olaydı.

Ay çıhtı daha batmaz

Hüsnünü gören yatmaz

Hüsnün teki [107] bir hüsün

Birde Allah yaratmaz.

Ay dolanaydı

Gün dolanaydı

Yarin tek tek yerişi

Mende dolanaydı.

---

[106]Yerişi:Yürüyüşü.
[107]Teki:Gibi.

Ay çıhtı batar indi [108]

Yar okun atar indi

Leyla heste düşüptü

Mecnun can atar indi.

Ay dolanaydı

Gün dolanaydı

Yarin tek tek yerişi

Mende olaydı.

Ay çıhtı yolda durdu

Gör ne hayalda durdu

Yazmavun saçakları

Gözüve dalda [109] vurdu.

Ay dolanaydı

Gün dolanaydı

Yarin tek tek yerişi

Mende dolanaydı (Dibisli, 2004, s. 165).

Türkü -11 (Güzele Bak Güzele)

Güzele bak güzele

Gelip bizden söz ala

Menim bir esmerim var

---

[108]İndi:Şimdi
[109]Dalda:Gölgesinde.

Degişmem yüz güzele

Bahçaya bak bara [110] bak
Kölge salıb nara bak
Üzü daldalar [111] geçer
Bı vafasız yara bak

Güzele bak güzele
Gelip bizden söz ala
Menim bir esmerim var
Degişmem yüz güzele

Bahçayam baram sene
Heyvayam [112] naram sene
Ğem yeme nazlı esmer
Ölünce yaram sene

Güzele bak güzele
Gelip bizden söz ala
Menim bir esmerim var
Degişmem yüz güzele

Bahça barınnan oldum
Heyva narınnan oldum

[110]Bara:Meyveye.
[111]Daldalar:Gizler.
[112]Heyvayam: Ayvayım.

Gece yuhusu bilmem

Gündüz karımndan oldum

Güzele bak güzele

Gelip bizden söz ala

Menim bir esmerim var

Degişmem yüz güzele (Dibisli, 2006, s. 163).

Türkü -12

Helhele verin geline

Deste gül verin eline

Altun kemer bağlamış

Gelin ince beline

Çayır kıssa biçilmez

Su derindi geçilmez

Mene diyer yardan geç

Yar şirindi geçilmez

Çayıra saldım minder

Kız özü mene dönder

Özüvü döndermesev

Gehte bir selam gönder

Çayıra saldım halı

Etrafı hurma dalı

Gören maşallah diysen

Kimin var bele yarı (Terzibaşı, 1991, s. 201-202).

Türkü -13 (Şanlı Bayram)

Erbil'de bayram hoştı

Güzele gözüm düştü

Dostlığı unutmavun

Duşmanlığ sonu boştı

Güzeldi şanlı bayram

İnsanlar mutlu olsun

Toyımız canlı bayram

Gevilden mutlu olsun

Baba bayramlığ bular

Bacı kardaşlar güler

Bir yetim şad olunca

Gevil neşeden dolar

Konşılar hep görüşür

Küsen dönüp barışır

Bayram aşını [113] yapmağ

He bizlere yakışır (Erbil, 2003, s. 39).

---

[113]Aşını: Yemeğini.

Türkü -14 (Cannan Şirin)

Sevmişem alam seni

Canıma sallam seni

Sevmesem canım çıhsın

Canımnan şirin seni

Sevdim bir sava [114] yari

Çağırdım neva yari

Üregimnen hiç gelmez

Gönderim ava seni

Başuva dolanmışam

Aşkuva bulanmışam

Nene, bacı, kardaştan

Üstüve [115] sallanmışam

Sevdalandım söz yevden

Gül yağırı öz yevden

Gece gündüz baharsam

Toh [116] olmaram gözüden. (Erbil, 2003, s. 9)

Türkü -15 (Ğarip Gevlim)

Yardan uzağ dosttan ayrı

---

[114] Sava:Körpe.
[115] Üstüve:Üstüne.
[116] Toh:Doymıyorum.

Yaşım bitti ğurbet elde

Çekilmeden bunca kahrı

Çoğalırı yükü belde

Ğarib halım birden acı

Birgün olsun şad olamadım

Ne kardaş var ne de bacı

Ğurbette bir dos bulmadım

Ğarip adım dile düştü

Gelen diyer giden diyer

Gevlime bir ğam kavuştu

Ğurbet olmaz bana diyar

Ğarib gevlim ğeme daldı

Ne zaman ki ğemsiz olur

Her bir şeyi sabra kaldı

Sabır etmezse ğemnen ölür (Erbil, 2003, s. 28).

Türkü -16 (Bir Handa)

Bir handa yıhtım yükümü

Soydum yorğunluğ korkumu

Sazıma bir düzen verdim

Dinledim ğamlı türküm

Hoyratımı bir bir dedim

Kimsem yohtı dostlığ edim

Ne yol belli ne yolculuğ

Hardan geldim hara gedeyim

Dolaşınca adım adım

Bilmem ne günler yaşadım

Her ğarib han köşesinde

Yazıldı bı öksüz adım (Erbilli, 2010, s. 62).

Türkü -17 (Zaman)

Zaman o kadar acı zehir etti balımı

Koymadı yuva edim bı gölgesiz dalımı

Halden annıyan [117] yohsa kime diyim halımı

Hayatın şen bağında ğem öten bülbülem men

Yaradan gördüklerimi nanca [118] dedim ha kaldı

Dostun vafasızlığı mene çoh ağır kaldı

Birşeyim vardı onu dünya elimden aldı

Üregim ğem doldu mehzunem, melülem men

Çoh olan acılarım yüz degi, yetti bine

Boş olmağ bilmiri ki ğemnen doldu sine

Men çohtandı yanmışam yandığımı desem ne?

Hasretlerrüzgarından savrulan kölem men(Erbilli, 2008, s. 52).

---

[117]Anıyana: Anlayan.
[118]Nanca: O kadar.

Türkü -18 (Ağlama Ceyran Balası)

Ağlama ceyran balası
Sızlama ceyran balası
Gider gözüv karası
Soyınım bah canıma
Hepsi sevdav yarası

Ağlaram yaşım gider
Dursam yoldaşım gider
Geçmırem nazlı yardan
Bilsem de başım gider

Ağlama ceyran balası
Sızlama ceyran balası
Gider gözü karası
Soyınım bak canıma
Hepsi de sevdav yarası

Ağlar ağladı meni
Çapraz dağladı meni
Demir zincir kar etmez
Zülfüv bağladı meni

Ağlama ceyran balası
Sızlama ceyran balası

Gider gözüv karası

Soyınım bak canıma

Hepsi de sevdav yarası

Ağlaram ağlar kimin

Derdim var dağlar kimin

Yüz yerden yaralıyam

Gezerem sağlar kimin

Ağlama ceyran balası

Sızlama ceyran balası

Gider gözüv karası

Soyınım bak canıma

Hepsi de sevdav yarası (Dibisli, 2005, s. 148)

Türkü -19 (Degirmançı)

Kız:

Ayhava degirmançı, degirmançı

Sen hançı men kervançı

Buğdayı verrem sene, havar yandım

Bı deni [119]dart [120] menimçin

Erkek:

Olmaz hatunım olmaz

Gümüş altunum olmaz

[119]Deni:Yemi.

[120]Dart:Öğüt.

Men buğdayı neynirem, havar yandım

Savacağa[121] su gelmez

Kız:

Ay havar degirmançı, degirmançı

Sen hançı men kervançı

Hicilim[122] verrem sene, havar yandım

Bı deni dart menimçin

Erkek:

Olmaz hatunum olmaz

Gümüş altunum olmaz

Men hicili neynirem

Savacağa su gelmez

Kız:

Ay havar degirmançı, degirmançı

Sen hançı men kervançı

Kolbağım verrem sene, havar yandım

Bı deni dart menimçin

Erkek:

Olmaz hatunum olmaz

Gümüş altunum olmaz

Men kolbağı neynirem, havar degirmançı

Savacağa su gelmez (Dibisli, 2005, s. 140).

---

[121]Savacağa:Değirmenin su ocağı.
[122]Hicilim:Ayağa takılan bir altın ziynet eşyasıdır.

Türkü -20 (Altun Üzük Yeşil Kaş)

Atun üzük [123] yeşil kaş [124]

Sallana sallana

Çifte abalı yarim

Gel gideğ seyrana [125]

Altunçu ustasıyam

Hançarüv destesiyem

El bilir alem bilir

Gözlerüv hastasıyam

Altun üzük yeşil kaş

Sallana sallana

Çifte abalı yarim

Gel gideğ seyrana

Altun dişüv kaplama

Oğlan girme odama

Anam sene kız vermez

Mektup gönder babama

Altun üzük yeşil kaş

Sallana sallana

Çifte abalı yarim

[123]Üzaük:Yüzük.
[124] Yeşil kaş:Yeşil Taş.
[125]Seyranda:Piknikte.

Gel gideğ seyrana

Altun sahanda kaymağ

Yilinir [126] barmağ barmağ

Şekerden tatlı olır

Türkmen kızı almağ

Altun üzük yeşil kaş

Sallana sallana

Çifte abalı yarım

Gel gideğ seyrana

Altunu bozdıraydım

Gerdene dizdireydim

Seni avcı tutmasın

Koynumda gezdireydim

Altun üzük yeşil kaş

Sallana sallana

Çifte abalı yarim

Gel gideğ seyrana (Dibisli, 2005, s.147).

Türkü -21(Cerrevün Kulpu Burma)

Cerrevün [127] kulpu burma

---

[126]Yilinir:Yenilir.
[127]Cerrevün:Testi.

Doldur cerrevü durma

Öyle bir yar sevmişem

Dili bal ağzı hurma

Yeri yeri yolumda durma

Ay dede meni yandırma

Sahoşam gevlimi kırma

Cerrevün kulpu düştü

Ayağıma ilişti

Menim gözüm sendedi

Yar gözüv kime düştü

Yeri yeri yolumda durma

Ay dede meni yandırma

Sarhoşam gevlimi kırma

Suya gider iki gelin

Kız tutup gelin elini

Seleşirem [128] seleşmez [129]

Gelin üregim delin

Yeri yeri yolumda durma

Ay dede meni yandırma

---

[128]Seleşirem:Konuşurum.
[129]Seleşmez: Konuşmaz.

Sarhoşam gevlimi kırma

Cerre gene kuluplandı
Al ipekten löklendi
Bı ağzı kırık cerre
Gene yara yüklendi

Yeri yeri yolumda durma
Ay dede meni yandırma
Sarhoşam gevlimi kırma (Dibisli, 2005, s. 160).

Türkü -22 (Dede Dede)

Dede dede can dede
Tesbihüv mercan dede
Yaram sal yastuğum koy
Odı öldüm men dede

Yetimem vurulmışam
Men cigerden yanmışam
Gözüm onınçın ağlar
Yardan ayrı kalmışam

Yetimin sesi gelmez
Yığlar nefesi gelmez
Baş yastuğta göz yolda

Bekler kimsesi gelmez

Yetimler yavaş olı
Koynı dolı daş olı
Degme yetim gevline
Düşer hurdhaş[130] olı

Neneden olmasaydım
Dünyaya gelmeseydim
Yaşım baş haddim onbeş
Bugüne kalmasaydım (Terzibaşı, 1991, s. 96-97)

Türkü -23 (Menim İpek Yağlığım)

Menim ipek yağlığım var görmeğe gelin
Gelinlere men sataram almağa gelin

Menim naylon tarağım var görmeğe gelin
Uzun saçlara sataramalmağa gelin

Menim kara gözlüğüm var görmeğe gelin
Esmerlere men sataram almağa gelin

Menim kaşlı bel bağım var görmeğe gelin
İnce bellere sataram almağa gelin

---
[130]Hurdhaş:Paramparça.

Menim alvan güllerim var görmeğe gelin

Güzellere men sataram almağa gelin (Erbilli, 2010, s. 37).

4. HORYATLARIN ÖZELLİKLERİ VE ERBİL YÖRESİ HORYATLARI

4.1. Horyat Kavramı ve Tanımları

Horyat sözcüğünün kökeni ve telaffuzu hakkında farklı görüşler ileri sürülmekle beraber kesin bir yargıya varılamamıştır. Irak Türkleri arasında kavramın "horyat; horyat, koryat, koyrat" şeklinde de telaffuzu söz konusudur. Bazı Türkmen araştırıcılar, "koryat" kelimesinin Kerkük şehrinde bulunan Korya adındaki semtten veya "koruyad: acı hatıra" anlamındaki sözcüğün değişiminden meydana geldiğini ileri sürerler. Türkiye'deki bazı araştırıcılar, koyrat kelimesinin "sertlik" anlamına geldiği konusunda ortak fikirdedirler. Horyat kelimesi Türkmen lügatında "horı, hor" kelimesinden alınmıştır. Bu kelimenin birçok anlamı vardır: zavallı sefil, kimsesiz vs. bunlardan bazılarıdır (Dakuklu,1970, s. 97).

Vehbi Cem Aşku, horyat kelimesinin Türkiye'deki karşılığının "horyat" olduğunu; kelimenin "kötü huylu, çirkin" gibi anlamlara da geldiğini belirterek bunun daha çok Türkiye'nin güney illerinde uzun havaların karşılığı olarak sözlerin de bu yanık ezgiye uygun bir tavırla icra edildiğini ifade eder. Araştırıcı, bu kelimenin Kerkük'teki aslının "horyat" olduğunu ve mani karşılığında kullanıldığını belirtir. (Mulla Muhammedoğlu, 1954, s. 145).

İsmail Parlatır, "Osmanlı Türkçesi Sözlüğü"ndeki "horata" kelimesinin tanımından hareketle horyatın diğer bir anlamının "(<Yun.), Alay, şaka, eğlence, latife" olduğunu açıklar (Parlatır, 2006, s. 642).

“Tarama Sözlüğü”nde de “Osmanlı Türkçesi Sözlüğü”nde olduğu gibi “horata” sözcüğünün “şaka, alay, eğlence” şeklinde tanımlandığı görülmektedir (Tarama Sözlüğü, 1957, s. 386).

“Kamus-i Türki”de horyat kelimesi “köylü, kaba, eli bir şeye yakışmayan, bir şeyi güzel muhafaza etmeyi bilmeyen” şeklinde açıklanmaktadır (Sami, 2007,s. 591). Türk lügatlarında horyatın Yunanca bir kelime olduğu belirtilmektedir. “Türkçe Sözlük”te “hoyrat” kelimesi “s. Yun. hoyratis 1. kaba, kırıcı ve hırpalayıcı 2. Güneydoğu Anadolu’da ve Irak Türkleri arasında tek başına söylenen bir çeşit ezgili deyiş olduğu bilinmektedir.” biçminde açıklanmaktadır (Türkçe Sözlük, 1998, s. 1006).

Alay Erdoğan, “Türkçe Sözlüğü”nde hoyratı, “hareketleri hırpalayıcı olan kimse” şeklinde tanımlamıştır (Erdoğan 1945, s. 265). Tarama Dergisi’nde “horata” latife karşılığındadır (Tarama Dergisi, 1934, s. 1035).

Horyat kelimesinin Türk lehçelerindeki karşılıkları şöyledir:

Türkiye Türkçesinde “hoyrat”; Azerbaycan Türkçesinde “saligasiz”; Başkurt Türkçesinde “igtibarhız”, “arama” “yatayaya tupas”; Kazak Türkçesinde “kalay solay”; Kırgız Türkçesinde “kopol, oldokson”; Özbek Türkçesinde “etibarsız, pala- partiş, kors”, Tatar Türkçesinde “topas(dorfa), cıynaksız”; Türkmen Türkçesinde “harsal”; Uygur Türkçesinde “parvasız, kopal” şeklindedir (Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1991, 348- 349).

Horyatlar; Azeri Türklerinde “bayatı”; Gagavuzlarda “mani”; Özbeklerde “aşula”; “kuşik”, Türkiye Türklerinde “hoyrat”; “ayaklı mani”; “kesik mani” vs. isimlerle anılır (Paşayev, 1998, s. 119).

Irak'ın büyük dil bilgini Tevfik Vahbi, "Altın Köpürlü" başlıklı Arapça bir incelemesinde "horyat" sözcüğüne dair düşüncelerini şu şekilde açıklar: "Hoyrat sözcüğü Uygurca "kor"; başka Türk lehçelerinde "hor" ve yeni İran dilinde "her" sözcükleriyle aynı kökten olup, bu sözcüklerin hepsi (ova aşkı) "alçak, değersiz ve eğri" anlamına gelir. Hoyratların hece ölçüsüne dayanması da İslamiyet'ten önce yaygın olduklarını, İslamiyet'ten sonra yazılan divan edebiyatının etkisi altında varlığını sürdürdüğünü gösterir (Mahdi, 2010, 13).

Türk edebiyatının ve kültürünün en önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabı'nda da hoyrat kelimesi yer almaktadır. Terzibaşı'nın verdiği bilgilere göre horyat sözcüğü, "Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasında "hoyrat"; Vatikan nüshasında "horyad" biçminde geçmektedir" (Terzibaşı, 1973, s. 68).

"Camii'ul-Faris" adlı lugat kitabı 1604-1617 tarihleri arasında, Remzi Akyürek tarafından taranmıştır. Bu eserde, "hoyrat" sözcüğünün Farsça "bed-hu" anlamına geldiği tespit edilmiştir (Terzibaşı, 1975, s. 51).

Kilisli Muallim Rifat "horyat" sözcüğünü, "Hoyrad, kaba, nadan, hissiz, güzellikten, cilve, edadan anlamsız, odun gibi herif demektir. Horyad da denilir. Bizim taraflarda- Kilis dolaylarında olacak- halk takımının (Kayabaşı) gibi bir türlü ezgisi var. Haydi, bir hoyrad çağır dinleyelim" şeklinde ifade ediliyor (Terzibaşı,1975, s. 52).

Radloff ise "horyad" ve "hoyrad" sözcüğünü, "köylüye mahsus kaba ile izah edilmiş" şeklinde tanımlar ve kelimenin aslında Yunanca "horyatis"ten geldiğini söyler (Mulla Sabır, 1953, s. 61).

Ata Terzibaşı "Hoyrat sözcüğü başka sözcükler gibi dilin bir ihtiyacı olarak doğmuş Türkçe bir isimdir. Herhalde önceleri hamaset ve kabadayılık

anlamını canlandıran bir ifade vesilesi olarak belirmiştir" demektedir (Terzibaşı,1973, s. 70).

Ömer Asım Aksoy ise hoyratı "bu horyatlara biz "mani" diyoruz. "Horyat" kelimesi bizde "hoyrat" şeklinde telaffuz edilir; ezgi ile söylenen bir uzun halk havasının adıdır" şeklinde tanıtmıştır (Molla Muhammedoğlu, 1953, s. 58).

Ziyat Akkoyunlu, hoyratın etimolojisi hakkında farklı yaklaşımlarda bulunmuştur. Bunlar "hoyrat" kelimesinin aslında "horyat" olduğunu öne süren yaklaşımlardır: "Genellikle yöre halkı, "yaprak/yarpah", "toprak/torpah", "avrat/arvat" örneklerinde olduğu gibi kelimelerin ikinci hecelerinin başında bulunan "r" sesini ilk hecenin sonuna almayı tercih eder. Bu duruma göre kelimenin "hoyrat"tan "horyat" olabileceği düşünülebilir". Bunun yanında kelimenin yansıma olduğu düşünülerek "hoyrat<ra-t şeklinde "hoy" isim kökü, isimden fiil yapan –ra ekiyle fiilleştirilip daha sonra fiilden isim yapan –t ekiyle tekrar isimleştirilmiştir." şeklinde morfolojik bir yaklaşım sergileyen araştırıcı, bu incelemenin koyrata uygulanmayacağı da ifade etmiştir. Ayrıca "kor" kelimesinin "her tarafı iyice yanarak ateş haline gelmiş kömür veya odun parçası" anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu tanımdan yola çıkarak "koy-ra-t" şeklinde bir bölünme yapılmayacağını görmekteyiz. Bu varsayımlar dışında kelimelerin birleşik olabilme durumu da ele alınmıştır: "Bu birleşik kelimenin ikinci kısmını yad (hatıra) olarak kabul edersek bu durumda: Horyat<hor yad; horyat <horı yad; koryat<kor yad; koryat<kora yad<kor-a-k yad<kor-u-k yad şekillerinin ilk isimi unsurlarının, hor: değersiz, horı: işsiz-güçsüz, avare kimse, kor: her tarafı iyice yanarak ateş haline gelmiş kömür veya odun parçası, kora (koruk): olgunlaşmamış ham üzüm anlamlarına geldikleri görülür. Fakat "hoy" kökü tek başına bir anlam ifade etmez" (Akkoyunlu, 1999, s. 32).

Hamit Zubeyir Koşay ise "horyat"a dair fikirlerini, "Horyat Anadolu'da tanıdığımız maniden başka bir şey değildir. Mani kelimesinin Arapça mena ile izahi yanlış olmakla beraber bu kelimenin sakladığı sır henüz çözülmüş değildir. Horyatın da Türkçe olduğunu sanmıyoruz" şeklinde ifade eder (Molla Sabır, 1953, s. 61).

P. Naili Boratav ise mani hakkında, 'Mani' sözü Arapça ma'na (=ma'ni) dan gelmedir; onun değişik okunuşlarına da rastlarız: Kırım Tatarlarında mane, Denizli'de mana, Azerbaycan'da mahni" demektedir (Boratav,1978, s. 185).

Horyat, Türkmen sözlü halk edebiyatının dilden dile, kuşaktan kuşağa ve nesilden nesile aktarılan, dörtlükler şeklinde söylenen bir nazım türüdür. Horyatın içerik ve ezgi özellikleri dikkate alınarak farklı tanımları yapılmıştır.

Türkmen halk edebiyatının en önemli türü olan hatta nerdeyse Irak Türklerinin kimliği şekline dönüşen horyatlar, insanların dert, üzüntü ve keder duygularını dışarı yansıttığı dörtlüklerdir. Araştırıcılar ve yazarlar hoyratın çeşitli tanımlarını yapmışlardır. Türkmen edebiyatı üzerine çalışmalarıyla tanınan Ata Terzibaşı, hoyratları şu şekilde tanımlamıştır: "Özel bir üslupla yazılmış olan bu dörtlükler, hakikate derin anlamlar taşıyan ufacık sözlerin sanatkarane işlenmesinden doğan ve halkın içli duygusuna tercüman olan bir çeşit ifade tarzıdır" (Terzibaşı, 1973, s. 50). Horyatlar kısa olmalarına rağmen derin ve etkili anlamlar taşıyan, kişilerin duygularını ifade etmesine yarayan derin ve anlamlı dörtlüklerdir. Türk halk müziği sanatçısı Mehmet Özbek "Hoyrat, halkın duygu ve düşüncesini özlü bir şekilde dile getiren, en duygusuz kişileri duygulandıran, en uyuşmuş gönülleri heyecanla dolduran bir halk şiiri türüdür" demektedir (Özbek, 1977, 281). Halkın duygu ve düşüncelerini açıklama aracı olan hoyratlar çok çeşitli konuları içine almaktadır. Kimi zaman insanların içini ürperten, kimi zamansa sevinç kaynağı olan

hoyratlar, Türkmen insanın duygularına tercüman olmuştur. Azerbaycanlı araştırmacı Gazenfer Paşayev, hoyratların özelliklerini şöyle açıklamaktadır: "Gerçekten de Irak Türkmen folklorunun zirvesi, onun baş tacı hesap edilen hoyrat ve maniler, halkın bedii estetik yönde eğitilmesinde büyük öneme sahiptir; halkın manevi gıdasıdır. Şiir yazmaya başlayan genç, ilk zamanlar hoyrat ve mani yazar. Yaşlı şairler de felsefi fikirlerini dile getirmek için hoyrat ve mani yazarlar. Hoyratlara bu açıdan yanaşmaları onların hakiki şair olmalarını ispatlar" (Paşayev, 1998, s. 143). Horyat ve maniler genç şairleri imtihandan geçirir" (Paşayev, 1998, s. 144).

Demek ki şair olabilmek için atılan ilk adım horyat düzmektir. Horyat bir başlangıçtır. Horyat düzmeyen şair olamaz. Yazar Südad Erbil, hoyratı şu şekilde tanımlamıştır: "Hoyratlar sadece kalemle yazılan veyahut da zihin yormasıyla meydana gelen şeyler değildir. Hoyratlar, kanlarımızdan damlacıklardır, içlerimizin derinliklerinden gelen haykırışlar ve nidalardır" (Erbil, 1959, s. 3). Azerbaycanlı yazar Resul Rıza, Kerkük hoyratı ve manilerini şöyle ifade etmiştir: "Kerkük hoyratları ve manileri öyle sanat abidesi ki hassas kulak, onlarda, kalbimize münis olan çok şey duyar, hassas yürek bu nadir incileri yaradan halkın dehasına derin müntedarlık hissi ile çırpınır" (Dakuklu, 1968, s. 30). Hoyratlar, sözlerindeki vurucu anlamlarıyla beraber icra edenlerin söyleyiş tarzındaki incelikleri ile dinleyenlerin gönüllerine hitap eder. Rejioğlu ise hoyratlar için "Sanatkarane karşı herkeste bir hayranlık duygusu uyandıran hoyratlarımız günün içtimai ve siyasi yaşayışlarını en coşkun, en zarif, sade ve samimi, bazen de nükteli bir şekilde halk diliyle aksettirir" (Rejioğlu, 1963, s. 38) demektedir. Horyatlar, insanların acılarını, hüzünlerini ve sevinçlerini, icra edenlerin duygu yoğunluğuyla beraber yansıttığı için kağıt üzerinde sayısız dizelerle ifade edilmeyen anlamları dört dizeye sığdırmıştır.

Hoyratların önemli özelliklerinden biri de ezgi ve müzikal yönünün ağır basmasıdır. Bazı araştırıcılar hoyratın bu yönüne dikkat çekerek, tanımlarında bunu esas almışlardır. Örneğin; Ata Terzibaşı, "hoyrat, horyat, koryat adı verilen ve yazanları pek belli olmayan cinaslı dörtlükler, halk edebiyatı ve musikisinin en ince güzel örneğini teşkil eden bir çeşit düzme nağme şeklidir" (Terzibaşı, 1973, s. 50) demektedir. Horyatı müzikal açıdan değerlendiren Mehmet Özbek ise "Hoyrat Türk halk müziği bünyesinde uzun havalar drubuna giren belirli bir seyir ve dizisi olan ezgi kalıplarıyla serbestçe söylenen halk müziği türüdür. Diğer uzun hava çeşitlerine göre daha hür, daha sert ve daha kuvvetli bir şekilde okunur" tesbitinde bulunmuştur. (Özbek, 1977, s. 287). Ayrıca araştırıcı hoyrattaki katma sözlerin işlevlerinden bahsetmiştir. Bu konuda, katma sözlerin öncelikle ezgileri birbirine bağlama görevi olduğunu, bu sözler çıkarıldığı takdirde de horyat metnini birbirine bağlamanın imkansız olduğunu belirtmiş ve sözlerin de genellikle okuyucunun ruh halini yansıttığından bahsetmiştir. Horyatın başında söylenen "ah, gözüm, baba bugün, zalım zalım, ağam ağam" gibi sözler esas olmakla beraber hoyratın sonunda bulunabilen birkaç mısralık düzensiz sözlere de rastlanmaktadır (Tuna, 2001, s. 14). Azerbaycanlı araştırmacı Gazanfer Paşayev, hoyratları "Gönüllerden fışkıran içli duyguları binbir sadakatla yansıtan parlak ayna" şeklinde tanımlamıştır. (Paşayev, 1998, s. 104). Mahir Nakip ise hoyratı şöyle tanımlar: "Hoyrat bir makamın ses kalıpları içerisinde önceden belirlenen bir seyrin serbestçe insan sesiyle yapılmasıdır" (Nakip, 2009, s. 7). Tarih boyunca insanların içinde bulunduğu durumu serbestçe ifade etmesini sağlayan ve atalarımızdan bizlere ulaşan hoyratlar, özellikle Kerkük musikisini Türk dünyası içinde önemli kılmaktadır.

4.2. Horyatların Konu, Yapı ve İşlev Özellikleri

Horyatlar şekil ve yapı özelliklerine göre farklı isimlerle anılmaktadır. Dörtlükler şeklinde yazılan hoyratlarda kafiye ve redif bulunmaktadır. Bu dörtlükler genelde "aaba" şeklinde kafiyelenen, dört mısradan oluşan dörtlüklerdir. Cinaslı hoyratlarda birinci mısra 3,4,5 veya 6 heceden; düz hoyratlar ise 7 heceden oluşur. Kimi hoyratlar dört mısradan fazla bir yapıda olup, bu tür hoyratlarda "kanat" adı verilen mısralar, biri serbest biri kafiyeli olmak üzere istenildiği kadar çoğaltılabilmektedir. Daha fazla mısradan oluşan hoyratların oluşturulabilmesi için hoyrattaki cinas öğesinin farklı manalar veren şekilleri, mısraların arasına aynı kafiyede eklenmelidir. Horyatlar üzerinde çalışan araştırmacılar bu konuda farklı tasnifler yapmışlardır. Terzibaşı, "Kerkük Hoyratları ve Manileri" adlı kitabında hoyratları ikiye ayırmış; birinci kısma "anonim cinaslı hoyratlar", ikinci kısma ise "anonim cinassız maniler" adını vermiştir (Terzibaşı, 1975, s. 297, 429). Bu konuda farklı görüşler de bulunmaktadır. Dakuklu, "Irak Türkmenleri" adlı kitabında hoyratların vezinli rubailer şeklinde nazm edildiğini ve genellikle tam cinaslı olan hoyratın ilk mısrasının, ana kafiyeyi oluşturduğunu ve bu kafiyenin birinci, ikinci ve dördüncü mısralarda tekrar edildiğini ifade eder (Dakuklu, 1970, ss. 99-100). Hoyratların tasnifi konusunda ilk çalışmalar Ata Terzibaşı tarafından yapılmıştır. Hoyratları tasnif eden Terzibaşı, ayrıca hoyratlardaki cinas sanatının çeşitleri ve özellikleri üzerinde de durmuştur. Cinasları başta tam ve "gayr-i tam" olarak ikiye ayıran Terzibaşı, bu tasnife "tam cinas"ları "basit" ve "mürekkep" çeşitlerine; "mürekkep cinas"ları da "müteşabih" ve "mafruk"şeklinde ayırırken "gayr-i tam" cinasları "lahik", "nakıs", "kalp", "müsahhaf" çeşitlerine ayırmıştır (Terzibaşı, 1975, ss. 66-67). Yapılan bu çalışmalarda hoyratların tasnifi genel bir yapı ve çeşitlilik

gösterirken tasnif konusu sonraki çalışmalarda daha da genişletilmiş ve belirginleştirilmiştir. Bu çalışmalardan biri de Canan Akkoyunlu'nun "Kerkük Türklerinde Horyat Geleneği" adlı yüksek lisans tezidir. Akkoyunlu, bu çalışmada horyat şekillerini, "Cinas-ı tam", "Cinas-ı nakıs", "Kafiyeli", "Redif ve Kafiyeli", "Kelime Gruplarının Tekrarlanmasıyla Kurulan Horyatlar" ve "Dörtten Fazla Kanadı Olan Horyatlar" olmak üzere altı grupta tasnif etmiştir (Akkoyunlu, 1986, s. 74). Yukarıda verilen tasniflerden de yararlanarak hoyratları şekil ve yapı özelliklerine göre şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

Eksik Heceli Cinaslı Horyatlar: İlk mısrası 3, 4, 5 veya 6 heceden oluşan horyatlara "Eksik Heceli Horyat" adı verilir. Bu tür hoyratlar, Irak Türkleri arasında hep "cinaslı hoyrat" olarak kabul edilmiştir. "Bütün inceliğiyle işlendiğini gördüğümüz cinas, Horyatlarda halk ağzında "şinas"şeklinde ifade edilmektedir. Bu, manaca ayrı iki sözün telaffuzunda birbirine uyması şeklinde verilen edebi bir terimdir" (Terzibaşı, 1975, s. 66). Bu tür horyatlara "cinaslı" adının verilmesinin nedeni ilk mısranın eksik olmasının yanı sıra ilk mısra ile dördüncü mısranın genellikle cinaslı olmasından kaynaklanmaktadır. Fakat bu adlandırma, horyatlara bu adın verilme sebebini tam oalarak karşılayamamaktadır. Çünkü az sayıda olsa bile dörtlük şeklinde yazılan hoyratlarda da cinaslı olanlara rastlanmaktadır. Sonuç olarak "eksik cinaslı hoyratlar"ın tamamında bu özelliğin olmaması ve dörtlük şeklinde yazılan hoyratlarda da cinasa rastlanması "eksik cinaslı" adının doğru olmadığını göstermektedir. Eksik heceli cinaslı horyatlar düz horyatlardan daha fazla sevilen ve benimsenen horyatlardır.

Eksik Heceli Tam Cinaslı Horyatlar: Tam cinaslı horyatlar, düzülmesi ustalık isteyen ve herkesçe çok sevilen horyatlardır. Cinasın birçok çeşitleri

vardır. İlk önce, tam ve gayr-i tam çeşitleri gelir. Tam cinaslı horyatlar tam anlamıyla kusursuz olan cinaslardır. “Bu tür hoyratlar, Kerkük hoyratlarının en makbul ve en güzel olanlarıdır. Başka bir manada bunlar horyat sanatının zirvesidir. Bilindiği gibi “cinas-i tam” lafızda, hareke ve harflerde farklılık, eksiklik ve ziyadelik bulunmayan cinas demektir (Akkoyunlu, 1986, s. 74). Terzibaşı’nın horyat şekillerini tasnif ederken cinaslı horyatları ikiye ayırdığına ve bunların birine de “anonim cinaslı horyatlar” adını verdiğine daha önce değinmiştik. Aşağıdaki 1-7 arasındaki horyat örnekleri “cinas-ı tam basit” özelliğini taşımaktadır. “Cinas-ı tam mürekkep” adı verilen “tam cinaslı hoyratlar”ın ikinci çeşidi ise aşağıdaki 8 ve 9. örneklerle verilmiştir. 8. örnekte olduğu gibi “yar sözcüğü, ikinci manada “a” edatını alarak mürekkep bir lafız haline gelmiştir” (Terzibaşı, 1975,s. 67). Araştırmacı Gazanfer Paşayev ile Canan Akkoyunlu, horyat şekillerini incelemeleri sonucunda bu çeşitlerin ikisine de “tam cinaslı hoyratlar” adını vermişlerdir (Akkoyunlu, 1986, s. 74), (Paşayev, 1998, s. 105). Biz bu çeşit hoyratların ikisini de “Eksik Heceli Tam Cinaslı Horyatlar” adı altında sınıflandırmanın daha doğru olcağı kanaatindeyiz.

1- Yaz bele

   Bahar bele yaz bele

   Katıbın ne suçı var

   Hudam demiş yaz bele

2- Al ataşı

   Köynegüv al ataşı

   Gözel Alla aşkına

   Gevlimnen al ataşı

3- Üze deger

Zilf uzun üze deger

Ge dostım hayın olma

Labud üz üze deger

4- Yara meni

Dert meni yara meni

Ya al yaradan canım

Ya yetir yara meni

5- Arha bağlar

Su geli arha bağlar

Bilbile miras kalıp

Arha ba arha bağlar

6- Dolandı gün

Döndü gün dolandı gün

Men sene daldalandım

Sene de dolandı gün

7- Nece dağlar

Nece kar nece dağlar

Ge çek sevda derdini

Gör seni nece dağlar

8- Yaradan

Sızlar canım yaradan

Ye meni yara yetir

Yen al canım yaradan

9- Yara yeri

Tut yoluv yara yeri

Başuvda yar sevdası

Gevlüvde yara yeri.

Hecesi ve Cinası Eksik Olan Horyatlar: Bu tür hoyratlarda; ilk mısradaki sözcüğe, dördüncü mısrada bir veya birden fazla harf eklenmektedir. Aşağıdaki horyatlar bu özelliktedir:

Ağladan oldum

Ciğer dağladan oldum

Evvel yara bağlardım

İndi bağladan oldum

Durdı ğem

Açtı yaram durdı ğem

Men miskin oldığımçı

Üstime kudurdu ğem.

Eksik Heceli Kafiyeli Horyatlar: Bu tür hoyratlarda, birinci mısradaki sözcük, dördüncü mısrada harf değişikliğine uğrar. Bu değişiklik başında, ortasında veya sonunda olabilir. Ata Terzibaşı bu çeşit horyatlara "cinas-ı lahik" demektedir. Bu tür horyatlar "lafzın harf değişikliğinde aranır" (Terzibaşı, 1975, s. 68). "Bunlar halk edebiyatının elverdiği nisbette, yani ses benzerliklerine dayanan horyatlardır (Akkoyunlu, 1986, s. 92).

Bı hannan

Karvan geçer bı hannan

Zilfüvü sal mezzete

Meni kurtar bu kannan

Ağır ağır

Adım at ağır ağır

Besteyden gece bitmez

İgid ol horyat çağır.

Eksik Heceli "Redifli ve Kafiyeli" Horyatlar: Bu tür hoyratlarda, ilk mısradaki kafiyeli sözcüğün köküne ekler getirilir. Kökten sonra getirilen çekim eklerine "redif" adı verilir. "Redif, şiirde olduğu gibi kafiyeden sonra gelen bir veya birkaç harf ya da sözcükten ibarettir. Türk ve Acem şiirine mahsus olan bu sanat biçimi için bazı Türk semtlerinde "döner ayak" terimi kullanılmaktadır" (Terzibaşı, 1975, s. 65). Bu hoyratlarda hem kafiye hem de redif bulunmaktadır. Bu nedenle "Eksik Heceli Kafiyeli Horyatlar"da bulunan özellikler bu tür horyatlar için de

geçerli olmaktadır. Bu hoyratların kafiyelerinin zayıf olmasından dolayı redifle desteklenmiş olma ihtimali de söz konusudur (Akkoyunlu, 1986, s. 104).

Azad ele

Ge boynım azad ele

Ruhim canım senüvdü

İstersev mezad ele

Ala meni

Zilfüve dola meni

Kimsem yoh yara yanında

Yadına sala meni.

Eksik Heceli Tekrarlı Horyatlar: Bu hoyratlarda, ilk mısradaki sözcüklerin anlamının değişmemesiyle birlikte tekrar edilmesi söz konusudur. Ata Terzibaşı, bu tür için "Cinas, bazı okuyucular için kapalı görülmekte ve bu yüzden hoyratın kafiyesiz veya aksak kafiyeli olduğu sanılmaktadır." demektedir (Terzibaşı, 1975, s. 69). Tekrarlı horyatlar farklı şekillerde adlandırabilmektedir. Canan Akkoyunlu bu tür cinaslara "Kelime Gruplarının Tekrarlanmasıyla Kurulan Horyatlar" adını vermektedir. Bu tür hoyratlarda, kelime gruplarının anlam değiştirmeden tekrar edildiği görülür. Bu tekrar, kelime gruplarının zamanla anlam değiştirip ilk anlamının unutulmasından veya hoyratın söylendiği zamanlarda söylenmek istenen şey için başka sözcükler bulunmamasından kaynaklanabilir (Akkoyunlu, 1986, s. 116). Horyatların kudreti, taşıdığı cinasta ve bunun anlamsal derinliklerinde

mevcuttur. Bu nedenle tekrar hoyratlar, çok fazla yaygın olan ve benimsenen bir şekildir:

Kara gözler

Kara kaşkara gözler

Felek yıhmıyan yevi

Yıhıptı kara gözler.

Düz Horyatlar (Dörtlükler): Kerkük hoyratlarında az sayıda olsa bile dörtlük şeklinde yazılan cinaslı horyatlar da vardır. Bu horyatlar kafiye bakımından mani şeklinde yazılmışsa da anlamları kuvvetli olduğu için bu dörtlükleri horyat adı altında vermek mümkündür. Bu çeşit horyatlar düzmek çok zordur. Dörtlüklü horyatlar cinaslı horyatlar gibi "tam ve gayr-i tam"olmak üzere ikiye ayrılır. Irak Türklerinde eksik mısraları bütün olan, yani 7 heceden oluşan horyatlara "dörtlük" adı vermişlerdir. Bu tür horyatlara "dörtlük" denmesinin nedeni ilk mısranın da diğer mısralar gibi 7 heceden oluşmasıdır. Düz horyatlar ikiye ayrılır:

1.Tam Cinaslı Düz Horyatlar: Bu hoyratlarda örneklerde görüldüğü gibi birinci ve dördüncü mısralarda cinaslı kelimeler kullanılmaktadır.

Sona gölde bir üzdi

Bir çalhandı bir üzdi

Üzüv koy üzim üste

Gören desin bir üzdi

Üregimde yara var

Damar damar kara var

Gettim tabib yanına

Dedi durma yara var.

Eksik Cinaslı Düz Horyatlar: Bu hoyratlarda, ilk mısrada bulunan cinaslı kelimeler diğer mısralarda harf değişikliğine uğrayarak kullanılmaktadır. Bu hoyratların ilk mısrası, 7 heceden oluştuğu için eksik cinaslı kelimeler mısranın tamamında değil, son ya da son iki kelimesinde bulunmaktadır. Bu tür hoyratlarda, cinas olmamasına rağmen anlam yine de kuvvetlidir. Bu horyatlara mani demek de doğru bir adlandırma olmaz.

Seherden sade geli

Zulmu çoh dada geli

Bir ölüm bir ayrılığ

İkisi de yada geli.

Kanatlı Horyatlar: Horyatların yukarıdaki şekillerini verdikten sonra, Kerkük'te son zamanlarda bazı araştırıcılar tarafından "kanatlı horyat" diye adlandırılan türle karşılaşmaktayız. Terzibaşı, bu türü "Anonim Cinaslı Horyatlar" şeklinde adlandırmıştır (Terzibaşı, 1975, s. 320). Aşağıda gördüğümüz gibi yedi mısradan oluşan hoyratlarda birinci, ikinci ve yedinci mısralar kendi arasında; üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı mısralar da farklı olarak kendi aralarında kafiyelenir. Örnekteki kafiye düzeni "aabbbba" şeklindedir. Kanatlı hoyratların eski örnekleri çok az olmakla birlikte son zamanlarda bu türde, Kerkük'ün şairleri örnekler vermeye başlamışlardır. Kanatlı hoyratlar, nadir bulunan horyat türlerindendir. Bu

tür hoyratların yazımı zordur. Çünkü hoyratın ilk iki mısrasından sonra, anlam açısından bu mısraları açıklayacı, aynı kafiyede üç ya da dört mısranın eklenmesi ile oluşmaktadır. Yazımı zor olan bu çeşit horyatların az sayıda örneklerinin bulunması nedeniyle, kanatlı horyatlar fazla bilinmemektedir. Bu nedenle halk arasında da bilinen diğer horyat türlerine göre daha az rağbet görmektedir. Bu horyat çeşidiyle ilgilenip, bunları besteleyenler olursa, horyatlar arasında yeni bir türün oluşturulması da mümkün görünmektedir.

Biri sin

Bir elifti biri sin

Bu asman kağıd ossa

Deryalar divet ossa

Kamışler kalem ossa

Dört tabır mılla gesse

Yazmaz derdim birisin.

Kerkük'ün şairlerinden biri olan Hüseyin Ali Mübarek "kanatlı horyat" denilen türde horyatlar yazmakla ün kazanmıştır. Hüseyin Ali Mübarek'in yazdığı kanatlı horyatlardan örnek aşağıda verilmiştir. Bu örnekte, kafiye düzeninin "aabbba" şeklinde olduğu görülmektedir:

Gülden al

Ey yanağı gülden al

Dedik gel bize gül ver

Oğlana kıza gül ver

Aya yıldıza gül ver

Demediğ git gülden al.

Fazla Mısradan Oluşan Horyatlar: Horyatlar genellikle dört mısradan oluşur. Ancak bu tür hoyratlarda mısra sayısı dörtten fazla olmaktadır. Türkiye'de dörtten fazla kanadı olan horyatlara "artık veya yedekli mani" denilmektedir (Çelik, 2005, s. 39). Bu horyatlara genellikle birbirine yakın adlandırmalar yapılmıştır. Canan Akkoyunlu, bu tür horyatları "Dörtten Fazla Kanatlı Horyatlar" diye adlandırmıştır. Bu hoyratların oluşabilmesi için biri serbest diğeri kafiyeli olmak üzere horyat mısraları arasında eklenen cinaslı kelime veya kelime grubunun ikiden fazla anlam ihtiva etmesi gerekmektedir (Akkoyunlu, 1986, s. 122).

Beş Mısralı Horyatlar:

Yüz iste meni

Gelmem yüz iste meni

Men o yar kölesiyem

Öper kohlar kucahlar

Koyar diz üste meni.

4.3. Irak Türkmenlerinin Horyatları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bu kısımda horyat hakkında yapılan çalışmaların tarihi hakkında genel bir bilgi verilecektir. Horyat konusundaki çalışmalar, 20. yüzyılda başlamıştır. Horyat, Irak Türkmen edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Bu konuda çalışan kişilerin ve araştırmacıların eserleri hakkında kısa bilgi verilerek tür hakkında yapılan çalışmalar bir arada verilmiştir. Araştırmacıların kaynakları ve çalışmaları türlerine göre sıralanmıştır.

Horyat hakkında ilk çalışma, 1950 yılında Mehmet Habib Sevimli tarafından yapılmıştır. Yazar Kerkük Hoyrat ve Manileri adlı kitabında horyat örneklerini toplayıp yayınlamıştır. Bu eser, bilimsel bir çalışma olmamakla beraber hoyratların derlenmesi açısından önem teşkil eder.

İkinci çalışma, 1951 yılında Osman Mazlum tarafından yapılmıştır. Kerkük Hoyratları adlı bu çalışma da ilk eserde olduğu gibi hoyratların derlenmesi açısından önem teşkil eder; fakat bilimsel bir incelme yapılmamıştır.

Üçüncü çalışma 1951-1953 yılları arasında Molla Sabir Mehmedoğlu tarafından derlenen Kerkük'ün Müntehap Hoyratları adlı eseridir. Üç ciltten oluşan bu eserde hoyratlar toplanmış ve hoyrat sözcüğü hakkında da bilgi verilmiştir.

Dördüncü çalışma ise 1955-1957 yılları arasında, araştırmacı ve yazar Ata Terzibaşı tarafından yapılmıştır. 1955, 1956, 1957 yıllarında eski harflerle yazılan üç ciltlik Kerkük Hoyratları ve Manileri adlı eserinde, hoyratı edebi bakımından inceleyip horyat musiki tarihini de eserinde ele almıştır. Daha sonra bu üç cilt tek cilt haline getirilip, 1970 yılında Latin alfabesiyle Bağdat'ta El-umma Basımevi tarafından basılmıştır. 1975 yılında ise düzeltme ve ilaveleri yapılan eser, 599 sayfadan oluşan bir kitap şeklinde İstanbul Ötüken Yayınevi tarafından basılmıştır.

Dr. Ali Bender ve Dr. Mustafa Ziyai ile birlikte Azerbaycan Bayatileri ve Irak Türkmen Horyatları adlı kitapta, Kerkük Horyatları ile Azerbaycan bayatıları ileri arasındaki benzerlik ve farklılıkları örnekler vererek sıralamışlardır.

Bu konuda bugüne kadar iki tez hazırlanmıştır. Canan Akkoyunlu'nun 1986 yılında Ankara-Gazi Üniversitesi'nde Kerkük Türklerinde Horyat Geleneği adı ile hazırladığı yüksek lisans tezi, Ata Terzibaş'ın Kerkük Hoyrat ve Manileri adlı kitabından sonra bu konudaki en yararlı çalışmalarından biri olmuştur. Ancak her iki çalışmada da konuya edebi açıdan yaklaşılmıştır.

İkinci çalışma ise Erden Gülerin'in 1986 yılında Gazi Üniversitesi'nde Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Sevgili Motifi adı ile hazırladığı lisans bitirme tezidir. Bu çalışmada, horyat içerikleri ele alınmakla beraber horyatlara yine edebî yönden yaklaşılmıştır.

Horyatın tanımı, şekil ve içeriği hakkında birçok makale ve bildiri yazılmıştır. Bu makaleler ve bildiriler, dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır. Ancak bu makalelerde horyat sadece edebî yönden ele alınmıştır. 1950'li yıllarından bugüne kadar yapılan çaslışmaları tarayarak bu çalışmalardan önemli gördüklerimizi özetleyip çalışmamızda bunlardan yararlanmayı uygun gördük.

Hüseyin Orkun, 1955'te Türk Yurdu Dergisi'nin 1. cilt 243. sayısında yayımladığı Kitaplar Arasında Kerkük'ün Seçme Manileri başlıklı yazısında horyatın işlevlerinden bahsederek, Türkiye ile Irak ilişkilerinin devamını hoyratların sağlandığını söylemiştir.

Raci Damacı, 1956'da Türk Sanatı Dergisi'nin 3. cilt 44. sayısındaki Kerkük Hoyratları ve Manileri başlıklı yazısında Kerkük horyat ve manilerinin doğuşu, mahiyeti ve diğer yörelerle farklılıklarını göstermiştir.

İzzettin Abdi Bayatlı, 1961 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 1. cildinin 1. sayısında "Horyat" başlıklı makalesinde Kerkük hoyratlarını anlam ve şekil bakımından incelenmiştir.

Ata Terzibaşı, 1962 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 2. cilt 5. sayısında yayımladığı "El Horyat Neş-ethu ve Tatavvuruhu" adlı Arapça başlıklı makalesinde, horyat kavramını açıklayarak hoyratın menşei (horyat lafzının aslı), doğuşu, edebiyatla gelişimi ve icra sanatı özelliklerinden bahsetmiştir.

Mehmet Erbil, 1966 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 6. cilt 3. sayısında yazdığı "Zaman Kalır" adlı makalesinde, Kerkük horyatlarında hikemi ve felsefi anlamlar taşıyan horyatlara örnekler vererek açıklar.

Sadettin Buluç, 1966'da Ankara'da yapılan Türk Dili Kurultayı'nda okunan bildirisinde "Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Ağız Özellikleri" başlıklı makalesinde Kerkük hoyratlarını dil açısından incelenmiş ve horyatla mani arasındaki farklılıkları göstermiştir.

Said Besim Demirci, 1966 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 6. cilt 4. sayısındaki "Hoyratlarımızın Edebi Değeri" başlıklı yazısında horyatların içeriklerinden bahsetmiş ve şiir ile horyattaki tazmin sanatını horyat ve şiir örnekleri vererek anlatmıştır.

Said Besin Demirci, 1966 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 6. cilt 1-2. sayısındaki "Hoyratlarımızın Edebi Değeri" başlıklı yazısında şiir ile horyat arasındaki ilişkiyi açıklamış ve yine tazmin sanatının yapıldığı horyat ve şiir örnekleri vermiştir.

Said Besin Demirci, 1966 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 6. cilt 3. sayısındaki "Hoyratlarımızın Edebi Değeri" başlıklı yazısında hoyratın şiirle ilişkisini ve horyat ile şiirdeki tazmin sanatlarını açıklar.

Said Besin Demirci, 1966 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 6. cilt 5. sayısındaki "Hoyratlarımızın Edebi Değeri" başlıklı yazısında horyatları içerik ve anlam bakımından açıklamaya çalışmıştır.

Ata Terzibaşı, 1967 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 7. cilt 4. sayısında yazdığı "Horyatlarımızda Güzel Kavramı" adlı makalesinde, horyatlarda kullanılan teşbihler ve motiflerden bahsetmiştir.

Erşet Hürmüzlü, 1967 yılında Türk Kültürü Dergisi'nin 6. cilt 62. sayısındaki "Kerkük Hoyratlarında ve Manilerinde Türklük Şuuru" başlıklı makalesinde menşei, anlamı, şekil ve işlevlerinden söz etmiştir.

Abdulhakim Mustafa Rejioğlu, 1967 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 8. cilt 1-2. sayısındaki "Kerkük'ün Sesi Hoyrat" başlıklı yazısında, hoyrata içerik bakımından örnekler vererek açıklamış ve hoyratın milli bir servet olduğunu anlatmıştır.

Muhammed Hurşit Dakuklu, 1968 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 8. cilt 8-9. sayısında "Horyatlarımız ve Azerbaycanlı Bir Eser" adlı makalesinde Kerkük horyatları ile Azerbaycan bayatileri arasındaki benzerlikleri incelemştir.

Azerbaycanlı Yazar Resul Rıza, 1969 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 9. cilt 8. sayısında "Uzak Ellerin Yakın Tuhfeleri" adlı makalesinde "hoyrat"ı anlam bakımından incelenmiştir.

Azerbaycanlı araştırıcı Muhammed Hüseyin Tahmasap, 1970 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 9. cilt 10. sayısında yayımladığı "Uzak Ellerin Yakın Tuhfeleri" adlı makalesinde Kerkük Horyatları ile Azerbaycan bayatilerini anlam ve şekil bakımından örnekler vererek açıklamıştır.

Azerbaycanlı araştırıcı Muhammed Hüseyin Tahmasep, 1970'te Kardeşlik Dergisi'nin 9. cilt 10. sayısında yayımladığı "Uzak Ellerin Yakın Tuhfeleri Hakkında" başlıklı makalesinde horyat konularını incelemiş ve horyatları konularına göre ayırmıştır.

Ali Marufoğlu, 1973'te Kardeşlik Dergisi'nin 13. cilt 3-4. sayısında yayımlanan "Ata Terzibaşı'nın Kerkük Hoyratları" adlı makalesinde hoyratın şekillerinden ve hoyratta kullanınlan miyanlardan bahsetmiştir (Marufoğlu, 1973, s. 26-27).

Hani Sahip, 1976 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 16. cilt 7-8 sayısında yayımladığı "El Horyat Et Türkmaniyye" adlı Arapça başlıklı yazısında hoyratın menşeinden ve içeriklerinden horyat örnekleri vererek bahsetmiştir.

Cengiz Ketene, 1976 yılında Kardeşlik Dergisi'nin 16. cilt 5-6. sayısında "Horyatlar" başlıklı yazısında hoyratın şekil ve içeriklerinden bahsedip, Azerbaycan bayatileri ile Elazığ horyatlarının Kerkük hoyratları ile benzerliklerini, horyat örnekleri vererek açıklamıştır.

Ali Marufoğlu, 1998 yılında El Katip Et-Türkmani (Türkmen Yazarı) adlı, iki dille çıkarılan derginin 1. sayısında "Melezleşen Folklor Hoyraltları" adlı yazısında hoyratların dil ve ağız özelliklerini, horyat örnekleri vererek açıklamıştır.

Ziyat Akkoyunlu, 1999'da İstanbul'da Kerkük Vakfı tarafından çıkarılan Kardeşlik Dergisi'nin 1. cilt 2. sayısındaki "Kerkük Ağzında Mani ve Horyata Dair" başlıklı makalesinde horyat sözcüğünün kök, şekil ve içeriklerini horyat örnekleri vererek incelemiştir.

Hani Sahip, 2001 yılında Yurd Gazetesi'nin 1264. sayısındaki "Horyat En Büyücü Sanat Gücü" başlıklı yazısında hoyratı şekil ve içerik bakımından ele almıştır.

Hani Sahip, 2001'de Yurd Gazetesi'nin 1275. sayısında yine "Horyat En Büyücü Sanat Gücü" başlıklı yazısında hoyratı dil ve içerik bakımından açıklamıştır.

Ata Terzibaşı, 2003'te El-Katib Et-Türkmani (Türkmen Yazarı) adlı iki dille çıkarılan derginin 3. sayısında yayımladığı "Horyatta Edebi Sanat Değeri" başlıklı makalesinde hoyratın şekillerini, vezin ve kafiyelerini, horyat örnekleri vererek tahlil etmiştir.

Ata Terzibaşı, 2009 yılında Türkmeneli Dergisi'nin 2. cilt 14. sayısındaki "Sembolik Müstezat Horyat" başlıklı yazısında horyat içeriklerini ele almıştır.

Azerbaycanlı yazar Gazanfer Paşayev, 1998'de Kerkük Vakfı tarafından basılan "Irak Türkmen Folkloru" adlı kitabında horyat ve manilere geniş bir yer vermiş; horyatları anlam, şekil ve içerik bakımından incelemiştir. Bu incelemelerde, Azerbaycan bayatileri ile horyatlarının benzer yönlerini ele almıştır.

Ata Terzibaşı'nın 1961 yılında Bağdat Rabita Basımevi tarafından eski harflere basılan "Kerkük Havaları" kitabında, Kerkük'ün uzun ve kırk havalarını incelerken horyat havalarına da yer vermiştir. Bu kitapta hoyratlar, tarihi yönden incelenmiştir.

1980 yılında, Ata Terzibaşı'nın Kerkük Havaları adlı kitabı, Latin harflerine çevrilip ilaveler ve düzeltmeler yapılarak genişletilmiş şekliyle tekrar basılmıştır. Bu kitapta uzun hava, besteler gibi Irak Türkmen ezgilerinin birçok çeşidi incelenmiş ve horyatlara da geniş yer verilmiştir.

Ata Terzibaşı'nın Bağdat Zaman Basımevi tarafından basılan "Kerkük Havaları"adlı kitabı, iki cilde ayrılmıştır. 1989 yılında yayımlanan birinci ciltte, uzun hava ve horyat havaları geniş bir şekilde incelenmiş; 1991 yılında basılan ikinci ciltte ise folklor türküleri ele alınmıştır.

Mahir Nakip, 1991'de yayımlanan Kerkük Türk Halk Musikisinin Tasnif ve Tahlili adlı kitabında, horyat usullerinin örneklerini vererek horyatları ses sistemine dayalı olarak Türk halk musikisine göre tasnif etmiştir. Aynı eser, 2009'da genişletilmiş baskısıyla Atatürk Kültür Merkezi tarafından "Kerkük Türk Halk Müziği"adı ile yeniden basılmıştır.

Suphi Saatçi, 1977 yılında Diyarbakır Radyosu'nda yayınlanan "Kerkük Folklorunda Horyat Geleneği" adlı programda hoyratlarla ilgili birçok bilgiyi ve horyat usullerinin örneklerini, en iyi icra eden sanatçıların yorumlarını vererek hoyratların icrasıyla ilgili önemli çalışmalarda bulunmuştur.

Sonuç olarak, horyat hakkında bugüne kadar hem edebi önemi hem de musikisi hakkında geniş kapsamlı bir çalışma olmamıştır.

4.4. Irak-Erbil Yöresi Horyatlarından Örnekler

Irak Erbil yöresi Türkmenleri arasında eskiden beri çeşitli konularda hoyrat söylenmektedir. Hoyratların konuları çok çeşitli olmakla birlikte, millet ve vatan sevgisi, sevda, ayrılık, özlem, aşk bunlardan öne çıkanlardır.

1.Cinassız (Horyatlar):

Milli Konularla İlgili (Horyatlar):

Erbil benzer bir hana
Kapı açmış cihana
Kalası bir şah eser
Minaresi şahane (Hasret, 2012, s. 217).

Erbil sultan yeridi
Şehit yatan yeridi
Türkmennin tarihinde
Bin bir destan yeridi (Hasret, 2012, s. 217)

Erbil'lim yurdum Erbil
Sayılmaz derdim Erbil
Huzuruda yer öptüm
Kul kimin durdum Erbil (Mustafa, 2009, s. 175).

Erbil'lim bağlı Erbil

Cigeri dağlı Erbil

Ğaribler sefa sürer

Sen elüv bağlı Erbil (Mustafa, 2009, s. 176).

Erbil'lim yigit Erbil

Savaşlara get Erbil

Eskiler kimin er ol

Duşmanı yoh ett Erbil (Mustafa, 2009, s. 179).

Koca yaşlıdı Erbil

Belli başlıdı Erbil

Toprağı bereketli

Altun taşlıdı Erbil (K.K.11).

Erbil'lim cömert Erbil

Kalbinde var dert Erbil

Yazığdı rezil olsun

Senüv kimin mert Erbil (Mustafa, 2009, s. 193).

Kala bah minaraya

Türkmen sen gel araya

Bir oğuzlar neslisen

Kendüv satma paraya (K.K.11).

Türkmenem gör türkmenem

Men bir özgür Türkmenem

Baskı mene kar etmez

Ezelden hür Türkmenem (Hasret, 2009, s. 29).

Türkmenem Türkmen menem

Men yaşıyan bir canam

Dünüm var, yarınım var

Bugün yüce bir şanam (Hasret, 2009, s. 30).

Türkmen şanı şanımız

Türkmençiliğ kanımız

Millet yolunan dönmez

Milliyetçi canımız (Hasret, 2009, s. 31).

İstediğini yapar

Yoh daşı, dağı çapar

Doğru Türkmen öz hakkın

Aslan ağzınnan kapar (Hasret, 2009, s. 33).

Sevda İle İlgili (Horyatlar):

Elfime dal eden yar

Püskülüm hal eden yar

Özü begler begidir

Meni abdal eden yar (K.K. 8).

Kervanım yolda kaldı

Dağ dereni kar aldı

Menim sevdalı gönlüm

Başıma neler saldı (K.K. 5).

Yatmadım seni gördüm

Hestesin halin sorum

Başuv koy dizim üste

Zülfüvü tel tel örüm (K.K. 5).

Kaşlaruv oktı senüv

Çiprigüv çohtı senüv

Men seni çok sevmişem

Haberüv yohtı senüv (K.K.9).

Kurbanam sana güzel

Gel gedeh yana güzel

İnsaf et gözyaşıma
Bulama kana güzel (K.K. 5).

Bal istemez sözü yar
Yevim yıhıp gözü yar
Men sana abdal oldum
Başa kahtuv özü yar (K.K. 5).

Dediler yar çoh olup
Birini beşe bölüp
Memleketi çarh ettim
Sevda yoh hepsi ölüp (K.K. 5).

Degme gevlim yaradı
Ğem yevimi aradı
Menimde bahtım güzel
Senüv kimin karadı (K.K. 5).

Limo şirindi neynim

İçi dilimdi neynim

Çohta güzel degisen

Kanuv şirindi neynim (K.K.9).

Al uzattım kırduv sen

Kol kanadım kırduv sen

Günde bahane etme

Gel aç mene derdüv sen (K.K. 5).

Saçuv ipekti senüv

Cemaluv tekti senüv

Bu sevda deryahına

Kim elüv çekti senüv (Kasapoğlu, 2012, s. 45).

Kaşlaruv yaydı senüv

Cemaluv aydı senüv

Hüsnü kadarı güzel

Vefav olaydı senüv (Kasapoğlu, 2012, s. 46).

Yanağüv aldı senüv

Dudağüv baldı senüv

Olsav bin bağa bülbül

Yerüv bir daldı senüv (Kasapoğlu, 2012, s. 46).

Güller açanda gel yar

Rakip göçende gel yar

Bülbül güle konanda

Bayğuş uçanda gel yar (Kasapoğlu, 2012, s. 47).

Gözlerüv kandı yarim

kirpiküv yandı yarim

nenem sevdiği canım

sanakurbandı yarim (Aziz, 2003, s. 55).

Güzel aslı haralı

Mende olum oralı

Göz gördü, gevil sevdi

Koyma kalım yaralı (Aziz, 2003, s. 55).

Yar aynaya benzesin

Dam duvarı gezisen

Cemaluv ay parçası

Bahanları ezisen (Erbil, 2005, s. 28).

Bahçada güller açtı

Yar gördü meni kaçtı

Geldi yaram bağlasın

Başka bir yara açtı (Erbil, 2005, s. 29).

Ciger yansa sönmez yar

Bir kuş uçsa konmaz yar

Deme başuv bayazdı

Gevil sevip dönmez yar (Erbil, 2005, s. 28).

Menim bu çölde gevlim

Gözleri yolda gevlim

O yara armağançın

Tutmuşam elde gevlim (Hasret, 2003, s. 28).

Ğemin yad eder gevlim

Dönüp dad eder gevlim

Meni yalğuz bırahır

Yar gile gider gevlim (Hasret, 2003, s. 29).

İnandı fala gevlim

Düştü bu hala gevlim

Bunca cefadan sonra

Seviri hele gevlim (Demirci, 2010, s. 31).

Dağlandı baştan gevlim

Yandı ateşten gevlim

Öz yarın yola saldı

Gözleri yaştan gevlim (Demirci, 2010, s. 32).

Bunca verme ah mene

Neyçi dedüv hah mene

Rengim sapsarı oldu

Bir göz aç bah mene (Kasap, 1999, s. 91).

Sevmişem çohtan seni

Varlıktan yoktan seni

Sinemi kalkan ettim

Kurtardım oktan seni (Kasap, 1999, s. 91).

Bu benim hasta gevlim

Kalıptı yasta gevlim

Dertliler meclisinde

Oluptı beste gevlim (K.K.10).

Dostla ilgili (Horyatlar):

Dostluğumu tutmaduv

Bir aybımı örtmedüv

Biz sene he güz yumduğ

Kötü huyun atmaduv (K.K. 5).

Toba ettüv yalan sen

Gel haraba dalan sen

Dostuvu ucuz sattuv

Yevin ettüv talan sen (K.K. 5).

Sağ işle zahmet olmaz

Hesteye sıhhat olmaz

Sensiz inan can dostum

Gevlim hiç rahat olmaz (K.K. 5).

Dediler bir dost ara

Koymasın seni dara

Gece gündüz ahtardım

Bulmadım bahtı kara (K.K. 5).

Darlıhta mene kaçtuv

Gül kimin kohu saçtuv

Ğaflattan zengin oldu

Başıma oyun açtuv (K.K. 5).

Mene dalan dediler

Dosta dalan dediler

Üzüve gülenlerin

Sözü yalan dediler (K.K. 5).

Dodğruya baş vur dostum

Uğrunda baş kur dostum

Kurt koyunu bir yaşat

Hükmü doğru sür dostum (Hasret, 2009, s. 114).

Sen başımda tac dostum

Gevlimde amac dostum

Tabib bulmadı, sen bul

Derdime ilaç dostum (Hasret, 2009, s. 114).

Dostumu sağ göreydim

Ğemnen irağ göreydim

İşi düz, sözü bütün

Üzünü ağ göreydim (Hasret, 2009, s. 115).

Dost, dost olsa hah degi

Yüz yarası çoh degi

Ğem yeme oklanmışam

Bu birinci ok degi (Hasret, 2009, s. 115).

Dostu hanadan olsun

Derdüve derman olsun

Yurduv yadakalmasın

Yıhılsın veran olsun (Mustafa, 2009, s. 151).

Dostuna dayak olan

İflah olur sağ olan

Bu dünya avcı olsa

Avlanmaz oyağ olan (Mustafa, 2009, s. 162).

Dosta baha bilmirsev

Elin sıha bilmirsev

Özüvü sahip sayma

Sahip çıha bilmirsev (Kasapoğlu, 2012, s. 51).

Dost dostu aramırı

İşine yaramırı

Eskiden zaman yedi

Yengisi töremiri (Kasapoğlu, 2012, s. 54).

Sözü hakkalı dostum

İşi şakalı dostum

Kaderi kazı eden

Herkesi razı eden

Yerinde kalı dostum (Kasapoğlu, 2012, s. 55).

Sorağın dost halini

Bırahmıyah elini

Düşene bel olağın

Kırmıyağın dalını (Demirci, 2010, s. 32).

Düz yollardan geçeli

Dost elinden içeli

Bilmiyene bin sele

Den sayılmaz seçeli (Hasret, 2003, s. 30).

Dost dosta daş kaldırmaz

Kaldırsa boş kaldırmaz

Bizler el ele verseğ

Namerdler baş kaldırmaz (Hasret, 2003, s. 29).

Vur yolcunu filandı

Yol gösterir pilandı

Aldanma her bir dosta

Dostun çohu ilandı yaralı (Aziz, 2003, s. 55).

Dostum kemança çalar

Yar gelse bizde kalar

Bu zaman adetiydi

Fakir başına çalar (Erbil, 2005, s. 29).

Dost bağını çoh sula

Koy bar versin toh sula

İnan bir hace deger

Yardım etsev yoksula (K.K.15).

Farklı Konularla İlgili (Horyatlar):

Yettimin sesi gelmez

Durup nefesi gelmez

Göz yolda baş yastuhta

Bekler kimsesi gelmez (K.K.8).

Seher sebbeh azanı

Çağır mektup yazanı

Kör olsun topal olsun

Aramızı bozanı (K.K.8).

Güvenme bu dünyaya

Dalma keyif sefaya

Şah olsav sultan olsav

Baki kalmaz kimseye (K.K.2).

Her ettim dişe karşı

Yaz geldi kışe karşı

Allah ömrüden alsın

Ettığuv işe karşı (K.K.7).

Bu gelen ses davuldu

Elde buğda avuldu

Bağvan yevde yatıpsa

Bilmez bağı kavuldu (K.K.7).

Vefada konuşma sen

Dostlara danışma sen

Hayınlara dolaş gez

Bizimle yarışma sen (K.K.5).

Sayğı nedi bilmesen

Suçluyla aff kılmasan

Kalmadı namus hayav

Arsızsanda ölmesen (K.K.5).

Yapı yapar ustalar

Gül toplanır desteler

Sağ olan aklı gedip

Be ne yapsın hesteler? (K.K.5).

Konuşmav oh olmasın

Basandav toh olmasın

Her kim ürek yandırır

Ğem dertten yoh olmasın (K.K.5).

Konuşur hıtap eder

Olayı kitap eder

Kurbanam o kimseye

Yüz yüze itap eder (K.K.5).

Gün çıhtı güneş oldu

Dertlerim çare buldu

Eller kefte sefada

Ne oldu bize oldu (K.K.5).

Düz yeri düz olusan

Ataşta buz olusan

Yüz kuyu kazan olsa

Üzü ağ üz olusan (K.K.5).

Çok bir hazin kalbim var

Tek Allah bir rabbim var

Nişin bunca dert çekim

Ne günah ne zanbim var (Mustafa, 2009, s. 145).

Yareb matem olmasın

Duşman hoş gün bulmasın

Düşüp zelil olmıyağ

Düşmanımız gülmesin (Mustafa, 2009, s. 170).

Başuv kaldır göğe bak

Doğruya, gerçeğe bak

Dalsav el avlar seni

Yeriyendev öge bak (Kasapoğlu, 2012, s. 53).

Cinasli Maniler(Hoyratlar):

Erbil'le ilgili (Hoyratlar)

Erbil diyim

Bu alma Erbil diyim

Türkmene can verince

Duz, Kerkük, Erbil diyim (K.K.3).

Erbil derdi

Gülünü Erbil derdi

Sinemde sağ almadı

Kerkük'ten Erbil derdi (K.K.3).

Erbil diyerem

Ğemım Erbil diyerem

Türkmene can verince

Kerkük, Erbil diyerem (K.K.3).

Erbil'di

Türkmen şerhrim Erbildi

Meydanda dosttan evvel

Yadlar meni er bil di (K.K.3).

Bi de er bil

Er bildüv bi de er bil

Gevlimin iki yarı

Bir Türkmen bir de Erbil (K.K.3).

Erbilli Çinnen

Ayır Erbilli çinnen

Nenem babam yurdudu

Çıkmam Erbil içinnen (K.K.3).

Erbil ayı

Avlıyıp Erbil ayı

Türkmennin semasında

Parlırı Erbil ayı (K.K.3).

Erbilim aya

Benzer Erbilim aya

Kazancı çok bol olur

Bilen Erbili maya (K.K.3).

Erbil ağ

Kara olmaz Erbil ağ

Erkekliğ huyumuzda

Er olanı er bileğ (Hasret, 2010, s. 20).

Erbildi

Alem bildi er, bildi

Ölürsem parça, parça

Gene şehrim Erbilidi (Erbil, 2010, s. 19).

Erbillim

Çık meydana er, bilim

Bu ğaflet yuhusunnan

Gör uyandı Erbillim (Erbil, 2010, s. 20).

Sosyal Konularla İlgili:

Ğemnen ölüm

Acıdı ğemnen ölüm

Cahılıydım çok güldüm

Korkıram ğemnen ölüm (K.K.1).

Yeri ğem

Sal yahamı yeri ğem

Erbile konak oldum

Binası dert yeri ğem (K.K.1).

Ğem dadı

Çok acıdı ğem dadı

Sen deme men ğemliyem

Cümle alem ğemdadı (K.K.1).

Az ğemüden

Eşittim az ğemüden

Dedim dost meni başar

Demedim as ğemüden (K.K.15).

Mende ğem

Yuva yapıp mende ğem

Her gelen derdin diyri

Hahtan vaya mende ğem (K.K.1).

Ne ğem var

Ud kemanda ne ğem var

Bir gevlimin sarayı

Bak içinde ne ğem var (K.K.1).

Neğemnen

Çal bu sazı neğemnen

Gir kalbim sarayına

Bak yaşıram neğemnen (K.K.1).

Neğemi var

Ud, keman neğemi var

Gedip babamnan sorah

Bahah neğemi var (K.K.10).

Neğem bilir

Ud, keman neğem bilir

Kalbi daş olan insan

Hayatta neğem bilir (K.K.1).

Men neyem

Sen kemançe men neyem

Men demem hoyrat bilem

Dünya bilir men neyem (K.K.1).

Nayçı mende

Çalılar çimende

Her gelen derdin diyri

Dert yoktı naçı mende? (K.K.1).

Bir de nayı

Aparduv bir de nayı

Gevlü dertten doldı

Çalısan birde nayı (K.K.1).

Birde neyden

Yol yeri birdeneyden
Ğemli gevlü şad olmaz
Şad eyle birdeneyden (K.K.1).

Bidenayçın
Yol kestüv birdenayçın
Nayı yevde unuttu
Dönisen birdenayçın? (K.K.13).

Ona ver
Dokuza al ona ver
Ruhu elden gidertme
Kimnen alduv ona ver (K.K.8).

Unudur
Yükü karşığ unudur
Verme namerde ekmem

Günü gelse unudur (K.K.8).

Sen yettim

Mende yettim sen yettim

Minipsen aşk atına

Yavaş sür mende yettim (K.K.8).

Azan yeri

Mescitti azan yeri

Gözlerim kan ağlırı

Gördü yar gözen yeri (K.K.8).

Gül efendim

Ol bülbül gül efendim

Kalbuda merhemet yok

Üzüden gül efendim (K.K.8).

Üz yaralar

Bir hencer üz yaralar

Dost meni düşkün görse

Saş açıp üz yaralar (K.K.12).

Sene misal

Al hakkuv sene misal

Dünyanı çarh eyledim

Bulmadım sene misal (K.K.2).

Arka bağlar

Su gelir arkabağlar

Asla ol kardaş kimin

Arkaba arka bağlar (K.K.2).

Arka verir

Su gelir arka veriri

Na asla olma yoldaş

He gelir arka verir (K.K.2).

Arkayidan

Su gelir arkayiyan

Bedasıl asıl olmaz

Gezdirsev arkayidan (K.K.14).

Zaman kalır

Gün gider zaman kalır

Yıhılır yüce dağlar

Tozlı bir zaman kalır (K.K.2).

Adım ölmez

At öge adım ölmez

Tarihte temel vurdum

Men ölsem adım ölmez (K.K.5).

At getsin

Üskek dağa at getsin

Vafasız bir kimseni

Gevlüden sil, at getsin (K.K.5).

Al dadın

Kavunu kır al, dadın

Şirin sözden dostlarım

Kötüleri aldadın (K.K.5).

Almasam

Yerüv bırah almasam

İki gözüm kör olsun

Güzel seni almasam. (K.K.5).

Kırıkkala

Yüz (100) tepe kırık (40) kala

Gevül şüşeden ince

Bin yapsav kırıkkala (K.K.7).

Gör dügünü

Aç sinem gör dügünü

Namertte söz eglenmez

Mert demez gördügünü (K.K.7).

Merde nadı

Ğem cefa merdenadı

Asmannan daş yağarsa

Merdene, merdenadı (K.K.7).

Dal dala

Sarmaşıptı daldala

Kim bize zafer bular

Eger verseh daldala (K.K.7).

Ne toplar

Ne kılınçler ne toplar

Dağılmavun kardaşlar

Bir de sizi ne toplar (K.K.7).

Su seni

Sünbül seni su seni

Geçme namerd köprüsünden

Koy götürsün su seni

Yatma tilki gölgesinde

Koy yesin aslan seni (K.K.7).

Dilim dilim

Kes kavun dilim dilim

Men bu dilden vazgeçmem

Olursam dilim dilim (K.K.7).

Kanaraya

Kan ahıp kanaraya

Men bu dilden vazgeçmem

Asılsam kanaraya (K.K.7).

Daldı ya

Ğemli durdu daldı yar

Birgün men ğafıl kaldım

Ağyarlara daldı, yar (K.K.5).

Gözüm tutar

Yar bağlar gözüm tutar

Hor baharsam size yar

Duz ekmek gözüm, tutar (K.K.5).

Nay apar

Çoban isev nay apar

Aşk menim yevim yıhtı

Bak sene ne, yapa? (K.K.5).

Nayçın yar

Bize geldi nayçın yar

Kardan bayaz gevlüme

Kin bıraktuv nayçın, yar? (K.K.5).

Vafasıza

Yakışır vafa, size

Labud seni unudur

Can verme vafasıza (K.K.5).

5. AĞITLARIN ÖZELLİKLERİ VE ERBİL YÖRESİ AĞITLARI

5.1. Ağıt Kavramı ve Tanımları

Araştırmacılar tarafından türkü sınıflandırılmaları içerisinde kabul edilen; fakat ayrı bir tür olarak araştırmalara konu olan ağıt, halk şiirinin ezgi ve konu ağırlıklı türleri içerisinde gösterilir. Öncellikli olarak insan olmak üzere ölen canlılar ve özlenen mekânlar üzerine yakılan ağıtlar genel ititari ile manzumdur. Lauri Honko, ağıt üzerine şunları söylemektedir: “Ağıtlar genellikle insanların son dönemine ait şiirlerdir. Birbirini seven ve yakın olan insanlardan birinin ölümü, kız kardeşin evlenerek evden ayrılması, evin erkeği (baba, oğul)nin savaşa gitmesi gibi konular ağıtlarda işlenir.” Bu noktada ağıt kavramının tanımlarına bakmak yerinde olacaktır.

Türkiye’de yas şarkıları olarak ifade edilebilen ağıtlar, Brakeley tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “Cenaze şarkıları, ağıtlar, ölüm methiyeleri, cenazeye ait balatlar, ritmik bir şekilde yapılan figanlar, ölüm döşeği şarkıları, mezarlıkta yapılan törenlerdeki yas periotları, ölüm yıl dönümleri ve ölüyü mezardan çıkarma törenlerinde yapılan ölüm eğlenceleri…Ağlamaya ait gelenekler, evrensel nitelikteki yaşlılık şarkıları...” (Görkem, 2001, s. 10).

Ağıt törenleri ve bu törenlerede söylenilen “ağıt” adı verilen metinleri genellikle, “ölüm olayı” ve “yas gelenekleri” içinde incelemek gerekir.

Irak’taki Türk nüfusu arasında oldukça yaygın olan ağıt yakma geleneği, Kerkük Türkmen kadınları tarafından daha sık icra edilmektedir. Kerkük Türkmen kadınları “Cenazede, hastalık hallerinde, dar ve sıkıntılı zamanlarda, bayramın birinci günün fecrinde, kabirlerin başında, duygularıyla baş başa kaldığı sırada ve çocuğunu uyuturken ağıt söylemektedirler.” (Dakuki, 1970, s. 139).

Kerkük ağıtlarına “sazlamağ”, bunları söyleyen kadınlara da “sazlıyan” denmektedir. Sazlıyanlar, bu işi belirli bir ücret karşılığında yaparlar. Yaslarda, ölünün ardından üç gün sabahtan öğle vaktine kadar “segah” ve “Kerkük muhalif hoyratları” makamında söylenmektedir (Terzibaşı, 1975, s. 90-91). Ayrıca tören, ölenin mezarı başında, defin gününden sonraki ikinci gün yeniden başlar ve üç gün, gün doğarken icra edilir. Bir yıl müddetince de perşembe sabahları yine ölünün mezarı başında on-onbeş dakikalık bir “sazlamağ töreni” yapılmaktadır (Terzibaşı, 1980, s. 65).

Erbil’de yas (şivan) tutma ve ağıt yakma geleneği şöyledir: “Bir insan öldükten sonra arkasından üst üste üç gün, daha sonra perşembe günleri kırk gün devam eden bu taziye merasiminde, *hoyrat* ve *mani* dörtlüklerinden *sazlamağ* adı verilen çeşitleri, özel nağmelerle ve daha çok *muhalif* usulünü andıran bir tarzda terennüm edilir. Ölünün –en çok genç ve orta yaşlıların arkasından- ilk üç gün, sabahtan öğle vaktine kadar devam eden ve *şivan* adı verilen yas merasiminde *sazlıyan* (ağıtçı) kadın, ufak bir sandalye üzerine çıkarak, yüksek bir sesle saatlerce ölünün şahsi meziyetlerini sayar ve ayrıca mersiyevari *hoyrat* dörtlükleri okur. Etrafında duran siyaha bürünmüş kadınlar da, sırasıyla ikişer olarak karşı karşıya gelerek ortaya girerler ve halayı andıran bir çeşit hareket tarzı icra ederek elleriyle göğüslerini dövüp ağlarlar. Yas merasimine katılan kadınlar, *sazlıyan* kadına bağış olarak bir miktar para verirler. O da bağışta bulunan kadınların yeni ölmüş kimselerini değerlendirerek anar” (Terzibaşı, 1980, s. 188; Dakuki, 1970, s. 139).

Erbil’de erkekler genellikle ağıt söylemezler. Şii-Türkmen erkekleri, sadece her yıl Muharrem aynın birinci günü başlayıp on gün toplu olarak şii mescidleri arasında tertip edilen yürüyüşlerde ve onuncu gün Hz. Hüseyin’in şehadeti temsili olarak canlandırılırken “Hasan-Hüseyin şivanı” adlı verilen mersiyeler okurlar

(Terzibaşı, 1980, s. 66). Kerkük'te yaşayan Hristiyan Türkmenler de Müslüman Türkmenler gibi bu töreni evlerinde yapmaktadırlar. Onlar, söyledikleri hoyrat dörtlüklerine "sadlamağ" derler. Hristiyan Türkmenlerin yaslarına, Müslüman sazlıyanları davet ettikleri de görülmektedir (Terzibaşı, 1980, s. 73-74).

Kerkük ağıtlarında, "erkek kardeşi" için "kız kardeşi" bir kıt'a söyler; anası, oğlunun diliyle onlara cevap verir. Kocası için eşi, kızı için anası ağıt söyler. Gerektiğinde ağıtçı, kendi söylediği kıt'aya, ölenin diliyle cevap da verebilir. Diyalog, bu ağıtların en önemli hususiyetidir. Bu ağıtlar, birer kıt'alık şiirlerdir; kıt'alar en az dört, en çok dokuz veya daha fazla mısradan meydana gelebilir. Ama bunların genel karakteristiliği, dört mısralı ve yedi heceli oluşları olsa gerektir. Bunların kafiye şeması –sonradan ilave edilmiş mısralar hariç- *mani* şeklindedir (Terzibaşı, 1980, s. 113-122; Dakuki, 1970, s. 138-140).

5.2. Ağıtların Konu, Yapı ve İşlev Özellikleri

Başta insan olmak üzere, ölen canlılar (hayvanlar) ve özlenen mekanlar (memleket, yurt, vs.) için yakılan ağıtlar (Eski Türkçe'de "sagu", "sıgıt". Ağıt yakmak anlamında "sıgta"), genellikle manzumdurlar. Nesir olan ağıtların da manzum özellikleri ağır basmaktadır (Görkem, 2001, s. 26). Anonim olanları "anonim halk şiiri", bireysel olanları, yani; aşıklar tarafından koşma nazım şekliyle söylenenleri de "aşık şiiri" içerisine dahil edilmektedir. "Türkü" sınıflandırılmalarında türkünün bir alt dalı olarak gösterilen "anonim halk ağıtları" yapı bakımından değerlendirildiğinde, "türkü"lerin yapıları hakkında söylenenler büyük oranda onlar içinde geçerlidir. Ağıt metinlerinin konularına göre sınıflandırdığımızda onların "kişiler", "sosyal olaylar", "hayvanlar", "tabiat ve tabiat olayları", "mekan-yurt" için söylendiklerini, konuların bunların oluşturduğunu görmekteyiz (Oğuz vd., 2011, s. 247).

Ağıt yakma, Türklerde eski bir gelenektir. Gelenek içersinde profesyonel ağıtçıların (eski dönemlerde "sığıtçılar") ağıt ve yas törenlerinde önemli bir yer tuttuklarını görmekteyiz. Profesyonel ağıtçılarla ölen insanların yakınlarının yaktıkları ağıtların övücü ifadelere yer verdiklerini, kimi ağıtlarda da ölüm ve ayrılıklara neden olanlara yönelik kargış ifadelerine rastlandığını görmekteyiz. Bu özellikleriyle ağıtları, hem "alkış" (ölen insanlar, hayvanlar, mahrum kalınan yurtlar, memleketlere yöneliktir), hem de "kargış" (ölümlere, ayrılıklara, zulümlere neden olanlara yöneliktir) kavramları ile birlikte düşünmek de mümkündür. Alkışlar, ölenler ya da uzak kalınan yurtlar içindir; kargışlar da ölümlere, uzak kalışlara sebep olanlar içindir (Oğuz vd., 2011, s. 247).

5.3. Ağıtlar Üstüne Yapılan Çalışmalar

Ağıtlar hakkında yapılan önemli çalışmalardan bazıları bu kısımda kısaca değerlendirilecektir.

Köprlüzade M. Fuad, ilk baskısı 1926 yılında yapılan *Türk Edebiyatı Tarihi* isimli eserinde, "Sagu: Mersiye" başlığı altında, bu türün ilk örneklerinden hareketle karakteristik özellikleri ile muhtevasını incelemiştir.

S. Nüzhet (Ergun), *Halk Şairleri-I* adlı kitabının başlangıç kısmında ağıt kavramını anlatmamakla beraber ağıt icracıları hakkında bilgiler vermiştir. Nüzhet (Ergun) ağıtçıları asıl halk şairi olarak görmektedir ve bu durumu şöyle ifade etmiştir: "Hiçbir surette Divan edebiyatının tesiri altında kalmayan ağıtçı kadınlarla türkü yakan kadın ve erkekler asıl halk şairleridir."

Araştırıcı, bir diğer çalışması olan "*Konya Vilayeti Halkıyyat ve Harsiyatı*" isimli eserinde ise, "Beşinci Fasıl"ı ağıtlara ayırmıştır. Bu kısımda önce ağıdın tarifi ile Türk ve dünya milletlerinde geçmişten günümüze kadar geçirdiği merhaleler kısaca ele alınmış; daha sonra ise Konya ilinden derlenmiş ağıt metinlerine yer

verilmiştir. Eserde, “Kına türküleri”nin “ağıtlar” içinde mütalaa edilmesi dikkate değer bir husustur.

Ahmet Talat Onay, “*Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev’i*” adlı eserinde müstakil bir bölüm halinde ağıtları incelememiş; fakat bazı meseleleri izah ederken ağıtlardan bahsederek örnek metinler vermiştir. Eserde, “ölüm”, “kına” ve diğer konuları işleyen sekiz ağıt metnine yer vermiştir. Kitapta ağıdın tarifi ile ağıtlara isim verme konusunda kısa bilgiler de bulundurmaktadır.

V. M. Kocatürk, *Saz Şiiri Antolojisi*’nde yüzyıllara göre bir sıra takip ederek saz şailerinin şiirlerini yayınlanmıştır. Bu şiirler içinde ağıtlar da bulunmaktadır. Ayrıca kitapta “Anonim Ağıtlar” başlığı altında bazı ağıt metinlerine de yer vermiştir.

M. Işık, *Afşarlar* isimli kitabında Avşar aşiretine ait 27 ağıt neşretmiştir.

M. F. Köprülü *Türk Saz Şairleri* isimli çalışmasında Aşık, Gevheri ve Sırrı’ya ait 3 ağıda yer vermiştir.

İ. Başgöz, hazırladığı *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*’nde, ağıtların özelliklerini gözden geçirdikten sonra, halk şairlerine ait 9 ağıt metnini vermiştir.

E. C. Güney, hazırladığı *Folklor ve Halk Edebiyatı* isimli eserinde, “ağıtlama”başlığı altında ağıtların özelliklerini gözden geçirmiş, ayrıca kitabında halk şairlerine ait 5 ağıt metnine yer vermiştir.

P. N. Boratav, *Türk Halkbilimi: 100 Soruda Türk Folkloru* adlı kitabında, Türkiye’de ölüm olayının halk geleneğindeki töre ve törenlerini, ağıt töreninin mahiyeti ile bu törenin nerelerde ve nasıl düzenlendiğini; ayrıca “gömme” sonrası uygulanan belli başlı töre ve törenleri incelenmiştir.

C. Öztelli’nin hazırladığı *Uyan Padişahım* isimli eserde, ferdi ve anonim özellikleri olan “destan”, “türkü” ve “ağıt”lar bir araya getirilmiştir. Kitapta “ağıt”

özelliği gösteren 41 metin yer almaktadır: Bunların sadece 5 tanesinde "anonim" özellikler görülmektedir.

S. Karabaş, 1981'de neşrettiği *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru* adlı eserindeki "Türkülerle Ağıtların Yırsal Değerleri" başlıklı üçüncü bölümünde, "Ezo Gelin" ile "Bebek Uyur Beşikte" ağıtlarını çözümlemiştir (s. 146-158). Ağıtların tahlilinde piskolog Freud ile Jung'un görüşlerinden yola çıkmıştır (Karabaş 1981).

P. N. Boratav ve R. Dor tarafından yayına hazırlanan *Anadolu Ağıtları*, A. Ş. Esen'in 1913-1943 yılları arasındaki otuz yıllık bir sürede derlediği/derlettiği metinlerin yer aldığı el yazması, 10 defterdeki ağıt metinlerine dayanmaktadır. Bu ağıtların "varyant" özelliği gösterenleri Boratav tarafından bir araya getirilmiş ve her ağıdın sonuna, "Çeşitlenmeler", "Derleyenlerin Açıklamaları" şeklinde şerhler düşülmüştür. R. Dor'un hazırladığı kitabın sonundaki "Dize Tipleri", "Dörtlüklerin Tipleri", "Kır-At Motifi" ve "Son kelimeler" isimli dizinler, ağıtların tahlili açısından önemlidir.

C. Öztelli'nin *Bektaşi Gülleri: Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi* isimli derlemesinde, halk şairlerine ait "Kerbela Ağıtları"nın bir araya getirildiği görülmektedir.

M. Bayrak'ın *Eşkiyalık ve Eşkiya Türküleri* eseri, dolaylı olarak Anadolu-Türk ağıtları ile ilgilidir. Eser, "Halk Şiirinde Toplumsal Olaylar ve Başkaldırımlar" ile "Başkaldırı ve Eşkıya Türküleri" adlı bir antoloji bölümünden ibarettir. Antoloji kısmındaki metinlerin büyük çoğunluğu "matbu" kaynaklardan derlenmiştir. Araştırıcı, ayrıca Kayseri'den derlediği ağıt metinlerine de eserinde yer vermiştir.

Ş. Elçin, Halk Edebiyatına Giriş adlı eserinin yeni baskısında, "lirik şiirler" başlığı altında ağıdın tarifi, ağıt-müzik münasebeti, ağıtların temeli ile ferdi ağıt konularını işlemiş, ayrıca 14 "anonim" ve "ferdi" ağıdı da eserine almıştır.

Ağıtlarla ilgili olarak ilk öğrenci tezi, Prof. Dr. A. Caferoğlu tarafından H. Korkut'a *Halk Edebiyatında Ağıtlar* ismiyle yaptırılmıştır. Tezdeki ağıt metinleri, "yazma" ve "matbu" eserlerden alınmıştır: Fatih Millet Kütüphanesi'ndeki 789 numaralı el yazması mecmuasından 4 ağıt, teze alınmıştır. Matbu eserlerin başında ise, K. S. Göğceli'nin *Ağıtlar* adlı kitabı gelmektedir. Tezdeki ağıt metinleri: "1. Büyükler için Yazılan Ağıtlar (Padişah, şehzade, büyük kumandınlar için), 2. Erkekler İçin Yakılan Ağıtlar, 3. Evli Erkekler İçin, 4. Nişanlı Erkekler İçin, 5. Şehitler İçin, 6. Kadınlar İçin, 7. Nişanlı Kız ve Gelinler için, 8. Çocuklar için, 9. Büyük Felaketler İçin" şeklinde bir tasnife tabi tutulmuştur. Tezdeki 51 sayfalık "İnceleme" kısmında bu metinler teferruatlı olarak incelenmiştir.

M. Bali'nin 1974 yılında hazırladığı *Ağıtlar Üzerinde Bir Araştırma*, halen Türkiye'de akademik hüviyetteki (Doçentlik tezi) ilk çalışma ünvanını korumaktadır. Eserde, "Anadolu ağıtlarının şiir değeri üzerinde Halk edebiyatı bakımından bir araştırma" hedeflenmiş (s.6); bunun gerçekleştirilmesi için, "yazılı" ve "sözlü" kaynaklar taranarak, "sağlam, güvenilir ve tam" anonim ağıtlar tesbit edilerek yazıya geçirilmiştir. Tezde, bu çeşitten 111 ağıt metni bulunmaktadır. Eserde, metinlerin alındığı kaynaklar ile –varsa- kaynak şahıslara ait bilgiler de mevcuttur. Eserin "Giriş"i dışındaki 5 bölümü sırasıyla şöyledir: "I. Türklerde Yuğ Merasimi ve Ağıt Geleneği, II. Dış Türklerde Devam Eden Ağıt Geleneği, III. Anadolu Ağıtları ve Ağıt Metinleri, IV. Ağıtların İncelenmesi, V. Ek Metinler". Toplam 22 sayfalık "Ağıtların İncelenmesi" bölümünde, tesbit edilen anonim ağıtlar, dış yapı ve muhtevaları bakımından incelenmiştir. "Anonim Ağıtlarda Muhteva" başlığı altında, ağıtlarda yer alan "hadiseler", "şahıslar", "ölüm şekli, yer ve zamanı", "ağıtların inanç temeli", "gelenek ve görenekler", "tabiatüstü göçler", "dini unsurlar, din adamları", "doktor", "çevre", "eşya" ve "hayvanlar gibi hususlar değerlendirilmiştir. "Ek Metinler"

kısmında da “saz şairlerinde ve halk hikâyelerinde” bulunan ağıt metinleri verilmiştir. Eser, ağıtlar hakkında ülkemizde yapılmış ilk akademik çalışma (Doçentlik tezi) olması sebebiyle önemlidir.

Prof. Dr. B. Seyidoğlu’nun yaptırdığı F. Kumru’ya ait *Kayseri İli Pınarbaşı İlçesi Afşar Yöreleri Ağızlarından Ağıt Derlemeleri* isimli mezuniyet tezi, yöredeki ağıt töreninin tafsilatlı olarak verilmesi ile ağıt metinlerinin hikâyesi ve kaynak şahıslara ait derleme bilgilerinin mevcudiyeti bakımlarından dikkate değer bir çalışmadır. Tezdeki 40 ağıt metni, “A. Bitkiler ve Tabiat, B. Hayvanlar, C. İnsanlar” hakkında söylenen ağıtlar olmak üzere üçlü bir tasnife tabi tutulmuştur.

Ağıtlarla ilgili görebilen en eski tarihli makale, M. F. Köprülü’nün “Türk Edebiyatının Menşe’i” isimli makalesidir. Bu makalede, eski Türklerdeki “yug merasimi” ve bunun tarihi vesikalardaki yer alış şekilleri; “mersiye/sagu” nev’inin özellikleri, ilk örnekleri ve bunların tahlili üzerinde durulmuştur. Köpürlü’nün aynı meseleleri biraz daha teferruatlı olarak “Bizde Mersiye ve Mersiyeciler” isimli makalesinde işlediği görülmektedir.

H. Zübeyir (Koşay)’ın “Avşar Türk Ağıtlarına Dair” isimli makalesi, tespit edebildiğimiz “anonim ağıtlar”ı değerlendiren ilk yazardır. Bu makalede, Avşarlardaki “ağıt merasimi” anlatıldıktan sonra, Kayseri yöresine ait 9 ağıt hikayeleriyle verilmiştir.

İ. Başgöz, “Ağıtlar Üzerine” isimli makalesinde, Sivas-Gemerek’ten tesbit edilen “ağıt hadisesi”nden hareketle, ağıtların mahiyeti ile doğuş ve yayılışları üzerinde durmuştur.

A. A. Saygun, “Ağıtlar ve Sembol: Ölüyü Yaşatan Sanat” adı yazısında, ağıt-musiki münasebeti ile, bu törenlerde yapılanların “psikolojik izah”ı üzerinde

durmaktadır. Ayrıca makalede "Mevlid törenleri"nde ağıt unsurlarının araştırılmış olması oldukça dikkat çekicidir.

İ. Başgöz, 1956'da neşredilen "Düğün Türküleri mi Ağıt mı?" isimli makalesinde, "düğün türküleri"nin ağıtlar içerisinde mütalaa edilmesi lüzumunu belirtmektedir.

E. Kamil'in "Türk Halk Edebiyatı ve Geleneğinde Ağıt" isimli yazısında, özellikle "ağıtlarda incelenecek konular"a ait teklifler dikkat çekicidir. Yazar makalesinde, ağıtların tasnifine ait tekliflerini de sıralamaktadır.

P. N. Boratav, "Anadolu Ağıtlarının Türlü Nakışları ve Yakınışları Üzerine" adlı makalesinde, "ecelsiz ölenler"in ve "ölmeden mezara konulanlar"ın acılarını, ağıtlardan rastgele seçilmiş metinler yardımıyla incelemiştir. Yazıda; ağıt töreni, metinlerin şekil ve söyleyiş özellikleri, ağıtların türkü ve ninni olarak söylenmesi ve bu geleneğin Cumhuriyet dönemindeki aksileri incelenmiştir.

Anadolu'da yaşayan Bektaşi ve Alevilerin "matem adetleri" ile ilgili iki hacimli makaleden de son olarak söz etmeden geçemeyeceğiz.

5.4. Irak-Erbil Yöresi Ağıtlarından Örnekler

Anne, baba, eş, kız kardeş, erkek kardeş, yakın arkadaş veya dost öldüğü zaman söylenen ağıtlar şöyledir:

Ağıt -1

Öz nenem

Karnı doldu köz nenem

(Vallah) el yığlar, yalan yığlar

Koy yığlasın öz nenem (K.K.6).

Ağıt -2

Kız yanım, nene yanım nene

Yastuğum yanım nene

(Vallah) diz getir başım koyum

Koy çıhsıncanım nene (K.K.6).

Ağıt -3

Sen gideli yoldu il oldı

Kuru bağlar kül oldı

Kız vala men seni diye diye

Ağ cigerim kül oldı (K.K.10).

Ağıt -4

Gedisen alem apar

Alüvde kelem apar

(Valla) gedisen bı azizler yanına

Mennen çoh selam apar (K.K.6).

Ağıt -5

Getme getme göreyim

Getme kadav alayım

Bahım niş bele maalül düşüpsen

Gelim ellerüvden öpeyim

Gelim gözlerüvden öpeyim (K.K.13).

Ağıt -6

Kanatlansın

Vur hançer kan atlansın

İzrail alma canımı

Yavrum var kanatlansın (Asafi, 2012, s. 151).

Ağıt -7

Kabristan bir kent olur

Ora giden bend olur

(Valla) bu gelinler bu kürekenler

Bu bayaz dasmalar

Hamsı birbirine bend olur (K.K.12).

Ağıt -8

Kabristan yolu düzdü

Gece mene gündüzdü

(Valla) açma yaram ağzını

Yaralarımın acısı acizdi (K.K.6).

Ağıt -9

Kardaş deme can gider

Akıl baştan yan gider

Nahsı dese babamın nazdar oğlu

Sümücüm yan yan gider (K.K.14).

Ağıt -10

Seherden seda geldi

Zulmu çok dada geldi

Düşsün menim canıma

Sana ne kada geldi (K.K.6).

Ağıt -11

Havada yuldız gördüm

Yuldızı ne düz gördüm

(Valla)dirhemüv bin keseye

Ölümü ucuz gördüm (K.K.6).

Ağıt -12

Birdeneler

Bir sümbül bir deneler

Senüv hak sahlasın

Ölmesin bir deneler (K.K.13).

Ağıt -13 (Hac Bekir)

Köynegim gök ederem

Ardını ög ederem

(Valla) Hac Bekir birde konağım olsav

Vulan birde bu yevim avadan etsev

Ruhumde yer ederem

Gözümde yer ederem (K.K.6).

Ağıt -14

Gözleri kaldı mının

Navkadı daldı mının

Mını silediler seleşmez

Dili de laldı mının (K.K.6).

Ağıt -15

Bacının bacısı var

Karnında sancısı var

İki bacı bir yerde oturanda

Ne issı meclisi var (K.K.12)

Ağıt -16

Oyağam yatmamışam oyağam

Alem şirin yuhuda

Men senüvnala nalavçın oyağam

Men senüv derdüvçın oyağam (K.K.6).

Ağıt -17

Ğeribem ne gezisen

Nağada mektüp yazısan

Nene senüv aslüv Erbil'lidir

Ğurbette ne gezisen

Kız nene cantam aldım elime

Heviyyem elimdedir cantam kolumdadı

Nene o yan bu yan gezirem

Mennen sorullar sen Irak'lısan

Sen haralısan? (K.K.6).

Ağıt -18

Havayı gelir

Bulut havayı gelir

Ay cemal rüstem bilek

Bahah nevhayı gelir (Asafi, 2012, s.148).

Ağıt -19

Neye gülüm

Neyim var neye gülüm

Koy gülsün gevli şadlar

Bilmem men neye gülüm (Asafi, 2012, s. 148).

Ağıt -20

Orda buluthana var

Lali yakuthana var

Elüvde çırah apar

Orda zulmbathana var (Asafi, 2012, s. 148).

Ağıt -21

Okımı yay edipsen

Hayatım ay edipsen

Ogünnen sen gideli

Hoş günüm vay edipsen (Asafi, 2012, s. 148).

Ağıt -22

Ağasız

Hizmetkar biz ağasız

Ölürse kullar ölsün

Kul kalmasın ağasız (Asafi, 2012, s. 149).

Ağıt -23

Havadan olar

Bulut havadan olar

Kapı çal gir içeri

Yevim avadan olur (Asafi, 2012, s. 149).

Ağıt -24

Getme getme göreyim

Getme kadav alayım

Ge otu bir meclis koy

Gelim gevlü alayım (Asafi, 2012, s. 149).

Ağıt -25

Yara yeri

Sızıldar yara yeri

Özü göç etti getti

Koydı yüz yara yeri (Asafi, 2012, s. 149).

Ağıt -26

Ne suçum var

Ne günah ne suçum var

Dağıtma yevim felek

Ge bahah ne suçum var (Asafi, 2012, s. 150).

Ağıt -27

Akşam oldu vay gene

Yüküm düştü tay gene

Yevliler yeve gider

Yevsizlere vay gene (Asafi, 2012, s. 150).

Ağıt -28

Babav yevi yolumdu

Kanadımdı kolumdu

Nenemi melül gördüm

Yevde mene ölümdü (Asafi, 2012, s. 150).

Ağıt -29

Gederem babam yevne

Yalla gevlim sevine

İtirmişem tapmıram

Düşüp zulmbat yevine (Asafi, 2012, s. 150).

Ağıt -30

Babam yevi soldadı

Sağda degi soldadı

İtirmişem tapmıram

Bilmem hahsı koldadı (Asafi, 2012, s. 151).

Ağıt -31

Aykardaşım

Kaşları yay kardaşım

Ne gavur ne müsülman

Demesin ay kardaşım (Asafi, 2012, s. 151).

Ağıt -32

Musalla yol olaydı

Etrafı göl olaydı

Mennen senüv aravda

Bir ince yol olaydı (Asafi, 2012, s. 151).

Ağıt -33

Çağırram bacı bacı

Cevap verdi ne acı

Mennen senüv aravda

Kırılıp selb ağacı (Asafi, 2012, s. 152).

Ağıt -34

Bacımın bacısı var

Karnımda acısı var

İki bacı bir yerde olanda

Ne issı meclisi var (Asafi, 2012, s. 152).

Ağıt -35

Yetimi şahta vurar

Ne yaman vaktta vurar

Yetimi felek vurup

Utanmaz hahta vurar (Asafi, 2012, s. 152).

Ağıt -36

Bağudankora derdim

Mev deldim kora derdim

Derdime çare yohtı

Apardı gora derdim (Asafi, 2012, s. 152).

Ağıt -37

Derde razı

Kim olur derde razı

Alem bir derde doymaz

Oldım yüz derde razı (Asafi, 2012, s. 153).

Ağıt -38

Yüz yerden

Yaram sızlar yüz yerden

Senssiz yaram sağ almaz

Tabib gelse yüz yerden (Asafi, 2012, s. 153).

Ağıt -39

Üzümkara

Mev yeşil üzüm kara

Gedirem hak yoluna

Elli boş üzüm kara (Asafi, 2012, s. 153).

Ağıt -40

Kara gün

Vursa erir kara gün

Dağlar yanar kül olur

Birgün görse kara gün (Asafi, 2012, s. 155).

Ağıt -41(Selahettin Şeyh Mustafa)

Selahettin mateminiz beni verane saldırdı

Ateşiniz, farketiniz beni hicrana saldırdı

Ne şüm bir hadiseymiş ne şüm bir baht ve talihtir

Cigerler yandırıp ahbabları bir yana saldırdı

Zemin yandı zaman yandı felek yandı mülk yandı

Erbil'i sarsar şu hazininiz ahzana saldırdı

Hasretinle dembedem ta rozi mahşar kan ağlarım

Sili sur şekim beni ğark eden Amman'a saldırdı

Yarab ne büyük müsibet idi bu kanlı hadise

Biçare (Fuat)'ın kalbin meger asman saldırdı. (Mustafa, 2009, s. 19).

Ağıt -42 (Adnan Terzi Ağıdı)

Ölüm herşeyden yakın, sanma dostum uzaktır

Naciz yaşam insana iki kısa duraktır

Alırız yaşamaktan belki çok bir istegi

Ancak son istegimiz şayet kara topraktır (Hasret, 2003, s. 34).

Ağıt -43

Adnan Ağıdı

Hoyratlarla inleyip, ağlasam da ne yarar

Bana çok gördü ecel (Adnan)’ı mı tez buldu

Yas tutsam, kara giysem bundan ne çıkar bilmem

Ancak çok yazık derim en aziz dostum öldü (Hasret, 2003, s. 37).

Ağıt -44

Apardılar külümü

Neylediler zulumu

Ne koydular şad olum

Ne kestiler dilimi (Neriman, 2001, s. 14).

Ağıt -45

Aşina felek

Didem yaşına felek

Akibet kuş kondurur

Kabrim daşına felek (Neriman, 2001, s. 14).

Ağıt -46

Bağçamız inci tutar

İnci birinci tutar

Yoldaşlaruv görendem

Meni bir sancı tutar (Neriman, 2001, s. 14).

Ağıt -47

Balavay

Bal yemedim balavay

Çöp yığdım yuva yaptım

Uçurtmadan balavay (Neriman, 2001, s. 14).

Ağıt -48

Şamal ağıdı (Ölüm)

Gönlüm Şamal'sız gülmez

Ahduv payman vermişem

O başka alemdeyken

Resmine can vermişem

Gece gündüz ağlarım

Dönmeyen seferine

Gözümün yaşı bitti

Yerine kan vermişem

Ne suçum var felek

Sen aldın tek dostum

Gel insaf ett ruhum al

Ona kurban vermişem (Erbil, 1988, s. 2).

Ağıt -49 (Sarhang)

Anne,bu ağıtı araba kazasında kaybettiği oğlu için yakmıştır:

Susuzdı veran hasa

Şerbatuv koyduk kasa

Ölüm haberuv aldık

Erbil'im battı yasa

Sen getüv gülsüz kaldım

Konuşmaz dilsiz kaldım

Sardı gözüm bir duman

Yol itip yolsız kaldım

Bilde varvara kurban

Turempeluv dönende

Basan havara kurban
Can istedüv can dedim
Harap yoldan yan dedim
Başuv dizim üstünde
Ah diyendev can dedim
Hayat ne hoş geçirtdi
Gevil kuşun uçurtdı
Ölüm haberüv bize
Acı şerbet içirtdi
Ğemüv uçurtdı meni
Yazda kudurtdı meni
Yolcular arasında
Birden durutdı meni
Çağırdım ağam ağam
Bu dunyada konağam
Kıyamt haşır olunca
Ğemi bitmez bir dağam
Yorğun oldu baş oğlum
Gözüm töktı yaş oğlum
Haberüv daşa dedim
Dile geldi daş oğlum
Gözümnen kan ağlatuv
Can cigerim dağlatuv
Gözü kör olsun felek
Toy ölüme bağlatuv

Getti evvel güldiğim

Keyf sefalı oldiğim

Sen bizden ayrılanı

Onudmışam bildiğim

Cenazav dura dura

Gedisen işte göre

Şerbetuvı payladığ

Sinemsiz vura vura

Felek oyunu kurdı

Ğem kavanını vurdı

Men yandım men bilirem

Ayrılmağuv ne zordı

Zalım yamansın felek

Kan içen cansın felek

Bizi yaman dağladuv

Cigeruv yansın felek

Daliyuv olsın felek

Burdan kavulsın felek

Yanasan bir ataşına

Külü savrulsun felek

Resmüvü koklaram men

Nefsimi toklaram men

Sensiz yemeğ üstünde

Cigerim ohlaram men

Topraklığ daşa düşti

Balalar başa düşti

Ağladım göz kuruydı

Kan geldi yaşa düşti

Sen gettüv tez dönesen

Güllü bağa konasan

Bir mum kimin alıştuv

Çok hayıftı sönesen

Cigerim paralandı

Gevlimde yaralandı

Al, yeşil girişlerim

Sen getüv karalandı (Erbil, 1988, s. 11-15).

Ağıt -50

Gidersev meni apar

Yoksa kıyamet kopar

Ensevde gözüm yaşı

Ensevde seller kopar (K.K. 10).

Ağıt:50 Balık sudan yan geçer

Açma yaram kan geçer

Fakir tabib neynesin

Ecel gelip can gider (K.K. 10).

6. NİNNİLERİN ÖZELLİKLERİ VE ERBİL YÖRESİ NİNNİLERİ

6.1. Ninni Kavramı ve Tanımları

Ninni kelimesinin Türkçede ne zaman ve nasıl ortaya çıktığına dair elimizde net bir bilgi yoktur. Tahmini olarak 16. yüzyıl civarında girdiğini düşünmek mümkündür (Çelebioğlu, 1995, s. 11). Divanü Lügati't- Türk'te ninni kelimesinin karşılığı olarak "balu balu" tabiri geçmektedir (Atalay, 1941, s. 232). Bu durumdan ötürü diğer Türk lehçeleri de dikkate alınınca ninni veya nen kelimesinin XI. yüzyılından sonraları teşekkül ettiği ya da dilimize girdiği düşünülmektedir (Çelebioğlu, 1995, s. 11).

Azeri Türkçesinde "laylay"; Çağatay Türkçesinde "elle"; Çuvaşçada "nenne"; Kazak Türkçesinde "eldiy"; Kırım Türkçesinde "ayya(nanıy)"; Yeni Uygur Türkçesinde "alley" gibi kelimelerle ifade edilen bu terim, Irak Türkmenlerinde ise "leyle, leylev, leyley"şeklinde adlandırılmaktadır. Irak Türkmenlerinin diline Farsça konuşma dilindeki şekliyle (lâlâî veya laylay) geçmiş olabileceği muhtemeldir. Bu konuda Amil Çelebioğlu şunları söylemiştir:

Farsça konuşma dilinde lâlâî veya laylay olan bu lafız, edebi dilde nânû, nanû şeklindedir. Her halde birinci kelime laylaya, dadıya âit mânâsına lala ile nisbet i'sinden meydana gelmiş, ikincisi de bundan hâsıl olmuştur. Ayrıca nânû'dan tahrif edilmiş nini(neni?) ile de karşılaştırmak mümkündür. Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Kars, Erzurum civarında da ninniyle beraber daha çok "laylay" kelimesi kullanılmaktadır. Urduca'da ise ninniye "lori" denilmektedir.(Çelebioğlu,1995, s. 12).

Anonim halk edebiyatı türlerinden biri de ninnidir. Ninniler, çoçukların duyduğu ilk halk şiiri ve müziğidir. Annelerin sevgi dolu içten sözlerle söylediği ninniler, çocukların psikolojik gelişiminde önemli rol oynar (Sadettin, 2009, s. 18).

Ninni tanımları, şekil özellikleri olan mısra sayısı, hece ölçüsü, kafiye düzeni ve ritmi ya da kültürel ögeleri dikkate alınarak yapılabilir.Yazılı kaynaklardaki mevcut ninni tanımları, bir bebeği uyutmak amaçlı olması veya bebeğin yaşı, ninninin ezgisi ve ninnilerin şekliyle ilgili bilgilerin ya hep beraber ya da ayrı ayrı ele alınması şeklindedir (Uğurlu, 2012, s. 33).

Ninni, Irak Türkmenlerin konuşma dilinde bazı yerlerde "leyle" ve bazı yerlerde ise "layla" denilir. Erbil yöresi Türkmenlerin dilinde, "layla" şeklinde ifade edilmektedir. Ninniler (laylalar) Irak Türkmenlerinin halk edebiyatında önemli bir yer tutar, manzum halk edebiyatının çok önemli bir türüdür.

Çocuğu uyutmak amacıyla söylenen ninniler (laylalar), şekilce maniyi andırır; ancak mani ile arasında tek bir farkı vardır. Ninniler (laylalar), annelere has bir ezgile terenüm edilir, beşiğin sallanmasıyla ninninin (layla) havası arasında çok yakın bir bağlantı vardır. Ninni (layla), terenüm edilirken bir ara nağme vazifesi gören "layla balam layla, layla azizim layla" deyimi sık sık kullanılır. Irak Türkmenleri arasında türkü, mani (hoyrat) ve bilmeceye nispetle ninni (layla) pek azdır (Küzeci, 2009, s. 34).

Türküleri kapsayan sınıflandırmalarda, "ağıt" gibi "türkü" içerisinde gösterilen ve çoğunlukla "ninni yavrum ninni" ifadesiyle başlayan ninniler, anaların çocuklarını sakinleştirmek ve uyutmak amacıyla söyledikleri ezgili manzumelerdir. Ninnilerdeki ezgi; sakinleştirici, gevşetici ve uyku getirici bir ezgidir. Ninni söyleyen kadın ya hazır şiir örneklerinden istifade eder ya da doğaçlama yoluna başvurur. Ninnilerde, kadınların kendilerini ve çocuklarını üzen durumlardan da serzenişte

bulunduklarına rastlanmaktadır. Bu yönü ninnileri, belli bir ölçüde ağıtlara yaklaştırmaktadır. İçlerinde övgü sözlerine yer vermeleri ya da baştan sona övgü niteliğinde olmaları onları, ayrıca "alkış"lara da yakınlaştırmaktadır (Oğuz vd., 2011, s. 247-248).

Kaşgarlı'nın *"Divanü Lügati't-Türk"*ünde "balu balu" adı verilen "ninni"ye diğer Türk bölgelerinde "layla", "laylay", "sengildek yırı", "elle", "elley", "nene", "besik cırı", "aldey,-aldey", "ayya", "hüvdi" gibi isimler verilmektedir (Oğuz vd., 2011, s. 248).

6.2. Ninnilerin Konu, Yapı ve İşlev Özellikleri

Anonim ninnilerin çoğu yedi hecelidir ve mani tipinde kafiyelenmiştir; fakat daha çok aşıklar tarafından söylenmiş olan ve yapı bakımından anonim olanlara nazaran çok daha sağlam olan sekiz ve on bir heceli ninnilerde sık sık hece kusurları görülmektedir. (Oğuz vd., 2011, s. 248). Ninniler;dize yapılarına göre ikilik, üçlük, dörtlük biçiminde ninniler; bentlerden meydana gelen ninniler ve beşten on sekiz dizeye kadar uzayabilen ninniler olarak sınıflandırılabilir (Oğuz vd., 2011, s. 248).

Ninnilerde çok farklı konulardan söz edilebilmektedir. Nitekim, Türkiye sahası ninnileri üzerinde çalışan Amil Çelebioğlu, ninnleri ele aldıkları konulara göre şu şekilde sınıflandırmıştır:

A. Dini, kutsi ve fikri mahiyette ninniler,
B. Efsane ve ağıt türünden ninniler,
C. Dilek ve temenni mahiyetinde ninniler,
D. Sevgi ve alaka ifade eden ninniler,
E. Övgü ve yergi mahiyetinde ninniler,
F. Şikayet ve teessür ifade eden ninniler,
G. Ayrılık ve gurbet ifade eden ninniler,

H. Va’d mahiyetinde ninniler,

İ. Tehdit ve korkutma mahiyetinde ninniler (Oğuz vd., 2011, s. 248).

Doğan Kaya, Çelebioğlu’nun 9 maddelik bu sınıflandırmasını 19’a çıkarmış, hece ve dize sayısını esas alarak yapılarına, diğer özelliklerine bakarak da konularına, söylenen kişilere, söylenme zamanına ve ortamına göre yeniden sınıflandırmıştır (Oğuz vd., 2011, s. 248).

6.3. Irak Türkmenlerinin Ninnileri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de ninni üzerine yapılan ilmi çalışmalardan ilki, 1925 yılında yayınlanmış olan Macar âlimi Ignacz Kunos’un *Halk Edebiyatı Numuneleri, Türkçe Ninniler* adlı eseridir. Eserin Ön sözünde yazar “Otuz beş seneden beri İstanbul ve Anadolu’da topladığım milli Türk ninnileri Türk gençlerine takdim ediyorum. Avrupa’da bu gibi şeyler gençlerin vazifesidir. Binaenaleyh Türk gençleri der bu vazifeyi idrak ederek toplayabildiğim halk numunelerini itmam etmelerine temenni ederim” (Kunos, 1925, s. 8) diyerek 35 yıllık derleme çalışmasının sonucu yayımladığını belirtir. Eserin bizim için önemi, bilinen ilk ninni külliyatı olmasıdır. Yazar, eserinde ninni tanımının yanı sıra ninnin nasıl söylediğini, ninni söylemeye ne zaman başlanacağını, kaç yaşına kadar (ki bu bilgi daha sonra yapılmış ninni yayınlarında orijinal haliyle kullanılmıştır) ve nasıl bir ses tonuyla söyleyeceğini belirtir. Kunos eserinde, ninni dışında halk kültürüne ait ve bizde bu konunun ilk yazılı malzemelerinden sayılabilecek doğum ve lohusalık hakkında bazı geleneksel uygulamalarla ilgili bilgilere de yer vermiştir. Eserde, 107 adet ninni metni mevcuttur.

Enver Behnan Şapoloy (1938), genel olarak Kunos’un eserinin eleştirisi üzerine bina ettiği çalışmasında, yeni bir ninni tanımı yapması, ninnin diğer dillerindeki karşılığını vermesi, ninnin bir folklor olarak önemini belirtmesi, ninni

derlemesinde dikkat edilmesi gereken hususları ele alması ve anket usulünden bahsetmesiyle ninninin halkbilimi kadrosuna dahil edilmesi hususunda bir adım almış olur. Eserde, ninnlerin özellikleri ile ninni derleme sırasında dikkat edilmesi gereken hususlar da ifade edilmiştir. Şapolo, eserinin ön sözünde "Anadolu'nun muhtelif vilayet, kaza ve köylerini dolaştım. Birçok notlar aldım. Şimdi onları sırası geldikçe neşredeceğim… İlk defa halk ninnlerini burada neşrediyorum. Halk ninnleri bu kadar değildir. Daha binlercesi vardır. Fakat ben bu kadar bulabildim…" demiştir. Bu ifade, eserde yer alan ninnlerin derleme ürünü olduğunu göstermektedir. Yazar "Ninni Toplamada Usul" başlığı altında nelerin derlenmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Türk halk ninnlerindeki incelik ve şiiriyet, başka milletlerde azdır. Ninniler Türk kadınlarının şiire istidatlarına en güzel birer misaldır. Türk kadınları tarafından uydurulmuş bu ninnler içinde, edebiyat tarihimizde yer alacak kadar güzelleri vardır. Bunun için ninnler, halk edebiyatı noktasında ehmiyeti haizdiri" (Şapolo, 1938, s. 40) ifadesiyle ninnlerin edebiyat açısından önemini dikkate çekmiştir. Eserin yazıldığı zaman, göz önünde bulundurulduğunda halkbilimine ait ürünlerin önemine binaen söyleyenler bu bilime dikkati çekmesi bakımından önemlidir. Şapolo eserin "Beşik Alayı"başlığı altında verdiği bilgilerde "Ninni Selçukîler zamanında Anadolu'da mevcuttu" demiş ancak bu konuda ayrıntılı bilgi verilmiştir. Eserinde bebekle ilgili geleneksel bilgileri sıralarken ara ara "Annenin ninnileri de üç yaşına kadar devam eder."diyen yazar, aslında bir ninni yazısı yazmış olduğunun farkındadır; ancak geleneksel koulardan bahsetmekten kendini almamış ve konudan uzaklaşmamak için bir bağlama cümlesi kullanmak zorunda kalmıştır. Yazar, ninnin anonim bir halk edebiyatı türü olduğunu, çocuklar için yazıldığını, şifahi bir ürün olarak her millette bulunduğunu ifade ederken ninnin ayrı bir çalışma konusu

sayılmasına ve asıl metinlerin yazılı olanlardan ayırt edilmesine de dikkat çeker (Şapolo, 1938, s. 40).

Nasıh Güngör'ün (1944), Kastamonu ve civarından bizzat derlediğini ifade ettiği ninnlerden oluşan eserinde, 268 ninni metni vardır. Ayrıca ninni metinleri dışında yer alan ürünlerin (ki bunlar şiirler, şarkılar, türküler, ilahiler başlığıyla verilmiştir) bebeği uyutma esnasında annenin ninni yaratmada zorlandığı zaman ninni yerine söyleyiverdiği diğer sözlü kültür ürünlerini de göstermesi bakımından önemlidir. Yazar "Çünkü her Türk annesi ninni söylemekten usanınca tekerleme, şiir türkü veya ilahi okumak suretiyle yeknasak bir şekilde terennüme dayanamadığını göstermektedir" (Güngör, 1944, s. 7) diyerek bunu açıkça ifade eder. Kitapta ninnler iki kısımda ele alınır. Eser, *Taş Bebek Efsanesi* ve bu efsaneye ait ninni metinlerinin yanında *Müteferrik Ninniler* başlığı ile ninni metinlerini de ihtiva eder. Çalışmada diğerlerinden farklı olarak ninnin tanımı şekil özellikleri esas alınarak yapılmıştır. Dolaysıyla ninnlerin özellikleri de şekli merkeze alınarak sıralanmıştır. Eserde ninnlerin sadece çocuğu ele almadığına; Tanrı, peygember gibi kavramlara, aile hayatına, geçim dertlerine, kaynanaya, kaynataya, ayrılıklara göndermeler yağıldığına ve kaderden şikayet edildiğine dikkat çekerek ninnilerin konularındaki sınırsızlığı dile getirmiştir.

Ninnilerle ilgili müstakil olarak yayınlanmış diğer eser, *Mehmet Şenkaya* ve *M. Saadettin Aygen*'e (1980) aittir. Afyon'da söylenen ninnlerin ele alındığı eserin girişinde, önceki eserlerde (özellikle Şapolo) yer alan bilgiler tekrarlandıktan sonra ninni metinlerine geçilmiştir. Eser; yer yer anne, bebek ve beşik figürleriyle resimlendirilmiştir.

Türkiye'de ninni konusunda yapılan en kapsamlı çalışmada (Çelebioğlu 1982) şair ve bestekârının annelerimiz olduğu söylenen ninnler, "müzik ve tahayyül

âlemine açılan ilk kapı" olarak tavsif edilmiştir. Çelebioğlu'nun eserinde yazılı kaynaklarda ve arşivlerde yer alan ninni metinleri (2876 adet Anadolu sahası ve 213 adet diğer Türk topluluklarına ait ninni metni) toplanmıştır. Bunun yanı sıra eserde ninni kelimesine dair tespitler ile ninnin şekil, ifade ve üslup, muhteva özellikleri yer almaktadır. Eserde ayrıca Arap, İran, Almanya, Arnavut, Ermeni, Flemenk, İngiliz, Gal, İrlanda, İskoç, İsviçre, Japon, Kore, Rus, şili ve Yugoslav ninni örneklerinin yanı sıra cönklerden alınmış eski yazı dört ninni metni yer alır. Eserin sonunda sekiz adet "taş bebek" ninnisine ait nota metni, on üç adet halk müziği formunda notaya alınmış ninni metni, yedi adet Türk sanat müziği formunda notaya alınmış ninni metni, sekiz adet klasik müzik formunda notaya alınmış ninni metni, yirmi iki adet dünya ninnilerine ait notaya alınmış ninni metni ve altı adet de okullarda müzik eğitiminde kullanılmak üzere notaya alınmış ninni metni vardır. Bütün bu özellikleriyle eser, ninniyle ilgili her konuya dikkat çekmesi bakımından halen bir müracaat kitabı olma özelliğini korunmaktadır.

"Aile Araştırmaları Kurumu" adında çıkarılan popüler nitelikli kitapta (Şirin 1990), ninni metinlerinin yanı sıra "ninni şiirleri" başlığı altında şairler tarafından yazılmış anonim ninnilerden ilham alınarak yazılan şiirler de yer almıştır.

Dursun Ali Emir (1992) tarafından hazırlanan eserde daha çok Bayburt'tan, kısmen de yurdun değişik bölgelerden öğrencilerin derledikleri ninnler bulunmaktadır. Kitabın giriş kısmında toplanan malzemenin ninniden başka sevmelik ve okşamalıklardan oluştuğu belirtilmiştir. Kitaba göre sevmelik çocuğu severken söylenen; okşamalık da bebeğe hafif hafif dokunurken söylenen sözlerdir. Okşamalık adı altında verilen metinler, büyüklerin bebek veya çocuklarla karşılıklı olarak oynadıkları oyunların tarifi ve oyun sözlerinden (bibip, bire biren, ce oyunları gibi) ibarettir. Eserde metinler, bu üç başlık ile alfabetik olarak sıralanmıştır. Ayrıca giriş

kısmında bir ninni tanımıyla birlikte bazı şekil ve muhteva bilgileri de verilmiştir. Bol resimli olan eserde; 269 ninni metni, 81 sevmelik metni, 45 okşamalık metni yer almaktadır. Esrin sonunda kaynak kişilerle ilgili bir liste bulunmaktadır. Ancak metinlerin hangi kaynak kişilerden alındığına dair bilgi noksandır.

Ali İhsan Beyhan'ın (2006) mani, ninni ve ağıtlarla ilgili derlemelere yer verdiği kitabında, öğrencileri tarafından derlenen ve kendi ailesinden bizzat derlediğini belirten ninni metinleri bulunmaktadır. Ayrıca eserde yazarın deyimiyle "Niğde Yörükleri arasında geçen 'bebek' olayı üzerine söylenmiş bir ninni", "Boş Beşik Akkuş" öyküsünden esinlenerek söylenen bir ninni ve "Taş Bebek" ağıtının hikâyesi ve hikâyenin ninni metni yer almaktadır. Buna benzer bir diğer çalışma da (Oğuz, Ağır, Çakır 2007) Çorum'dan derlenen sözlü ürünler arasında ninnlere yer verilmiştir.

Eyüp Akman (2007), Taş Bebek efsanesi üzerine yaptığı karşılaştırılmalı çalışmasında Nasıh Güngör'ün yayınladığı ninnlere kendi derlediklerini de ekleyek 335 ninni metnine yer vermiştir. Çalışma ninni tarifleri, yapılarına göre ninnler, söyleme zamanı ve ortamına göre ninnler, ninnlerin yapısal özellikleri, diğer türlerle ilişkisi ve ninnlerin önemi alt başlıklarıyla bir inceleme bölümünden sonra ninni metinleriyle devam etmiştir. İkinci bölümde "Taş Bebek Efsaneleri" incelenmiştir. Eser "İngilizce Ninnilerle" başlıklı Hüseyin Özbek tarafından yazılmış bir yazı ile son bulur.

Suat Ungan'ın (2009) ninninin çocuğun dil öğrenimi ve müzik anlayışına etkisi üzerinde durduğu çalışmasında, Türk ve Dünya ninnilerinden örnek metinler de yer almaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından eğitimin kültür aktarımı yönünü desteklemek amacıyla tavsiye edilmiş kitaplardan olan *100 Temel Eser Servisi*'nden

çıkan, genel bir ifadeyle “Türk Ninnlerden Seçmeler” kitapları uzun vadede kazandıracağı kültürel birikim açısından dikkate değer çalışmalardır. Bu kitapta, her yaşta insana hitap edebilmesi ve geniş bir kitleye ulaşabilmesi nedeniyle kültüre ait unsurların yayılmasına katkı sağlanmaktadır.

Sabri Koz (2005), çeşitli kaynaklardan derlediği ninni metinlerini bir yıl için her bir güne dağıtarak hazırladığı popüler nitelikli çalışmasına bir de ninni CD’si eklemiştir. Bu çalışma, sözlü kültür ürünlerinin yeni nesille artık yazılı ve elektronik kültür ortamında buluşacağı işaretini vermektedir.

Ninnileri “köy ve şehir hayatımızda canlı olarak yaşayan-arada bir erkeklerin de söylediği- ninniler, maddî ve manevî kültür mirasımızı sinesinde muhafaza eden lirik mahsuller” şeklinde niteleyen *Şükrü Elçin*’in (1981) eserinde Anadolu’dan ve Türk dünyasından ninni metinleri yer almaktadır.

Doğan Kaya (1999), ninni hakkında genel bir bilgi verdikten sonra ninnileri yapılarına (hece, mısra ve konu), söylenilen kişilere, söyleme zamanına ve ortamına göre tasnif etmiştir. Çalışmada ninnilerin özellikleri; anonim olmayan ninnilerin mani, ağıt, tekerleme, türkü, ilahi, efsane ve halk hikayesi ile olan ilgisinden bahsedilmiştir. Eserde Azerbaycan, Batı Trakya, Bulgaristan, Gagauz, Irak Türkmenleri, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmenistan, Uygur, Yugoslavya ninnilerinin şekil özelliklerinden kısaca bahsedilip örnek ninni metinleri de verilmiştir.

Türkülerin bize beşikteyken arkadaşlık ettiğini söyleyen İlhan Başgöz’ün (2008) türküler üzerinde yazdığı kitabında, Çelebioğlu’nun çalışmasından alınan ninni metinlerinden hareketle anne-çocuk, meslek ve akrabalık üzerine değerlendirmeler buludurmaktadır.

Halkbilimi ile ilgili kitaplarda da ninni metinleri yer almaktadır. Koşay (1935), Ülkütaşır (1938), Tuğrul (1945), Uğur (1947), Başar (1978), Aksoy (1984), Çelik (1999), Altun (2004) yaptıkları çalışmalarda ninni metinlerine yer vermişlerdir.

Çeşitli zamanlarda valilikler tarafından hazırlanan il yıllıkları da ninni metinleri açısından dikkate değer malzemeyi ihtiva etmektedir.

Ninniler üzerinde bugüne kadar yazılmış makaleler genellikle ninnilerle ilgili inceleme yazıları, kısa bir ön yazı ve arkasından sıralanan ninni ve çoğunlukla da sadece ninni metinlerinden ibarettir.

Pamirli (1946), ninnileri söylenme zaruretlerine göre tasnif edip bazı ninni örnekleri üzerinden konuyu incelemiştir. Doğum folkloru başlığı altında Sivas ninnilerini veren Üçer (1976); yazısında, ninnilerin artık radyolar vastasıyla bebeğe dinletilmesine işaret ederek bebeğin annenin koku, nefes ve şefkatine ihtiyacına dikkati çekmiştir. Seyhan (1983) yazısında ninnilerin tasnifi ile ilgili bir de deneme yapmıştır. Çelebioğlu (1987) ninnileri söyleyiş, şekil ve konuları bakımından inceleyip edebiyat tarihimiz açısından önemli bulduğunu ifade ettiği "taklidî ninnlerin" özellikle araştırılması gerektiğini belirtmiştir. Yeni bir ninni tarifi yapan Özçörekçi (1993), Çorum'dan derlediği ninni metinlerini özelliklerine göre sınıflayarak yayımlamıştır. Ninnilerin eğitici yönünü telkin bağlamında ele alan Dede (1988), bu konuyu Doğu Karadeniz ninnileri üzerinden incelemiştir. Ninnileri başlangıç ya da ahenk tekrarı sözlerine ve konularına göre tasnif eden Yardımcı (1998a), bir diğer yazısında (1998b), Kıbrıs ve diğer Türk topluluklarındaki ninni ve tekerlemeleri karşılaştırılmalı olarak örneklendirmiştir. Geleneksel Türk aile yapısının uygulamalarından olan "gelin yapma"dan hareketle aile içindeki iletişimi inceleyen Demiray (2003a), bu durumun ninnilerde nasıl göründüğünü gelin-kaynana bağlamında incelemiştir. Aynı araştırmacıya ait bir diğer çalışmada (2003b), Aksaray

ninnileri çocuğu cinsiyetine, söyleniş sebeplerine (uyutma, avutma ve oynatma ninnleri) ve konularına göre ayrı ayrı sınıflandırmış; derlenen ninniler konularına göre oluşturulan ninni tasnifine göre sıralanmıştır.

Ninnilerin gösterge bilimsel işlevleri açısından değerlendirdiği yazıda (Karakaya 2004); ninnilerin işlevleri, mısra yapıları ve kelime grupları incelenmiştir.

Doğrudan ifade edilmesi de Amil Çelebioğlu’nun eserinde bahsettiği taklidî ninnilerden hareketle yaptığı anlaşılan çalışmada (Çetin-Dikmen 2008), kadın divan şairlerinden Şeref Hanım’ın anonim ninnilerden ilham alınarak yazılmış şiir örnekleri incelenmiştir.

Meriç Kurtuluş’un (2010) efsaneye bağlı ninni metinlerinin toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ele aldığı yazısında, ninnlerin gramer olarak dişil bir söyleme olan “Kadın Biçmi” ne uygunluğu tespit edilmeye çalışılmışıtır.

Abdulkadir Emeksiz’in (2011), “Ninni Uyumak İçin midir?” diye sorulan çalışmasında vatanseverlik ve idealizmin ninniler vastasıyla bebeklikten itibaren aşılanmaya başlandığı söylenmektedir.

Songül Çek Cansız (2011) tarafından yapılan çalışmada ninniler söylendiği sözlü, yazılı ve elektronik ortamlara göre ele alınmıştır.

Ayrıca Küçükbezirci (1959), Toygar (1960), Seviç (1966), Tütüncü (1966), Artan (1968), Demiray (1974), Taylan (1974), Orta (1978), Özdemir (1978), Gönüllü (1985), Şenel (1986), Uslu (1992), Şenol’a (1997) ait yazılar, ninniler ilgili çalışmalara malzeme olabilecek ninni metinlerini ihtiva etmektedir.

Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Daire Başkanlığı yayın organı *Türk Folklorundan Derlemeler*’in (1989) birinci bölümü “Ninni Özel Bölümü” olarak hazırlanmıştır. Bu bölüm içinde bir bibliyografya denemesi (Kırcı 1989) ve Tekirdağ (Artun 1989), Bepazarı (Bozyiğit 1989), Gaziantep (Çelik 1989), İzmir

(Erdem 1989), Sungurlu (İvgin 1989), Rize (Kaya 1989), Elazığ (Öztürk 1989), Nevşehir (Sevindik 1989), Antalya (Seyirci 1989), Çanakkale (Tan 1989), Bolu (Tütüncü 1989), Sivas (Üçer 1989)'tan derlenen ninni metinleri yer almaktadır. Ayrıca kitapta Saim Sakaoğlu ve Yurdanur Sakaoğlu tarafından Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin Edebiyat ve Eğitim Fakültesi"nde yaptırılan öğrenci tezlerinden hareketle hazırlanan *Türkiye Ninni Haritası* yer almaktadır.

Ninnilerle ilgili olarak YÖK Ulusal Tez merkezinde üç adet yüksek lisans ve bir adet doktora tezi kayıtlıdır. Yüksek lisans tezlerinin ikisi Azerbaycan (Gökalp 2002) ve Türkmen (Kılıç 2007) ninnileri, diğeri de Türk ninnilerindeki İslâmî unsurlar (Farsakoğlu 2006) üzerinedir. İlk iki çalışmada, yazılı kaynaklarda yer alan ninni metinleri karşılaştırma yoluyla incelenmiştir. Bu çalışmalarda; ninni kavramı ve Türkiye'de ninnilerle ilgili yapılan çalışmalar genel olarak ele alınmış, konu edilen Azerbaycan ve Türkmen ninnileri konu ve şekil açısından incelenmiş, çalışmalara karşılaştırılmaları olarak hazırlanmış ninni metinleri eklenmiştir. Azeri ve Türkmen ninnilerinin toplanması ve incelenmesi yoluyla yapılan bu iki çalışma daha sora yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi açısından önemlidir. Farsakaoğlu'nun çaslışmasında ise, Türkiye ninnilerindeki dinî unsurlar ayet ve hadislerle destekleyerek incelemeye çalışmıştır. Bu çalışmada Ahmet Rasim tarafından kaleme alınan "ninni-hezl"e dikkat çekilerek yeni bir ninni türü ortaya konulduğu iddia edilmektedir.

Bilindiği gibi ninni, mecazen toplumun uyutulmasına bir gönderme olarak da kullanılmaktadır. Ninni hezlin de bir yapısı vardır.

Songül Çek Cansız (2010), ninnilerin feminist yaklaşımla ele alan doktora tezinde ninnilerinin erkek dilinin kadınlar tarafından ifade edilen şekliyle

söylendiğini belirtmekte ve ninnilerin söylendiği ortamlara göre değerlendirilmesini yapmaktadır.

Ninnileri konu alarak hazırlanmış olan bu çalışmadan başka, halk edebiyatı ve folklorla ilgili bitirme tezlerinde ninni metinleri bulunmaktadır ki 1989 yılına kadar Türkiye'de üniversitelerin ilgili bölümlerinde yaptırılan bitirme tezleri *Sakaoğlu* (1989) tarafından incelenmiştir. Söz konusu tarihten günümüze kadar yapılmış tez çalışmalarındaki ninni metinlerinin tespiti, ninni geleneği ve malzemesi hakkında yeni durumları ortaya çıkarmaya yardımcı olacaktır.

İbrahim Dakuki (1970) tarafından hazırlanan *Irak Türkmenleri* adlı çalışmada, leylelerin kadınların belemelerinin bebeklerine söyledikleri vasıtasıyla dile getirildiği belirtilerek leyle metinleri yorumlanmıştır.

Ata Terzibaşı'nın (1970) Kerkük hoyrat ve manilerinin havalarına ait tespitleri kaleme aldığı eserinde, her kadının kendi hali kadar leyle dörtlüğü bildiği ifade edilerek leyle metinlerinden başka bir de ağıt şeklinde ninni olan*"sızlamağ"* metni verilmiştir. "Leyleler" başlığı ile Kerkük leyleleri hakkında bilgi verilen diğer çalışmada (Saatçi1984), bir miktar leyle metni yer almaktadır.

Salih Turhan ve Abdurrahman Kızılay'ın (1991) çalışmalarında ise Ata Terzibaşı'nın eserindeki Kerkük leyle metinleri türkü olarak aynen yayımlanmıştır. Leylelerin müzik yönünden değerlendirilip ağıtlarla karşılaştırıldığı eserde (Nakip 1991), leyle ve sızlamağların Dügâh perdesi ile Hüseynî perdesi arasında seyrettiği, bu seyrin Çargâh veya Neva ya da Hüseynî perdesinden başlayarak iniş gösterdiği ve Dügâh perdesinde bir asma karar aldığı ifade edilmektedir.

Gazenfer Paşayev'in (1998) anne ve bebek arasındaki ebedî sevginin temelinin ninniler vasıtasıyla atıldığına dikkat çekilen çalışmasında çocuk folklorunun kapsamı tartışılıp ninnilerinin büyükler tarafından yaratılan folklor

ürünlerinin içinde değerlendirilmesinin gerektiği ifade edilmiş ve leyleler içerik yönünden örneklerle incelenmiştir.

6.4. Irak-Erbil Yöresi Ninnilerinden Örnekler

Ninni -1 Laylav edirem yatasan

Honça güle batasan

Honça gül payuv olsun

Daldasında yatasan (K.K.6).

Ninni -2

Laylav edirem dayım

Olsun hulkum mulayım

Laylav eden neneler

Laylası olsun payım (K.K.6).

Ninni -3

Laylav edirem yatınca

Beklerem ay batınca

Hudama çoh yalvaram

Sen hasıla yetince (K.K.13).

Ninni -4

Layla balam layla

Layla umudum layla

Layla azizim layla

Dümügüm layla layla (K.K.14).

Ninni -5

Laylav ederem neçar

Laylav çoh derdim açar

Oturum laylav edeyim

Gevlimnen neler geçer (K.K.6).

Ninni -6

Laylav ederem dayım

Laylava dolanayım

(Bu) Laylav eden neneler

Olsun hulkum mulayım (K.K.13).

Ninni -7

Allah Allah ederih

Toptan vuruş ederih

Ensemiz şahi mardan

İnşallah zikr ederih (K.K.6).

Ninni -8

La illaha ila Allah

Muhammed resul Allah

Meryem yatar inşallah

Murat yatar inşallah (K.K.6)

Ninni -9

Laylav edcerem yatınca

Beklerem ay batınca

Gözüme kumlar dolar

Sen hasıla yetince (Asafi, 2012, s. 143).

Ninni -10

Beşiküv beş kuruştan

Bağırdağuv gümüşten

Allaha çoh yalvardım

Ömrü yazsın yengişten (Asafi, 2012, s. 144).

Ninni -11

Laylav edim dad edim

Gevlim neynen şad edim

Kurulsun hak divanı

Yakam yırtım dad edim (Asafi, 2012, s. 143).

Ninni -12

Menimkızım kız ağa

Kızım vermem uzağa

Kızımçın dileski gelip

Yüz atlıydan yüz ağa (Asafi, 2012, s. 143).

Ninni -13

Kurban olum bu kıza

Etegi kanavuze

Bu il gelin getmiri

Kaldı gelen payıza (Asafi, 2012, s 143).

Ninni -14

Kurban olum bu kıza

Erinen gelir bize

Etmişiğ yağ yumurta

Koymışığ ögüvüze (Asafi, 2012, s. 143).

Ninni -15

Oyadanım oyadan

Sensen dünüm oyadan

Yat yuku çürümesin

Menem seni oyadan (Küzeci, 2009, s. 35).

Ninni -16

Ay çıhtı yolda durdu

Gör ne hayalda durdu

Bağırdağ saçağları

Gözüme dalda durdu (Küzeci, 2009, s. 35).

Ninni -17

Beşigü beş kuruştan

Bağırdağuv gömüşten

Besliyeh büyük edeh

İstemırıh yengişten (Küzeci, 2009, s. 35).

Ninni -18

Seherden bir yel esti

Sabrım kararım kesti

Var yokum senüv olsun

Mene bu ğemler besti (Küzeci, 2009, s. 35).

Ninni -19

Seherden sada geli

Zulmuv çoh dada geli

Salım duşman canına

Sene ne kada geli (Küzeci, 2009, s. 36).

Ninni -20

Kurbanam özüm özüm

Yuhusuz nece duzum

Geceni gündüz kimin

Tikmişem sene gözüm (Küzeci, 2009, s. 36).

Ninni -21

Gugerçin havadadı

El yatmaz yuvadadı

Bir elim başuv altta

Bir elim duadadı (Küzeci, 2009, s. 36).

Ninni -22

Gederem yolum dağdı

Gör ne bahçalı bağdı

Sene layla ederem

Nağada canım sağdı (Küzeci, 2009, s.36).

Ninni -23

Laylav dadı bal dadı

Laylay meni aldadı

Ne balda ne şekerde

Tapmadım laylav dadı (Küzeci, 2009, s. 37).

Ninni -24

Yağış yağar gül olur

Kervan geçer yol olur

Senüv ahırşer nenev

Yatmaz yatmaz kör olur (Küzeci, 2009, s. 37).

Ninni -25

Yukudankaktım sersem

Seher gülünü dersem

Neynirem dünya malı

Bir öpsem bir koklasam (Küzeci, 2009, s. 37).

Ninni -26

Ay çıktı oldu ayan

Yar yola düştü yayan

Gül döşek kadife yastuğ

Dayan azizim dayan (Neriman, 2001, s. 6).

Ninni -27

Balam yatıp gül kimin

Uzanıptı gül kimin

Yol dögerem senüvçın

Divane abdal kimin (Neriman, 2001, s. 6).

Ninni -28

Balavay

Bal yemedim balavay

Çok beşiküv beledim

Hiç demedim balavay (Neriman, 2001, s. 6).

Ninni -29

Beşiküv bezedeydim

Çine gül basaydim

Ne dedim ki sen küstüv

Men dilimi kesseydim (Neriman, 2001, s. 6).

Ninni -30

Bu yurtlar bizim yurtlar

Ceylan kuzusun otlar

Laylav balam demeğten

Dilime düştü kurtlar (Neriman, 2001, s. 6).

7. ATASÖZLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE ERBİL YÖRESİ ATASÖZLERİ

7.1. Atasözü Kavramı ve Tanımları

Yeryüzünde yaşamış bütün milletlerin atalarından kalmış yol yöntem gösteren, öğüt veren sözler vardır. Bu sözler, Türkiye Türkçesinde atasözü olarak adlandırılırlar. Her atasözü bireyin toplumsal yaşamı içinde uyması gereken veya beklenen genel bir kural veya düstur içerir. Bu nedenle atasözleri milletlerin karakterlerini hayat karşısında tavır ve zihniyetlerini ifade eden özlü sözlerdir. Bu noktada dünyanın oldukça geniş bir kesimine dağılmış olarak yaşayan Türk kavimlerine ait atasözleri, taşıdıkları mesajlar ve yönlendirdikleri davranışlar itibari ile bütün bir Türk milletinin temel zihin yapısını göstermesi açısında önemli olgulardır.

Bu bölümde Irak Türkmenlerine ait atasözleri tanımları ve yapısal özellikleri hakkında bilgiler verilecektir.

Anonim halk edebiyatı türlerinden biri olarak her dil ve kültür dairesinde bir sözlü kültür ürünü olarak karşımıza çıkan atasözlerinin bilinen en eski yazılı örneklerini; “Orhun Kitabeleri” (Oğuz vd., 2011, s. 203), “Divanü Lügati’t-Türk” ve Uygur Dönemi yazılı metinlerinde bulmaktayız. Atasözlerine 14. yüzyıl Kıpçak kaynaklarında “sab / sav” denilmiştir. “Sab” kelimesi, Orhun yazıtlarında da söz anlamında kullanılmıştır (Oy, 1972, s. 117-221). İlerleyen dönemlerde “sab / sav” yerine “atalar sözü” ile birlikte, İslamiyet’i kabulün ve Arap-Fars kültürlerinin de etkisiyle “mesel”, “emsal”, “durub-ı emsal” terimleri kullanmaya başlamıştır. Bugün Türkiye sahasında “atasözü”, “atalar sözü”, “mesel” gibi terimler sıklıkla kullanılırken diğer Türk bölgelerinde atasözlerini karşılamak için “hohonoo”,

"samahı", "takmak", "takpak", "üleger comok", "söspek", "makal", "comk" gibi terimler kullanmaktadır (Oy, 1972, s. 225-241).

Türkçe'de manzum ve mensur olarak ve çeşitli edebi sanatlarla meydana getirilmiş olan atasözleri Şükrü Elçin tarafından; *"Nazım, nesir, her iki şekil ile eski tecrübeleri 'tam bir fikir' kompozisyonu içinde teşbih, mecaz, kinaye, tezat gibi edebi sanatların kudretinden faydalanarak süslü, kapalı olarak veya bazen açık, mecazsız hususuyla yetişecek gençlere aktaran"*sözler diye tanımlanmıştır (Elçin, 1986, s. 626). Tanımdan da anlaşılacağı üzere atasözleri, bir milletin atalarının uzun bir süreçteki deneyimlerinin sonucu oluşturdukları temel yargılarını genel-geçer kural olarak ilkeleştiren, toplumun tarafından da benimsenerek gelenekseleştirilen kalıp sözleridir.

Aydın Oy, atasözlerinin diğer halk edebiyatı ürünleri gibi bağımsız bir edebiyat türü olmadığını; türkü, masal, destan, koşma gibi türlerin içinde ya da günlük konuşmalarda söz arasında geçtiğini, böyle olmakla birlikte sanat gücü yönünden yüksek bir özellik kazanmış olmalarından dolayı ayrı bir tür olarak incelenme konusu edildiğini söyler (Oy, 1972, s. 53).

Atasözlerini "tür" bağlamında değerlendiren Boratav da atasözlerinin söylenişi ya da kullanımı ile ilgili benzer bir görüş ortaya koymaktadır; *"…atalar sözü, masal ya da türkü gibi, durup dururken tek başına söylenmez. "Bize bir masal anlat." Dediğiniz zaman masalcı anlatır, kendisinden bir türkü söylenmesi istenince güzel sesli bir kimse türküsünü söyler, başka bir vesile olmasa da. Bir atalar sözünün söylenmesi için ise belli bir vesilenin çıkması gereklidir; bu bakıma atalar sözü "fıkra"ya benzer."* (Oğuz vd., 2011, s. 204).

Atasözlerin bir alt grubu olarak ele alındığı gibi, ayrı bir tür olarak ele alınan ve söyleyenleri bilinen kalıp sözlere "vecize" adı verilmektedir. Vecizelerin yazarı,

bilinen bilgece dizelerin atasözleri ile karşılaştırıldığından da söz etmek gerekir. Örneğin; "Düşünüyorum öyleyse varım." gibi vecizeler, "olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi" bilgece dizeler, atasözleri ile karşılaştırılmaktadır. Ayrıca, bazı atasözlerinin bazı şairler tarafından yeniden düzenlenerek kullanıldığına da rastlanmaktadır. Bunlar, asıl atasözleri sayımlar, asıl atasözlerine "işaret" sayılırlar (Oğuz vd., 2011, s. 204).

Ömer Asım Aksoy, atasözünü şu şekilde tanımlamıştır: "Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan halkça benimsenmiş öz sözler."(Aksoy, 1984, s. 21).

Atasözlerinin yapı özellikleri olarak şunları belirtmek mümkündür: Diğer edebi türlere göre en kısa türdür, halk bilgisi yaratması olarak en kısa türdür, bir iki cümlelik sözlerdir, kalıplaşmışlardır, geniş zaman ya da emir kipinde bulunurlar.

Atasözlerini normal konuşmalarındaki bazı söz kalıplarından ayıran temel özellik, anlatımlarının kısa, kesin ve açık olamsıdır. Atasözlerinde anlatım mümkün olduğunca yalındır. Fakat bu, atasözlerinin edebi sanat araçlarından yararlanmadıkları anlamına gelmez. Atasözlerinde kullanılan başlıca edebi sanatlar; ahenk sanatı, akis sanatı, aliterasyon, belagat, cinas, fesahat, icaz, intak, kinaye, mezac, mübalağa, seci, tenasüp, teşbih, tevriye ve tezat sanatlarıdır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, çoklukla manzum olan atasözlerinin biçim özellikleri ise genel hatlarıyla şu şekilde ortaya konulabilir: Atasözleri kalıplaşmış, klişe hale gelmiş sözlerdir. Her atasözü, belli bir kalıp içinde belli kelimeler ile söylenmiş olup kalıplaşmış bir biçimdir. İçindeki kelimeler değiştirilemeyeceği gibi, cümle kuruluşu da bozulmaz; *"Derdini söylemeyen derman bulmaz."*. Atasözleri kısa ve özlüdür. Az kelime ile çok şey anlatır; *"Dikensiz gül olmaz."*Atasözlerinin

çoğu bir, iki cümledir. Daha uzun olanları azdır; *"Vakit nakittir", "Dost ile ye iç, alış veriş etme."*. Cümlelerde en çok "geçmiş zaman kipi" ve özellikle öğüt veren atasözlerinde "emir kipi" kullanılmıştır. Bazı atasözlerinin fiileri atılmıştır; *"Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış", "Bana dokunmayan yılan bin yaşasın", "Evvel taam, sonra kelam"*(Aksoy, 1984, s. 19-21).

Atasözlerinin çoklukla manzum oluşlarını, şiirle verilen düşünce ve öğütlerin daha kolay ezberlenmesine/öğrenilmesine bağlayan Oy, çalışmasında, manzum atasözlerindeki dizelerin 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 heceli örneklerine yer vermiştir: "Yaş yetmiş/iş bitmiş (3 heceli)", "Dert ağlatır/Aşk söyletir (4 heceli)", "Ağaç ucuna yel değer/Güzel kişiye söz değer (8 heceli)" vd. (Oy, 1972, s. 54-55).

Atasözlerinin yapısal özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Şiir araçlarının bazılarından yararlanır: Aliterasyon, cinas, asonans vs., yoğunlaşmış sözlerdir, edebi sanatlardan yararlanır: Benzetme, istiare, aliterasyon, asonas, mecaz vs. *Atasözleri yapısal özellikleri bakımından, edebi sanat ve edebi (şiire ait) araçlardan yaralanarak oluşturulan yoğun sözlerdir*.

Ömer Faruk Akün, atasözünü tanımlarken şu ifadeleri kullanmıştır: "Halk tarafından söylenen, kendi içinde kapalı bir ifadesi olan, öğretici bir muhteva ve yüksek bir şekil taşıyan söze atasözü denir."(Akün, 28).

Osman Nuri Permeci atasözünü tanımlarken şöyle demiştir: "Türkçemizde atalar sözü denilen bir takım sözler vardır ki bunlar kısa, bellenmesi kolay, unutulması çok vakte muhtaç, çok değerli ve düşündürücü sözlerdir ve her biri bize doğru yolu, hakikati gösteren bir meş'aledir."(Peremeci, 1943).

Arif Hikmet ise şu şekilde bir ifade kullanmıştır: "Atasözleri, atalarımızın sosyal yaşantımızı, denemelere dayalı olarak eleştiri, öğüt, genel kural biçiminde yorumlayan özlü sözlerdir" (Par, 1982). Atasözlerini tanımlamak için yetersizdir.

Hamdi Akverdi'nin atasözü tanımı ise şu şekildedir: Fikirlerden oluşur./ Şaka, hiciv ve açık saçıklık, anlatım yollarıdır./ Türk ruhunu yansıtır./ Realisttir./ Şen ve kıvrak sözlerdir(Akverdi, 1940). Atasözlerini tanımlamak için yetersizdir.

Ali Öztürk ise atasözü üzerine şunları söylemiştir: Kültür birikiminden oluşur./ Hayat görüşünü ifade eder./ Şekil ve anlayışı değişmez./ Anonim bir türüdür (Öztür, 1985).

7.2. Atasözlerinin Konu, Yapı ve İşlev Özellikleri

Atasözlerinin yapı özellikleri olarak şunları belirtmek mümkündür: Diğer edebi türlere göre en kısa türlerden olan atasözleri ayrıca halk bilgisi yaratması olarak da en kısa türdür. Bununla beraber bir iki cümlelik sözlerdir, kalıplaşmışlardır, geniş zaman ya da emir kipinde bulunurlar.

Atasözlerini, normal konuşmalardaki bazı söz kalıplarından ayıran temel özellik; anlatımlarının kısa, kesin ve açık olamsıdır. Atasözlerinde anlatım mümkün olduğunca yalındır. Fakat bu, atasözlerinin edebi sanat araçlarından yararlanmadıkları anlamına gelmez. Atasözlerinde kullanılan başlıca edebi sanatlar; ahenk sanatı, akis sanatı, aliterasyon, belagat, cinas, fesahat, icaz, intak, kinaye, mezac, mübalağa, seci, tenasüp, teşbih, tevriye ve tezattır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, çoğunlukla manzum olan atasözlerinin biçim özellikleri ise genel hatlarıyla şu şekilde ortaya konulabilir: Atasözleri kalıplaşmış, klişe hale gelmiş sözlerdir. Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli kelimelerle söylenmiş olup, donmuş bir biçimdir. İçindeki kelimeler atasözünü değiştirmeyeceği gibi, atasözlerinin cümle kuruluşu da bozulmaz; *"Derdini söylemeyen derman bulmaz."* Atasözü kısa ve özlüdür. Az kelime ile çok şey anlatır; *"Dikensiz gül olmaz."* Atasözlerinin birçoğu bir, iki cümledir. Daha uzun olanlarına nadir rastlanır; *"Vakit nakittir.", "Dost ile ye iç, alış veriş etme."*gibi atasözlerinde

en çok “geçmiş zaman kipi” ve özellikle öğüt veren atasözlerinde “emir kipi” kullanılmıştır. Bazı atasözlerinin fiileri atılmıştır; *“Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış”, “Bana dokunmayan yılan bin yaşasın”, “Evvel taam, sonra kelam”*(Aksoy, 1984, s. 19-21).

Atasözlerinin çoklukla manzum oluşlarını, şiirle verilen düşünce ve öğütlerin daha kolay ezberlenmesine/öğrenilmesine bağlayan Oy çalışmasında, manzum atasözlerinde ki dizelerin 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 heceli örneklerine yer vermiştir: “Yaş yetmiş/iş bitmiş (3 heceli)”, “Dert ağlatır/Aşk söyletir (4 heceli)”, “Ağaç ucuna yel değer/Güzel kişiye söz değer (8 heceli)” vd. (Oy, 1972, s. 54-55).

Atasözlerinin yapısal özelliklerine değinecek olursak; aliterasyon, cinas, asonans vs. gibi araçlarının bazılarından yararlanmasını gösterebiliriz. Bununla beraber atasözleri yoğunlaşmış sözlerdir. Ayrıca benzetme, istiare, aliterasyon, asonas, mecaz vs. edebi sanatlardan da yararlanır. *Atasözleri yapısal özellikleri bakımından, edebi sanat ve edebi (şiire ait) araçlardan yararlanılarak oluşturulan yoğun sözlerdir.*

Atasözleri bilgelik içeren, öğrenilmesi kolay olan, belli bir tecrübe sonucunda oluşmuş olan özlü sözler olmasının yanında aynı zamanda düşündürücü sözlerdir.

Sosyal olayların nasıl olageldiklerini –uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak- tarafsızca bildirirler. Tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini –yine uzun bir gözlem sonucu olarak- belirtirler. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı (açıkça söylemeyip dolaylı olarak) hatırlatırlar. Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt verirler. Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek (dolaylı olarak) yol gösterirler. Töre ve gelenekleri ve kimi inanışları bildirirler vb. (Oğuz vd., 2011, s. 205).

Atasözlerinin bir konu sıralaması yoktur. Ancak atasözlerinde yapılması ve yapılmaması hakkında öğüt verilen konular arasında “yiğitlik”, “mertlik”, “ağırbaşlılık”, “konuk severlik”, “aile”, “akrabalık”, “komşuluk”, “dostluk”, “görgü kuralları”, “sağlık ve ölüm”, “ekonomi”, “tarım ve hayvancılık”, “ikilim ve takvim”, “hayvanlar”, “din”, “milliyet” gibi konular daha çok yer almıştır (Oğuz vd., 2011, s. 206).

7.3. Atasözleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Abdülhalim Hakkı Kırımi. *Atalar Sözü.* İstanbul, 1927.

Abdülahad Nuri. *Atalar Sözü*. Kastamonu: Kastamonu Basımevi, 1923.

Acaroğlu, Türker. *Türk Atasözleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Acaroğlu, Türker. *Bulgaristan Türklerinin Atasözleri ve Deyimleri*. Ankara: Güven Yayınları, 1985, C. II, ss. 105-128.

Ahmed Midhat. *Türki Durub-i Emsal*. İstanbul, 1871.

Ahmed Rıza. *Türk atalar Sözü*. Çankırı, 1933.

Aksoy, Ömer Asım. *Gaziantep Ağzında Ata sözleri*. Anakara: TDK Yayınları, 1941.

Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1965. I. Baskı.

Aksoy, Ömer Asım. *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara. T.D.K. Yayınları, 1969.

Akverdi, Hamdi. *Halk İçin Atasözlerine Tatbik Edilmiş Ruhi Bilgiler*. İstanbul: Güven Basımevi, 1940.

Ali Emiri. *Durum-i Emsal* (Basılmamış üç defter). Millet Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, No: 209-2011.

Alizade, Samed. *Oğuzname: HVI. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1992.

Andreas, Gottied. *Atasözü Öğrenelim*. Çev. Turan Aziz Beler, İstanbul: Cumhuriyet Basımevi, 1947.

Arat, Reşit Rahmeti. *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 1965.

Arslan, İlhan. *Türk Atasözlerinde Halk İnançları*. Ankara: Ankara Ü.İ.F.Din.Tar.ABD.,1975.

Aytöre, İ. *Ata Sözleri ve Söz Çalımları*. Bolu: Bolu Basımevi, 1938.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı. *İzahlı Atasözleri*. İstanbul: Kültür Basımevi, 1941.

Başaran, Selman. *Hadiselerin Türk Atasözlerine Tesiri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1984.

Beken, Süheyl. *Türk Atasözleri ve Deyimleri*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971.

Benekçi, Şerif. *Atasözleri Sözlüğü* (Örnekli Açıklamalı). İstanbul: Damla Yayınevi, 1995.

Beşikoğlu, Şemsettin. *Binbir Zirai Atasözü*. Ankara, 1952.

Birtek, Ferit. *En Eski Türk Savları* (Divanü Lügati't-Türk'ten Derlemeler). Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 1944.

Buluç, Sadettin. *Eski Bir Elyazmasında Bulunan Türk Atasözleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978.

Ceylan, Emine. *Çavuş Atasözleri ve Deyimleri*. Ankara: Simurg Yayınları, 1996.

Çelik, Hasan; Mehmed Dobad. *Ataların Dilinden*. Samsun: Samsun Halkevi Yayınları, 1945.

Çotuksöken, Yusuf. *Atasözlerimiz*. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, 1988.

Demir, Alp. *Türk Darbımeselleri Yahut Atalar Sözü*. İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi, 1933.

Demetriyadis, Jan. *Durub-i Emsal-i Osmaniyye ve Franseviyye*. Proverbes Turc-Français. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1889.

Dilçin, Dehri. *Edebiyatımızda Atasözleri*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 2000. (İstanbul, 1945); Ebuzziya Tevfik. *Durub-i Esmsal-i Osmaniyye*. İstanbul, 1884.

Edirneli Mehmed Hfzı. *Manzume-i Durub-i Emsal*. İstanbul: Tabhane-i Amire, 1945.

Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yatyınları, 1993.

Emir, Sabahat. *Atasözleri ve Vecizelerin Açıklamaları*. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1969.

Eren, Bila. *Atasözlerimiz*. İstanbul: Ayyıldız Matbaası, 1982.

Eyüpoğlu, E. Kemal. *13. Yüzyıldan Günümüze Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Yayla Yayınları, 1975.

Eyüpoğlu, E. Kemal. *13. Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Doğan Kesteş Matbaası, 1975.

Manisalı Fevzi Ahmed. *Durub-i Emsal Mecmuası*. İstanbul, 1333.

Gerçek, Selim Nüzhet-Kırımlı, Sadi. *Atalar Sözü*. İstanbul: A. Said Matbaası, 1961.

Gökşen, Enver Naci. *Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Doyuran Matbaası, 1985;

Gölpınarlı, Abdulbaki. *Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1977.

Gölpınarlı, Abdulbaki. *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1977.

Gözler, H. Fethi. *Atasözleri ve Seçilmiş Güzel Sözler*. İstanbul: İnkilap ve Aka Basımevi, 1979.

Gümüş, Muhittin-İsmail, Zeyneş. *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*. Ankara: Engin Yayınevi, 1995.

Gümüş, Muhittin-Kürenov, Sapar. *Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri ve Bilmeceleri*. Anakara: Engin Yayınevi, 1995.

Gümüş, Muhittin-Musaoğlu, Mehman. *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*. Ankara: Engin Yayınları, 1995.

Gümüş, Muhittin-Yoldaşev, İbrahim. *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*. Ankara: Engin Yayınevi, 1995.

Güney, Emrullah. *Nevşehir Folkloru-I: Deyimler; Atasözleri; Sözcükler*. Mersin: Yeni Ceenup Ofset, 1993.

Güvahi (hzl.Mehmet Hengirmen). *Pendname: Öğütler ve Atasözleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.

Güven, Alptekin. *Dünyada Konuşulan Atasözleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1981.

Halıcı, Feyzi. Celaleddin B. Çelebi *Hz. Mevlana'nın Eserlerindeki Bazı Halk Hikayeleri ve Atasözleri*. Ankara: Güven Yayınları, 1985, C. 1, ss. 571-579.

Hasan, Hamdi. *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

Haşim Veli. *Atalar Sözü*. İstanbul: Mahmutbey Basımevi, 1926.

İleri, Esat. *Sözlerin Özü Atalar Sözü*. İzmir: Sühulet Basımevi, 1947.

İleri, Esat. *Türk Dilinde Darbımeseller*. İzmir: Sülhulet Matbaası, 1932.

İzbudak Velet. *Atalar Sözü*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 1936.

Jazaczkowski A. *Şehname'de Atasözleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1968.

Kadı Mehmet Ayani. *Durub-i Emsal*. (El yazması); Kaşgarlı, Mahmut. Divan-ü Lügati't-Türk (Besim Atalay) Tercümesi. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları. 3. Cilt. 139, 1940, 1941.

Kemal, Hamit. *Atasözleri* (Açıklamalı). Ankara: Feryal Matbaası, 1985.

Kerimov-Şişmanoğlu, Y. *Türk Atalar Sözleri Ve Özlü Sözler*. Sofya, 1955.

Kırımlı, Sadi G. *Atalar Sözü*. İstanbul, 1939.

Komisyon. *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: T.D.K. Yayınları, 1969; Köpürlü, Mehmet Fuad. *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul, 1936.

Kurnaz, Selim. *Konulara Göre Seçme Türk Atasözleri*. İstanbul: Ekmek Yayınları, 1962; Kurt, İhsan. *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

Kut, Günay. *Atasözleri ve Deyimlere Ait Manzum ve Minyatürlü Bir Eser*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1986.

Levend, Agah Sırrı. *Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1962.

Muallimoğlu, Nejat. *Deyimler; Atasözleri*; Beyitler ve Anlamdaş kelimeler. İstanbul: Muallimoğlu Yayınları, 1983.

Muzaffer Lütfi; Hasan Lutfi. *Türk Atalar Sözü*. İstanbul, 1928.

Oy, Aydın. *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1972.

Ötüken, Adnan. *Türk Atasözleri. İstanbul*: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971.

Özdemir, Emin. *Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1981.

Özön, Mustafa Nihat. *Türk Atasözleri*. İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1956.

Öztopçu, Kurtulmuş. *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, 1992.

Öztürk, Ali. *Türk Anonim Edebiyatı*. İstanbul: Bayrak Yayımcılık, 1985.

Pala, İskender. *Atasözleri: 1000 Söz 1000 Öğüt*. İstanbul: Deniz Yayınevi, 1999.

Par, Arif Hikmet. *Atasözleri*. İstanbul: Serhat Yayınları, 1982.

Peremeci, Osman Nuri. *Atalar sözleri*. İstanbul: Edirne Halkevi Yayını, 1943.

Sertkaya, Osman Fikri. *Çukurova'da Derlenmiş Mahalli Atasözleri ve Deyimleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1968.

Şahin, Sabur. *Atalarsözü*. Balıkesir: Balıkesir Basımevi, 1936.

Şakir, Sabir Zabit. *Irak Türkmenleri Ağzında Atasözleri*. Bağdat: Darü'l-Basri Yayınevi, 1961.

Şen, Adil. *Atalarımız Ne Demişler*. İstanbul, 1944.

Şinasi. *Durub-i Osmaniyye*. İstanbul, 1885. (2.baskı).

Şinasi; Ebuzziya Tevfik. *Durub-i Emsal-i Osmaniyye*. İstanbul, 1887.

Soykut, İ. Hilmi. *Türk Atalar Sözü Hazinesi*. İstanbul: Ülker Yayınları, 1974.

Tavkul, Ufuk. *Karaçay Malkar Atasözleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Taymas, Abdullah Battal. *Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler* (Açıklamalar-Düşünceler-Sözlük-Örnekler-Bir Ek). Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 1968.

Tekezade M. Said. *Durub-i Emsal-i Türkiye yahud Atasözleri*. İstanbul: Kasbar Basımevi, 1895; Terzibaşı, Ata. *Kerkük Eskiler Sözü*. Bağdat, 1962; Topkan, Refik. Atasözü ve Deyimler. Ankara: Efem Basımevi, 1985.

Tülbentçi, Feridun Fazıl. *Türk Atasözleri ve Deyimleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1963.

Türkhan, Aysan. *Konuşan Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974.

Ustaoğlu, İsmail. *Atasözlerimiz*. Şahin Basımevi, 1967.

Ülkü, Mehmet. *Atasözleri* "Açıklamalı". İstanbul: Zafer Matbaası, 1985.

Ülküsal, Müstecib. *Dobruca'daki Kırım Türkülerinde Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Anakara Üniversitesi Basımevi, 1970.

Ünver, Süheyl. *Atasözleri*. İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1968.

Vacidi. *Durub-i Emsal* (taş basma). İstanbul, 1858.

Yalçın, Cevdet. *Atasözleri Vecizeler Deyişler Türk ve Dünya Edebiyatından Seçmeler*. Anakara: Emel Matbaası, 1985.

Yurtbaşı, Metin. *Onbeş Dilde Atasözlerimiz*. İstanbul: Serkan Yayınları, 1996.

Yurtbaşı, Metin. *Sınıflandırlımış Türk Atasözleri*. Ankara: Özdemir Yayınları, 1994.

Yükselmiş, Fatih. *Türk Ata Sözleri*. İstanbul, 1960.

Yüzbaşıoğlu, Nermin. *Atasözlerimiz* (Açıklamalı). İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1985.

Akdağ, Fikret. *Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Nurdan Yayınları, 1989.

Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri Sözlüğü* (3 Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1984.

Benekçi, Şerif. *Atasözleri Sözlüğü* (Örnekli Açıklamalı). İstanbul: Damla Yayınevi, 1995.

Gözler, H. Fethi; M. Ziya Gözler. *Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1982.

Gül, Metin. *Atasözleri ve Özdeyişler Sözlüğü*. Anakara: Doğuş Matbaası, 1985.

Kavas, Yakup. *Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü*: Açıklamalı-Örnekli. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1991.

Özdemir, Emin. *Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1981.

Saraç, Adil. *Şanlıurfa Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Şanlıurfa: Dal yayıncılık, 1987.

Saraçbaşı, M. Ertuğurul-İbrahim Minnetoğlu. *Örnekli ve Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1982.

Şimşek, M. Sait-Uzun, Taceddin. *Arapça Türkçe Deyimler Kalıp İfadeler Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1991.

Yazıcı, Murat. *Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Yeni Yüzyıl Gazetesi Yayınları, 1998.

Yörük, Sevim. *Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Eğitim Yayınları, 1990.

Yüksel, Azmi. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Bireşik Dağıtım Kitabevi, 1993.

7.4. Irak-Erbil Yöresi Atasözlerinden Örnekler

Aç gözlünün karnı toh olur gözü toh olmaz.

Aç tohtan ne haberi var.

Açma sırruv dostuva, onunda dostu var gider diyer dostuna.

Adam adama bir kere aldanır.

Ağacı kurt yer, insanı dert yer.

Akıl yaşta dögü baştadı.

Allah bu eli o ele muhtaç etmesin.

Allah dağına göre kar yağdırır.

Aza razı olmıyan çohada razı olmaz.

At atlını tanır.

At almadan ahur yapırı.

At işler eşek yer.

Attar yohsul olanda eski defterini ahtarır.

Akıl parayla alınmaz.

Akıl cevher daşıdı oda baştadı.

Akıl var kemal yoh.

Akıl yaşta degi baştadı.

At atlasa duşman çatlar.

Abasına bah bezini, nenesine bahkızını al.

Arekte şifa hizde vefa olmaz.

Arsız neden arlanır çulda girse sallanır.

Barlı ağaca daş atalar.

Baş sağlığı dünya varlığı.

Başkasıçın kuyu kazan özü düşer.

Beş barmağuv bir olmaz.

Bilene bir sele, bilmeyene bin.

Bayazın adı var, esmerin dadı var.

Bahıtsız bağına yağış yağmaz.

Badamça badam olmaz yetimçe adam olmaz.

Baba hakkı ödenmez.

Baba deli nene deli kıran kırmış hepsi deli.

Baba malı tez tükenir.

Bazar ağası bazardadı.

Bin düşün bir seleş.

Biri yer biri bahar, onda kıyamet kopar.

Can çıhmıyınca huy çıhmaz.

Cana gelen kaza mala gelsin.

Cefa çeken sefasını sürer.

Cami mulasız olmaz.

Cami nanca büyük olsa mula gene bildiğini okur.

Camiden hasir umusan.

Çem çakalsız olmaz.

Çeynemeden lukma utulmaz.

Çoklık poklık.

Çırah dibine şule vermez.

Daş degene yol gidene belliydi.

Daş yerinde ağırdı.

Daşı at sahabı kaldırır.

Dağ başınnan duman essük olmaz.

Datlı dil ilanı dellükten çıhardır.

Dost ağladar duşman güldürer.

Dama çık mankalaydan, damnan en yerpizeyden.

Dişüv ağırırsa çek kurtul, komşuv harap ise köç kurtul.

Duşmanuv şirin şekerden boğ.

El eliyden hac alınmaz.

Eski duşman dost olmaz.

Eşegi süren gerek osrağınada dayansın.

Eskiden beg olmıyan yengiden beg olmaz.

Eski şehre yengi kanun.

Eski yara istine yengi fitil koyırı.

Ekmegi yoh yemeğe, attan gider sıçmağa.

Eger seksen eger doksan akibet birgün yohsan.

Et dırnaktan olmaz.

Et yiyeni kasap tanır.

Etini yese sümügüne kimez.

Fakirliğ ayıp dögü, tembelliğ ayıptı.

Faydasız adam ölümçün iyidi.

Fazla aş yen ya karın ağırdır ya başı.

Fatihasını oku.

Fazla naz aşkı usandırır.

Gavur ekmegini yen gavur kılıncı atar.

Gelen gidene rahmet verir.

Gözden irağ olanı, gevilden irağ olur.

Gün var yüz aya deger, ay var bir güne degmez.

Güzellik karın doyurmaz.

Güzelle ne yakışmaz.

Ğafil kuşun avcusu çok olur.

Ğerbilden su çekiri.

Ğarazdan maraz hasıl our.

Hakatı uşağtan al.

Hak yerini alır.

Havadan su tökmek.

Hahsı eşege mindih osrağan çıhtı.

Hara getih arpa ekmekli balığ.

Hak deryanın dibinde olsa da üze çıhmaz.

Hakkonuşanın börkü delüktü.

Hazıra salavat.

Halden anlayan kimdi?.

Havuz başına tas koyuru.

Her sakalın bir tarağı var.

İki gevil bir olsa samanlığ seyran olur.

İnsan her düşende bir akıl kazanır.

İnsan insanın şeytanıdı.

İnsanoğlı çiğ süt emmipti.

İnsan umutla yaşar.

Kazan dıngırlanır kapağını tapar.

Kabak başımızda kırıldı.

Kabın dibine endi.

Kabın dibini yaladı.

Kefeni yırttı.

Kar kudurttu mayanı yedirtti.

Kefen soyan gider kazuh koyan gelir.

Kimsenin ahı kimsede kalmaz.

Karpızı yen kurtuldu, kabuğun yen tutuldu.

Kurdun tobası koyunu görünceye kadardı.

Kardaşsız olan kanatsız kuş kimindi.

Kardaşlar dögüştü ahmaklar inandı.

Karın kardaştan azizdi.

Laf lafı açar lafta kutuyu.

Lafla peyndir gemisi yerimez.

Lafı ağzınnan çıhartmaz.

Mal adamın ayıbını örter.

Maytar görüp oynar,mihrab görüp ağlar.

Mart ayı dert ayı.

Maşa variken elüv yandırma.

Meni bir ilan çaldı, dilimi bilen çaldı.

Ne olacağa, ne öleceğe çare olmaz.

Neneli kız belli kız nenesiz kız delli kız.

Nenem ellere versin babam ellerden alsın.

Ne bahardı ne güz hardan geldi bu nergiz.

Ne vakit horuz kimin banırı.

Ne doğrasav aşuva, o çıhar kaşuğuva.

Ne ekersev onı biçesen.

Nahurda inegim yoh.

Ocağ zadadı.

Ocağtan ohta çıhar pohta çıhar.

Ocağı kör olaydı.

Osrahtan hamam kızmaz.

Ölüme çare olmaz.

Öpülen el dişlenmez.

Öz dilini unutan atasını da unutur.

Öz eliden öz yevini yıhar.

Öz yevimin arpa ekmegini başkasının pilavına degişmem.

Para mullanı camiden çıhardır.

Parav çohsa kefil ol, elüv boşsa şahad ol.

Rahmet kefen çalana.

Ramazanda yalan diyen bayramda üzü kara çıhar.

Recim yapmah.

Ruh paraydan olsaydı alınırdı.

Sattuv itti alduv bittisac ekmeki kimin üz astarı yohtı.

Sahla samanı gelir zamanı.

Sanaat elde altun bilezikti.

Sora sora hacce gedilir.

Sofra her gelen ögünde açılmaz.

Söz yerinde kalmaz.

Söz var vurar geçer, söz var deler geçer.

Serçe neydi şorbası ne olsun.

Serçe harmannan küsüp.

Sen ağa men ağa inekleri kim sağa.

Sevda başa beladı.

Sarhoşa degme özü düşer.

Şadlığın dostu yohtı.

Şansı herşeyde kara sadece karpuzda bayaz.

Şanımızıda artıp çeştimize.

Şembe yahudi boynundadı.

Şum haber sahabına tez olaşır.

Tamah ettiler mala, kız verdiler lala.

Tapmaca tapılıncadı.

Tanrı zeğele vermez.

Tarla çayırda bağ bayırda.

Terbiye herşeyden azizdi.

Tutuşsa kör tutuşur.

Tabur bozandı.

Tarah başında kırıldı.

Ucuz illetsiz olmaz, bahalı hikmetsiz olmaz.

Uşağın dilinnen nenesi bili.

Üz verme arsız olur az verme herhiz olur.

Üz üzden utanır.

Üzümü ye bağını sorma.

Harmansız saman olmaz ataşsız duman olmaz.

Halının tozu tükenir delinin sözü tükenmez.

Hatun kıran kabın sesi çıhmaz.

Hatun soyup halayık edip.

Hahı sakız edip çineme.

Vakit geçirmek.

Vakit nakittir.

Vahtsız bannıyan horuzu keseller.

Ver niyaz al mıraz.

Var yevi kerem yevi, yoh yevi veran yevi.

Ya bu derdi çekmeli ya bu köyden göçmeli.

Yabana söylemek.

Yabancı koyun kınara yatar.

Yalançının yevi yanıp kimse inanmıyıp.

Zaman en büyük hocadı.

Zaman zamana uymaz.

Zaman he o zamandı degişen insandı.

Zahmetsiz iş olmaz.

Zahmetsiz rahmet olmaz.

Zenginin gözü ölü parasında kalı.(K.K3, 6; Vasfi, 2001, ss 219-262).

8. SONUÇ

Eski bir yerleşime sahip olan Erbil, birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış, değişik dinleri ve kültürleri buluşturmuş, tarih boyunca hem toplumsal hem de kültürel açıdan önemli olaylara sahne olmuştur. Erbil, altı bin yıllık bir tarihi dokuya sahiptir ve bu coğrafyada Akatlar, Sümerler, Asurlar, Selçuklular ve Atabeyler gibi devletler hüküm sürmüştür. Türkmenler ise, yüzyıllardan beri bu topraklarda yaşam mücadelesi vermiş ve kültürel kimliklerini koruyarak günümüze kadar gelmiştir.

Köklü bir tarihe ve zengin bir kültürel mirasa sahip olan Erbil, sözlü ve yazılı edebiyat geleneği, sözlü kültür ürünleri açısından oldukça zengin bir coğrafyadır. Toplumların sosyal hayatını ve kültürel özelliklerini en iyi yansıtan ürünlerin başında masal, türkü, horyat, ağıt, ninni ve atasözleri gibi sözlü kültür ürünleri gelmektedir. Bu türler, geçmişle bugün arasında kültür aktarımını sağlayan, kuşaklar arası bağlantı kuran, kültürel yapının anlaşılmasına katkıda bulunan edebi yaratımlardan biridir. Bu nedenle *Irak-Erbil Yöresi Türkmenlerinin Sözlü Kültür Ürünleri (İnceleme-Metinler)* adını taşıyan bu çalışmamızda, kültürümüzün zengin kaynaklarını içinde barındıran bir bölge olan Erbil ve bölgede yaşayan Türkmenlerin sözlü ve yazılı edebiyatında önemli bir yer tutan türler incelenmeye çalışılmıştır.

Erbil Türkmenlerinin sözlü kültür ürünlerinden masal, türkü, horyat, ağıt, ninni ve atasözleri üzerine yapılan bu çalışmada, öncellikle masal'ın yapı bakımından sabit bir şekli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca masalın sade bir dille anlatıldığı, masalların başında genellikle anlatının yaratım ve aktarımına ilişkin bilgiler içeren başlangıç formellerin yer aldığı görülmüştür. Masalların sonunda ise

bazı bitiş formellerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Erbil Türkmenlerinin masallarında da “Matal matal atar, bir kişi hurma satar, hurmanı geti men yiyem, bah kim borca batar…”, “Varıydı yohuydu yalan gerçekten çohuydu, yalanı koydular çuvala dayadılar çuvala”, “Bir varıydı bir yohuydu, yalan gerçekten çohuydu”, “Birgün günlerden…”, “Günlerin birinde…” şeklindeformellerin bulunduğu görülmüştür. Erbil Türkmenlerinin masallarında anlatının bir sonuca bağlanması ve anlatılarının somutlaştırılması bağlamında bitiş formellerinin de yer aldığı görülür. Bunlardan bazıları şöyledir: “Men de gettim mene bir şey vermediler…”, “Men de gettim ellime bir şey düşmedi…”, “Şad şükür oldular bize de bir şey vermediler…”, “Herkes şad şükür oldular bize de bir şey vermediler” şeklindedir.

Erbil yöresi Türkmenlerinin türkülerinde yaptığımız incelemeye göre “aşk” teması en çok işlenen konuyu teşkil etmektedir. İkinci olarak “hasret ve özlem” konulu türküler yer almaktadır, ayrıca düğün türküleri bunlar içinde özel bir yere sahiptir. Genellikle aşkın doğurduğu hasret ve özlem konulu türkülerin yanında herhangi bir sebeple vatanından ayrı düşmüş kimselerin aynı duygularla seslendiklerinin de oluşu bize, Erbil Türkmenlerinin türkülerinin sadece iç dünyayı değil, sosyal hayatı da aksettirdiğini göstermektedir. Düğün türküleri ise daha çok kına gecelerinde icra edilmekte ve bu ritüelin Erbil Türkmenlerindeki yeri ve önemini gözler önüne sermesi açısından önemlidir.

Erbil Türkmenlerinde hoyrat söyleme geleneği oldukça yaygındır ve bunlar dörtlükler şeklindedir. Türklerin ilk nazım şekli olan dörtlüklerin geliştirilmesi ve anlam bakımında da yoğunlaşmasıyla oluşan hoyratlar, günümüzde Türkmenlerin meskunolduğu yerleşim yerlerinde yaygın bir gelenek halinde yaşamaktadır. Çeşitli şekilleri olan horyatlar, ince bir mana sanatı olan cinasla işlendiği için büyük bir anlam derinliğine sahiptir. Bu nedenle çok sade bir dille yazılmış olsalar da

hoyratların vermek istediği anlamsal derinliği anlamak için onları dikkatle incelemek gerekmektedir.

Erbil Türkmenlerinde ağıtın önemli bir tür olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmanın neticesinde; ağıtların Türkmenler arasında ortaya çıkan ilk edebi türlerden biri olduğu ve varlığını eskisi kadar yaygın olmasa da günümüzde devam ettirdiği saptanmıştır. Fakat her geçen gün teknoljinin gelişmesiyle birlikte, insanların sosyo-kültürel yaşamının da değiştiği göz önünde bulundurulursa, ağıt yakma geleneğinin yörede her geçen gün zayıfladığı ve ağıtların yok olduğu görülmüştür. Yapılan derleme esnasında, ağıtların sadece cenaze törenlerinde değil, düğünlerde ve göç gibi olaylarda da icra edildiğini tespit edilmiştir.

Erbil Türkmenlerininninniye “layla” veya “leyle” demektedir. Ninniler folklorun değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme, eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi gibi fonksiyonları bünyesinde taşımaktadır. Ninni aynı zamanda sözel sanatsal bir performanstır ve özel kodlar, mecazi dil, paralellik, özel ayrı dilbilimsel yapılar, özel formülleri geleneğe başvurudan müteşekkil icrasal çerçeve anahtarlarla örtüşmektedir. Anneler kendilerine göre, dünyanın en güzel eseri olan bebekleri için söyledikleri ezgili sözlerle birer sanatçıdırlar ve bu sanatçı kimlikleriyle bütün sanatçıların ilk ustalarıdırlar. Bu nedenle yaratılıcığın ilk tohumların ninnilerle atıldığını söylenebilir.Ninni şekil ve ezgi özellikleri bakımından kesin kuralları olmayan bir türdür. Erbil Türkmenlerinde ninniler, yaygın olarak horyat şeklinde 7’li hece ölçüsüyle söylenir.

Erbil Türkmenleriatasözü için “mesel” demektedir ve halk arasında çok yaygın bir kullanıma sahiptir. Atasözleri Erbil Türkmenleri arasında çok kullanılan

ve günlük hayatın içinde insanları eğitmek ve onlara öğüt vermek amacıyla söylenmektedir.

Sonuç olarak yüzyıllardır aynı coğrafyada yaşayan Erbil yöresi Türkmenleri, kültürel kimliklerini gelenekleri ve sözlü kültür ürünleri sayesinde günümüze kadar taşıyabilmişlerdir. Son yıllarda farklı bölgelerden Erbil'e yoğun bir göç meydana gelmiş ve bu durum Türkmenlerin sosyo-kültürel yaşamını, geleneklerini ve sözlü kültür ürünlerini olumsuz yönde doğrudan etkilemiştir. Ayrıca demografik yapıdaki değişim ve farklı dillerin resmi dil olarak kabul edilmesi, yöredeki Türkmenlerin sözlü kültür ürünlerinin kaybolma veya unutulma sürecini hızlandırmıştır. Bu noktada kültürel devamlılığı sağlayan temel unsur ise dilden dile ve kuşaktan kuşağa nakledilen sözlü kültür ürünleri olacaktır.

KAYNAKLAR

Sözlü Kaynaklar:

K.K.1- Behçet Kasap, 1934 doğumlu, okuma-yazma bilmiyor, esnaf, merkez.

K.K.2- Celal Çakmakçı, 1939 doğumlu, okuma-yazma bilmiyor, esnaf, merkez.

K.K.3- Hüsam Hasret, 1956 doğumlu, lise mezunu, şair, merkez.

K.K.4- Bırzo Hamawi, 1970 doğumlu, lise mezunu, esnaf, merkez.

K.K.5- Esat Erbil, 1951 doğumlu, üniversite mezunu, emekli öğretmen, merkez.

K.K.6- Süphiye Gafur, 1934 doğumlu, okuma-yazma bilmiyor, ev hanımı, merkez.

K.K.7- Aydın Arslan, 1948 doğumlu, lise mezunu, memur, merkez.

K.K.8- Necmettin Kasap, 1930 doğumlu, okuma-yazma bilmiyor, esnaf, merkez.

K.K.9- Bahri Abdullah, 1977 doğumlu, yüksek lisans mezunu, öğretim görevlisi, merkez.

K.K.10- Vesiyle Şehabettin, 1942 doğumlu, okuma-yazma bilmiyor, ev hanımı, merkez.

K.K.11- Şirzat Şeyh Muhammed, 1956 doğumlu, üniversite mezunu, müfetiş, merkez.

K.K.12- Süheyla Mevlüt, 1950 doğumlu, okuma-yazma bilmiyor, ev hanımı, merkez.

K.K.13- Sadiya İbrahim, 1957 doğumlu, üniversite mezunu, öğretmen, merkez.

K.K.14- Nezahet Çavuşlu, 1948 doğumlu, okuma-yazma bilmiyor, ev hanımı, merkez.

K.K.15- Macit Muhammed, 1957 doğumlu, üniversite mezunu, memur, merkez.

Yazılı Kaynaklar:

Akalın, S. (1966). *Edebiyat Terimleri sözlüğü.* İstanbul: Varlık Yayınları.

Akkoyunlu, C. (1986). *Kerkük Türklerinde Hoyrat Geleneği.* Yüksek Lisans Tezi.Ankara: Gazi Üniversitesi.

Akkoyunlu, Z. (1999). Kerkük Ağzında Mani ve Hoyratlara Dair. *Kardeşlik Dergisi.* 2. Sayı, ss. 31-34.

Alaettin, İ. (1930). *Yeni Türk Lügati*. İstanbul: Kanaat yayınları.

Artun, E. (2008). Halk Kültürü Araştırmaları, Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı. İstanbul: Bayrak Yayınevi.

Asafi, H. S. (2012). *Lamahat İctimaiyye An Tarih Arbil.* Erbil: El-Tefsir Yayınevi.

Atalay, B. (1992). *Divanü Lügatit-Türk* (Cilt 3). İstanbul: TTK Yayınları.

Aziz, H. M. (2003). *Gönül Hoyrattan Doymaz.* Erbil: Türkmen Kardeşlik Ocağı Yayınları.

Batur, S. (1998). *Türk Halk Edebiyatı Açıklamalı-Örnekli.* İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Bayatlı, N. Y. (2007). Kadim Türk Yurdu Kerkük Kahvehaneleri (Çayhaneleri). *Edebiyat Otağı Dergisi.* 17. Sayı, ss. 37-39.

Bayatlı, N. Y. M. (2007). *Irak Türkmenlerinin Masallarında Motif ve Tip İncelemesi.* Ankara: Yaygın Enstitüsü Matbaası.

Behali, M. K. (1991). *Hakaza Şahadtü Arbil.* Erbil. El- tefsir yayınevi.

Boratav, P. N. (1978). *Türk Halkbilimi I. 100 Soruda türk Halk Edebiyatı.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, P. N. (1982). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı.*İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, P. N. (1988b) . *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi. “Masal” maddesi. (Cilt13.). İstanbul. Remzi kitapevi.

Cambaz, T. ve Berzenci N. (2006). *Adad Sukkan Kalaat Arbil Lisanat 1922 (El-Saray, Tekye, Tophane).* Erbil: Bedirhan Yayınevi.

Çelik, A. (2005). *Manilerimiz ve Trabzon Manileri.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları.* Ankara: Akçağ Yayınevi.

Dakuki, İ. (1962). *Funün El-edeb El-turkumani.* Bağdat: Zahra Yayınevi.

Dakuki, İ. (1970). *Irak Türkmenleri.* Ankara: Güven Yayınevi.

Dakuklu, İ. (1970). *Irak Türkmenleri Dilleri Tarihleri ve Edebiyatları.*Kerkük: Gamgin Kitabevi.

Dakuklu, M. H. (1968). Hoyratlarımız ve Azerbaycanlı Bir Eser. *Kardeşlik Dergisi* (Cilt 8). 8-9. Sayı, ss.1-30.

Demirci, R. (2010). *Sen Öldün Artık.* Erbil: Irak-Federal Hükümeti Kültür Bakanlığı Matbaası.

Devellioğlu, F. (1975). *En Yeni Büyük Türkçe Sözlük.* İstanbul: Birlik Matbaası.

Devellioğlu, F. (1997). *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lügat.* Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Dibisli, Ş. Y. (2004). Anonim Halk Türküleri. *Barış Dergisi.* 18. Sayı, ss. 165-170.

Dibisli, Ş. Y. (2005). Anonim Halk Türküleri. *Barış Dergisi.* 21. Sayı, ss. 130- 140.

Dibisli, Ş. Y. (2005). Anonim Halk Türküleri. *Barış Dergisi.* 23. Sayı, ss. 148-155.

Dibisli, Ş. Y. (2005). Anonim Halk Türküleri. *Barış Dergisi.* 24. Sayı, ss. 160- 177.

Dibisli, Ş. Y. (2006). Anonim Halk Türküleri. *Barış Dergisi.* 28. Sayı, ss. 153- 159.

Dibisli, Ş. Y. (2006). Anonim Halk Türküleri. *Barış Dergisi.* 26. Sayı, ss. 163-164.

Dibisli, Ş. Y. (2006). Anonim Halk Türküleri. *Barış Dergisi*. 29. Sayı, ss. 162-163.

Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doğan, M. (2001).*Büyük Türkçe Sözlük.* Ankara: Vadi Yayınevi.

Elçin, Ş. (1981). *Halk edebiyatına Giriş.* Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.

Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş.*Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Emnalar, A. (1998). *Tüm Yönleriyle Türk Halk Müziği ve Nazariyatı.* İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Erbil, E. (1985). *Kavuşmak.*Bağdat: Irak Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.

Erbil, E. (1988). *Ağıt.* Elyazısı. Erbil: Türkmen Kültür Merkezi Yayınları

Erbil, E. (2003). *Aşkım Anlattım.* Erbil: Nur Basımevi.

Erbil, E. (2003). *Kara Gözlüm.* Erbil: Türkmen Kardeşlik Ocağı Yayınları.

Erbil, E. (2003). *Yüz Güfte ve Yüz Beste.* Erbil: Nur Basımevi.

Erbil, E. (2004). Halk Şiiriyle Bir Masal. *Barış Dergisi*, 17. Sayı, ss. 167-169.

Erbil, E. (2005). *Daldalanın Sesi.* Erbil: Türkmen Kardeşlik Ocağı Yayınları.

Erbil, E. (2010). *Erenler Bahçesinden.* Erbil: Irak-Federal Hükümeti Kültür Bakanlığı Matbaası.

Erbil, S. (1959). Hoyrat. *Beşir Gazetesi.* 22. Sayı, ss. 3-10.

Erbilli, F. (2008).Türkülerimiz. *Barış Dergisi.* 56. Sayı, ss. 52- 60.

Erbilli, F. (2010). Türkülerimiz. *Barış Dergisi.* 75. Sayı, ss. 62-73.

Erbilli, M. A. (2010). *Bila Yoldaş.* Erbil: Arbaha Yayınevi.

Erdoğan, A. (1945). *Türkçe Sözlük.* İstanbul: Cumhuriyet Basımevi.

Eyuboğlu, İ. Z. (1995). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü.* İstanbul: Sosyal Yayınevi.

Fettah, B. (2000). *Erbil Şehrinin Nüfus Coğrafyası.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.

Görkem, İ. (2001). *Türk Edebiyatında Ağıtlar, Çukurova Ağıtları (Metin-İnceleme).* Ankara: Akçağ Yayınları.

Güleç, H. (2002). *Halk Edebiyatı.* Ankara: Çizgi Kitabevi.

Günay, U. (1975). *Elazığ Masalları.* Erzurum: kültür kitap evi

Günay, U. (1992). *“Masal”, Türk Dünyası El Kitabı.* Ankara: Tkay Yayınları.

Güngör, M. N. (1944). *Kastamonu Ninnileri.* Kastamonu: Kastamonu Halkevi Neşriyatı.

Hançerlioğlu, O. (1992). *Türk Dili Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hasret, H. (2003). *Hoyrat Vurgunu.* Erbil: Türkmen Kardeşlik Ocağı Yayınları.

Hasret, H. (2009). *Yaşam Potasında Pişen Sözcükler.* Erbil: Irak-Federal Hükümeti Kültür Bakanlığı Matbaası.

Hasret, H. (2010). *Bin Bir Hoyrat* (Cilt 2). Erbil: Aras Basımevi.

Hasret, H. (2012). *Erbil Büketi.* Erbil: Fuzuli Matbaası.

Hüseyin, M. (2010). *Arbil Fi Ahd Al-Atabakiyye.* Erbil: Hacı Haşım Yayınevi

Irak-Federasyon Bölgesel Hükümeti, Bakanlar Kurulu, Planlama Bakanlığı, Nüfus Sayım Şubesi, (2013).

İslam Ansiklopedisi (Cilt 12). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İsmail, Z. B. (1970). *Arbil Fi Advariha El-Tarihiye.*Necef: El-Numan Matbaası.

Kalati, H. F. (2009). *Newiyyet Turbat Arbil.* Erbil. Tevsir Yayınevi.

Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kasap, A. (1999). *Kaleden Kaleye Uçan Şahinler.* Erbil: Irak Türkmen Caphesi Araştırma ve Planlama Dairesi Yayınları.

Kasapoğlu, A. (2012). *Üçüncü Simge.* Erbil: Fuzuli Matbaası.

Kaya, D. (1999). *Anonim Halk Şiiri.*Ankara: Akçağ Yayınlar.

Ketene, C. (1990). *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kunos, İ. (1925). *Halk Edebiyatı Nümuneleri. Türkçe Ninniler.* İstanbul: Orhaniye Matbaası.

Kunos, İ. (1925). *Türk Halk Edebiyatı.* İstanbul: Yeni Matbaa.

Kürkçüoğlu, K. E. (1973). *Tarhir-ül Mevlevi Edebiyat Lügat.* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Küzeci, N. (2009). Folklorumuzdan Laylalar. *Barış Dergisi.* 46. Sayı, ss. 34- 40.

Küzeci, N. (2009). Folklorumuzdan Laylalar. *Barış Dergisi.* 47. Sayı, ss. 35-37.

Küzeci, Ş. (2005). *Türkmeneli Edebiyatı.* Ankara: DGYB Yayınevi.

Mahdi, S. (2010). *Kerkük Horyatları ve İcrası.* Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Mahmud, K. (1941). *Divanü Lügatit-Türk*. (Cilt 3). B. Atalay (Çev.). Ankara: Kültür Merkezi Yayın Evi.

Marufoğlu, A. (1973). Ata Terzibaşı’nın Kerkük Hoyratları. *Kardeşlik Dergisi*. (Cilt13). 3-4. Sayı, ss. 26-27.

Mazlum, O. (1951). *Kerkük Hoyratları.* Bağdat: Azami Basımevi.

Mulla Muhammedoğlu, S. (1953). *Kerkük'ün Müntehap Horyatları,* (Cilt 2). Bağdat: Maarif Matbaası.

Mulla Muhammedoğlu, S. (1954). *Kerkük'ün Müntehap Horyatları.* (Cilt 3). Bağdat: Maarif Matbaası.

Mustafa, Ş. F. (2009). *Alışsın.* Kerkük: Arbaha Basımevi.

Naci, M. (1987). *Lügat-i Naci.*İstanbul: Çağrı Yayınevi.

Nakip, M. (1991). *Kerkük Türk Halk Musikisinin Tasnif ve Tahlil.* Ankara: Kültür bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Halk Müziği ve Oyunları Dizisi: 6, Evren Ofset.

Nakip, M. (2009). "Kerkük Halk Müziği". *Türkmeneli Dergisi.* 14. Sayı, ss. 7-9.

Neriman, A. (2001). "Ağıtlarımız". *Barış Dergisi*. 6. Sayı, ss. 1-14.

Neriman, A. (2001). Folklor. *Barış Dergisi.* 5. Sayı, ss. 6-20.

Oğuz, M. Ö, vd. (2011). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.* Ankara: Grafiker Yayınları.

Oğuz, M. Ö. (2001). *Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Oy, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Örnek, S. V. (1995). *Türk Halk Bilimi.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi.

Özbek, M. (1977). Türk Halk Edebiyatı ve Müziğinde Hoyrat *(1. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri).* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Özbek, M. (1998).*Türk Halk Müziği El Kitabı I Terimler Sözlüğü.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Özdemir, E. (1990).*Edebiyat Bilgileri Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Öztuna, Y. ve Kutlu, Ş. (1988). *Büyük Türk Sözlüğü.* İstanbul: Hayat Yayınevi.

Parlatır, İ, vd.(1998). *Türkçe Sözlük* (Cilt 2). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: Yargı Basımevi.

Paşayev, G. (1987). *Kerkük Folkloru Antolojisi, (Kiril Alfebası)*. Kerkük: Vakıf Yayınlar.

Paşayev, G. (1998). *Irak Türkmen Folkloru*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınevi.

Paşayev, G. (2000). *Irak Türkmen Folkloru*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınevi

Püsküllüoğlü, A. (1995). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: YKY Yayınları.

Rejioğlu, A. (1963). Şiir Toplumun Olmalıdır. *Kardeşlik Dergisi*. (Cilt 3). 1-2. Sayı, s. 38.

Saatçi, S. (1984). *Kerkük Çocuk Folkloru*. İstanbul: Fuzuli Yayınları.

Saatçi, S. (1987). *Kerkük Folklorunda Düğün Geleneği,* III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri 4. Cilt (Gelenek-Görenek-İnançlar). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı MFAD Yayınlar.86 Seminer- Kongre Bildirileri Dizisi: 23.

Sadettin, Y. (2009). Türk ve Türkmen Halk edebiyatında Ninniler. *Kardeşlik Dergisi*. 18. Sayı, ss. 243-44.

Sakaoğlu, S. (1973). *Gümüşhane Masalları*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Sakaoğlu, S. (1999). *Masal Araştırmaları.* Ankara: Akçağ Yayınevi.

Sami, Ş. (1989). *Kamus-i Türki*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Sami, Ş. (1992). *Kamus-ı Türki*. (4. Baskı). Ankara: Çağrı Yayınevi.

Sami, Ş. (2007). *Kamus-i Türki.* (Cilt 1-2). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Sarıkahya, K. M. T. (1979). *Irak Türkmen Edebiyatı Tarihi.* Bağdat: Marif Yayınevi.

Say, A. (2002). *Müzik Sözlüğü.* Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Sevimli, M. H. (1950). *Kerkük Hoyrat ve Maniler*. Kerkük: Amaç Kitabevi.

Seyidoğlu, B. (1985). *"Masal", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi.*(Cilt 6.). İstanbul: Dergah Yayınevi.

Şapolyo, E. B. (1938). *Halk Ninnileri.* İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi.

Şimşek, E. (2001). *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tarama Dergisi Öz Türkçe Osmanlıca (Cilt 2), (1934). İstanbul: Devlet Matbaası.

Türk Tarih Kurumu (1957). *Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Terzibaşı, A. (1964). *Arzı Kamber Matalı.* Bağdat: Zahra Yayınevi

Terzibaşı, A. (1973). *Kerkük Horyatları ve Manileri.* Bağdat: El-Ümme Basımevi.

Terzibaşı, A. (1975). *Kerkük Hoyratları ve Manileri* (3. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Terzibaşı, A. (1975). *Kerkük Hoyratları ve Manileri.* İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Terzibaşı, A. (1980). *Kerkük Havaları.* İstanbul: Vakıf Yayınları.

Terzibaşı, A. (1991). *Kerkük Havaları* (Cilt 2). Bağdat: Zaman Basımevi.

Tuna, K. (2001). *Erzurum Türküleri ve Nazariyatı.* Ankara. Akçağ Yayınevi.

Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. (10. Baskı). Ankara.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Türkü Maddesi. (Cilt 8).İstanbul: Dergah Yayınları.

Türkçe Sözlük (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.

Vasfi, İ. S. (2001). *Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri*. (2. Baskı). İstanbul: Özener Matbaası.

Yakıcı, A. (2007). *Halk Şiirinde Türküler,* (Tanım-Tasnif-İnceleme). Ankara: Akçağ Yayınları.

Yaralı, B. (2008). *Arbil Beynel Hazır Walmazi.* Erbil: Türkmen Kültür Merkezi yayınları

Yaralı, B. (2003). *Hata La Nansa Erbil*. Erbil: Tevsir Yayaınları.

Yardımcı, M. (1998). *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri, Aşık Şiiri, Tekke Şiiri.* Ankara: Ürün Yayınevi.

Zabit, Ş. S. (1964). *Kerkük'te İctimai Hayat*. Bağdat. Darıl Marif Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

23 Temmuz 1980 yılında Irak'ın Erbil şehrinde doğdum. İlköğrenimimi ve orta öğrenimi Erbil'de bitirdim. 2007-2008 eğitim-öğretim yılında Erbil'e bağlı Köysancak İlçesinde Koya Üniversitesi Diller Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldum. Aynı üniversiteye öğretim görevlisi olarak atandım. 2011-2012 eğitim-öğretim yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladım.

Sinan TAHSİN

Adres: Irak-Erbil

e-posta: sinantahsin80@hotmail.com